

DE ONAFHANKELIJKHEID VAN BELGISCH CONGO.
HET BEGIN VAN EEN GESCHIEDENIS.

Verhandeling voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte,
voor het verkrijgen van de graad van Master in de Geschiedenis

Promotor : Prof. Dr. Jean-Sebastian Lecocq

Commissaris : Prof. Dr. Gillian Mathys

Commissaris : Assistent Bastiaan De Roo

Universiteit Gent

Examencommissie Geschiedenis

Academiejaar 2010-2011

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende,

afgestudeerd Master in de Geschiedenis aan Universiteit Gent in het academiejaar 2010-2011 en auteur van de scriptie met als titel:

.....
.....
.....
.....

verklaart hierbij dat zij/hij geopteerd heeft voor de hierna aangestipte mogelijkheid in verband met de consultatie van haar/zijn scriptie:

0 - de scriptie mag steeds ter beschikking worden gesteld van elke aanvrager;

0 - de scriptie mag enkel ter beschikking worden gesteld met uitdrukkelijke, schriftelijke goedkeuring van de auteur (maximumduur van deze beperking: 10 jaar);

0 - de scriptie mag ter beschikking worden gesteld van een aanvrager na een wachttijd van jaar (maximum 10 jaar);

0 - de scriptie mag nooit ter beschikking worden gesteld van een aanvrager (maximumduur van het verbod: 10 jaar).

Elke gebruiker is te allen tijde verplicht om, wanneer van deze scriptie gebruik wordt gemaakt in het kader van wetenschappelijke en andere publicaties, een correcte en volledige bronverwijzing in de tekst op te nemen.

Gent,(datum)

.....(handtekening)

*Time present and time past
Are both perhaps present in time future,
And time future contained in time past.*

*If all time is eternally present
All time is unredeemable.*

T.S. Eliot, *The Four Quartets*, 1943

*The mind of man is capable of everything
– because everything is in it, all the past
as well as all the future.*

Joseph Conrad, *Heart of Darkness*, 1902

Voorwoord

De Belgische koloniale geschiedenis boeit me al bijna een decennium. Mijn hogere studie liet me toe me drie jaar lang te verdiepen in dit onderwerp. Het onderwerp van mijn thesis komt deels voort uit een groepsgesprek in het kader van een onderzoeksseminarie in het tweede bachelorjaar waar er onenigheid was over de verschillende mogelijke evaluaties die aan het kolonialisme kunnen worden gegeven. Ik stelde mezelf de vraag, als jongeling van de 21ste eeuw, hoe ik over de kolonisatie zou denken indien ik vijftig jaar geleden had geleefd. Zou ik me samen met mijn vrienden ook verbaasd hebben over de karikaturaliteit van sommige koloniale vertogen? Het besef dat mijn denken misschien het product is van het tijdsgewricht waarin ik leef, deed me twijfelen aan de intellectuele basis van mijn perceptie.

Samen met de langgerekte Belgische aandacht voor de vijftigjarige onafhankelijkheid van Congo in 2010 deden de discussies rond het succesvolle boek 'Congo. Een geschiedenis' van David Van Reybrouck me beslissen om mijn thesisjaar aan de Belgische verbeelding van haar ex-kolonie te wijden. Ik was mateloos gefascineerd hoe discussies over het koloniaal verleden soms schijnbaar worden gevoerd door doven die om het luidst naar elkaar roepen. Bovendien lijkt in amper vijftig jaar de dispositie van de maatschappij waarmee ze 'de' koloniale periode beoordeelt verschoven van het grijpen naar de stempel 'Goed' naar het gebruik van de stempel 'Slecht'. Mijn wil om deze veranderlijkheid van de publieke koloniale perceptie te ontsluiten was gemotiveerd door mijn afkeer van uitingen van ongefundeerd dogmatisch denken die leiden tot dichotomieën. Iets beoordelen kan makkelijk, iets begrijpen vraagt meer inspanning.

Sommige Congoactua van afgelopen academiejaar, zoals de klacht van de nabestaanden van Patrice Lumumba tegen Belgen die een rol zouden gespeeld hebben in zijn moord of het voorstel van de politieke partij *Ecolo* om een informatief bordje te plaatsen bij het Kongomonument in het Brusselse Jubelpark, wakkerden mijn enthousiasme enkel maar aan en legitimeerden tegelijk de fascinatie voor mijn onderwerp. Maar ook andere actua vertoonden treffende gelijkenissen met mijn onderwerp. Bepaalde hypocriete uitspraken uit verschillende maatschappelijke hoeken omtrent het katholieke pedofilieschandaal en de mogelijkheid van het ontslag van de Belgische minister van justitie Stefaan De Clerck omdat hij het woord 'vergeten' in de mond nam met betrekking tot een amnestievoorstel voor collaborateurs tijdens WO II zijn hier voorbeelden van.

De intensieve stage over gecontesteerd koloniaal erfgoed die ik aan het Koninklijk Museum van Midden-Afrika (KMMA) heb gelopen in het eerste semester van dit academiejaar (in het kader van het onderzoeksseminarie Publieksgeschiedenis) vormde de gedroomde thematische uitvalsbasis die ik in mijn thesis kon verwerken.¹ Door deze stage-ervaring engageerde ik me op een heel actieve manier met mijn onderwerp en raakte ik er mee vertrouwd. Maar ook mijn deelname in juni aan een paneldebat over gecontesteerd koloniaal erfgoed georganiseerd door de Afrika-Vereniging van de Universiteit Gent (AVRUG) en de lezing die ik mag geven voor de vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen (IRZOG) zullen altijd herinneringen blijven aan ‘mijn’ Congojaar. Ik heb gepoogd mijn gedrevenheid aan te wenden om de paradoxale percepties van het Belgisch koloniaal verleden voor mezelf te kunnen plaatsen en ben daar in geslaagd. Dit heeft me veel voldoening geschonken en daarom wil ik nog enkele mensen bedanken.

In de eerste plaats mijn promotor Baz Lecocq die de laatste twee jaar van mijn studie bijna mijn ‘*personal professor*’ was en die ik bewonder voor zijn niet aflatende enthousiasme om het beste uit zijn studenten naar boven te halen. De moeite die hij zich getroost is geen evidentie in het hedendaags academisch bedrijf, maar toch kreeg ik altijd een uitstekende onderzoeksbegeleiding en werd ik bovendien geprikkeld tijdens zijn lessen. Daarnaast Bambi Ceuppens, mijn stagebegeleidster aan het KMMA, die me stimuleerde voor mijn stagewerk en ook nuttige raadgevingen gaf voor mijn thesis. Ook Berber Bevernage en Karel Arnaut hielpen me goed op weg. Ik dank in het bijzonder Kristof Vandoorne die mijn thesis nalas. Naast mijn naaste vrienden die veel voor me betekenen wil ik tenslotte nog mijn mama, Rosa Goethals, bedanken. Ik ben haar mateloos dankbaar voor de kansen die ze me altijd zonder restricties biedt. Zij maakte in de voorbije vier jaar, en bij uitbreiding in de voorbije tweeëntwintig jaar, het niet-evidente evident.

¹ Het resultaat van mijn stage is online te vinden op:
<http://users.telenet.be/brechtt/stage/index.html>

INHOUDSOPGAVE

0. Inleiding.....	10
0.1. Een onverwerkt koloniaal verleden.....	10
0.2. Verschillende koloniale geschiedenissen.....	14
0.2.1. Geschiedenissen als tegenstrijdige verhalen.....	14
0.2.2. Geschiedenissen als tegenstrijdige chronosofieën.....	16
0.3. Dissectie van de koloniale herinneringsproblematiek.....	20
0.4. Publieke periodieken en publieke plaatsen als bronnen.....	23
0.5. Hoofdstukopbouw.....	27
1. Hoofdstuk 1: chronosofisch kader.....	28
1.1. De moord op Patrice Lumumba als preambule.....	28
1.2. Herinnering: het verleden in het heden.....	30
1.2.1. Geschiedenis versus herinnering.....	30
1.2.2. Het Belgisch collectief koloniaal geheugen.....	32
1.2.2.1. De hedendaagsheid van herinnering.....	32
1.2.2.2. De koloniale periode?.....	36
1.3. Chronosofie: tijd en verleden als subjectief gegeven.....	38
1.3.1. Theoretische uitgangspunten.....	38
1.3.1.1. Koselleck en de ervaring van tijd.....	38
1.3.1.2. Fabian en de rivier van tijd.....	40
1.3.1.3. Hartog en de regimes van tijd.....	42
1.4. Van modernistisch vergeten naar postmodernistisch herinneren onder invloed van de Holocaust.....	46
1.5. Modern versus postmodern historiciteitsregime.....	49
1.5.1. Modern regime: het heden van de toekomst.....	49
1.5.1.1. Moderne inhoud van het verleden.....	49
1.5.1.2. Moderne evaluatie van het verleden.....	51
1.5.1.3. Moderne belang van het verleden.....	54

1.5.2.	Postmodern regime: het heden van het verleden.....	56
1.5.2.1.	Postmoderne inhoud van het verleden.....	56
1.5.2.2.	Postmoderne evaluatie van het verleden.....	57
1.5.2.3.	Postmoderne belang van het verleden.....	59
1.5.3.	Strijd der chronosofische reuzen?.....	62
2.	Hoofdstuk 2: de doodstrijd van Belgisch Congo.....	63
2.1.	Het Belgisch kolonialisme als anachronistisch tijdsimperialisme.....	64
2.2.	Afscheid van Belgisch Congo.....	67
2.2.1.	Rellen Leopoldstad, Regeringsverklaring en Koninklijke Boodschap (4-13 Januari 1959).....	67
2.2.1.1.	Inhoud van het verleden.....	68
2.2.1.2.	Evaluatie van het verleden.....	69
2.2.1.3.	Belang van het verleden.....	71
2.2.2.	Politieke rondetafelconferentie (20 januari 1960 – 20 februari 1960)	73
2.2.2.1.	Inhoud van het verleden.....	74
2.2.2.2.	Evaluatie van het verleden.....	74
2.2.2.3.	Belang van het verleden.....	76
2.2.3.	Onafhankelijkheid van Congo (30 juni 1960).....	77
2.2.3.1.	Inhoud van het verleden.....	78
2.2.3.2.	Evaluatie van het verleden.....	81
2.2.3.3.	Belang van het verleden.....	83
2.2.4.	Muiterij <i>Force Publique</i> en vlucht van Belgische kolonialen (vanaf 5 juli 1960).....	87
2.2.4.1.	Inhoud van het verleden.....	88
2.2.4.2.	Evaluatie van het verleden.....	89
2.2.4.3.	Belang van het verleden.....	90
2.3.	Vaarwel Congo.....	93
3.	Hoofdstuk 3: een begraven koloniaal verleden?.....	94
3.1.	Van een politiek van positief vergeten... ..	94
3.2.	... naar een politiek van negatief herinneren?.....	99
3.2.1.	Nieuwe oude kennis.....	99
3.2.2.	Chronosofische onenigheid.....	101

4. Hoofdstuk 4: het koloniaal verleden heropgegraven.....	105
4.1. Koloniaal erfgoed: de monumentale aanwezigheid van een afwezige periode?.....	107
4.1.1. Koloniaal erfgoed als <i>présentisme</i>	107
4.1.2. Koloniaal erfgoed als chronosofisch strijdveld.....	109
4.2. De postmoderne contestatie van koloniaal erfgoed.....	111
4.2.1. Inhoud van het verleden.....	111
4.2.2. Evaluatie van het verleden.....	113
4.2.3. Belang van het verleden.....	116
4.3. Weerstand van het residuele modernistische denken.....	121
4.3.1. Inhoud van het verleden.....	121
4.3.2. Evaluatie van het verleden.....	123
4.3.3. Belang van het verleden.....	127
4.4. Weg uit niemandsland?.....	130
5. Hoofdstuk 5: de ‘verwerking’ van het koloniaal verleden.....	131
5.1. De verwerking van het verleden.....	132
5.1.1. De inhoudelijke verwerking van het verleden.....	132
5.1.2. De evaluatieve verwerking van het verleden.....	136
5.1.3. De ontologische verwerking van het verleden.....	139
5.2. Schieten in niemandsland.....	144
5.3. De onderhandelde vrede?	149
6. Besluit.....	150
7. Bibliografie.....	158
8. Bijlagen.....	175

LIJST VAN AFKORTINGEN

Abako	<i>Alliance des Bakongos</i>
Ami-FP-Vriend	Association des Anciens et Amis de la Force Publique du Congo Belge/ Vereniging van de Oudgedienden en Vrienden van de Openbare Weermacht van Belgisch Kongo.
CADTM	<i>Comité pour l'Annulation de la Dette du Tiers-Monde</i>
CRNAA	<i>Cercle Royal Namurois des Anciens d'Afrique</i>
DRC	Democratische Republiek Congo
FP	<i>Force Publique</i>
IRZOG	Internationaal Recht Zonder Grenzen (vzw)
MC	<i>Mémoires coloniales</i>
MNC	<i>Mouvement National Congolais</i>
RTC	Rondetafelconferentie
SU	Sovjet-Unie
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten
WO	Wereldoorlog

0. Inleiding

0.1. Een onverwerkt koloniaal verleden

In een reeks prentenboeken die werd uitgebracht tussen 1946 en 1961 waren de taferelen die de Belgische kolonie Congo als voorwerp hadden een triomfalistische lofrede op het ‘filantropische’ en ‘beschavende’ project van Leopold II en de staat België. Enkel het prentje ‘de onafhankelijkheid van Kongo’ op het einde van de reeks viel onverwacht uit de lucht na alle voorgaande prentjes over de kolonie. De uitleg die erbij te lezen viel was:

*“Een van de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog was het ineensstorten van het koloniaal stelsel. Al de oude kolonies bekwamen, vaak onder druk, de erkenning van hun onafhankelijkheid. Ook België schonk de autonomie aan Kongo...”*²

Met dit beeld werd het koloniale verleden blijkbaar afgesloten en kon het prentenboek opgeborgen worden.

“België heeft zijn koloniaal verleden nog niet verwerkt”. Deze boutade wordt vandaag vaak opgeworpen in gesprekken of discussies onder Belgen over dat verleden. Dat een land een verleden moet ‘verwerken’ is op zijn minst opmerkelijk te noemen. Dit denkkader veronderstelt immers het bestaan van een relatie van het heden en haar ‘bewoners’ met het voorbije. ‘De koloniale geschiedenis’ omspannt in dit werk zowel de periode van Kongo Vrijstaat (1885-1908) onder Leopold II als de periode van Belgisch Congo (1908-1960). De koloniale geschiedenis maakt deel uit van een relatief recent Belgisch verleden en lijkt vandaag soms als een actor nog altijd te ‘wegen’ op het Belgische heden doorheen publieke discussies tussen onder andere journalisten, schrijvers, oud-kolonialen en academici.

Deze discussies zijn er niet altijd geweest. In de decennia na de onafhankelijkheid van Belgisch Congo in 1960 heerste er vooral een zaligmakende stilte rond het koloniaal verleden in België. Er werd weinig academisch onderzoek verricht naar het onderwerp, publieke onenigheden waren beperkt en indien het onderwerp ter sprake kwam overheerste het beeld

² *'s Lands Glorie*. Brussel: Uitgeverij Historia. Geciteerd in: Verschaffel, Tom. “Congo in de Belgische zelfrepresentatie.” In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*. Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 63-79 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009), 77-78.

van Leopold II (als stichter van Kongo Vrijstaat) en van ‘de Belgen’ (de kolonialen in Belgisch Congo) als filantropen. Het is pas vanaf de jaren 1980 dat scherpe kritiek op een directe manier in bepaalde publicaties werd geuit, en deze aanklachten kenden pas rond de eeuwwisseling echt een weerslag bij een ruimer publiek.³ Vanaf dan kwamen kritische posities omtrent de Belgische handelingen in de koloniale periode of een Belgische ‘schuld’ ten opzichte van Congo prominenter aan de oppervlakte in de publieke opinie. In de aanloop naar de vieringen van vijftig jaar Congolese onafhankelijkheid in 2010 werden er divergerende meningen over het koloniale onderwerp in de Belgische media tentoongespreid. Het beeld op het verleden of het bestaan van het beeld van het verleden is blijkbaar het product van een bewuste of onbewuste subjectieve constructie. In dit onderzoek willen we begrijpen waarom het koloniaal verleden na 1960 in stilzwijgen werd gehuld en waarom er nu precies meer wordt geklopt op de poorten van de voorheen zwijgzame koloniale burcht.

Dat een geschiedenis onenigheid oproept, komt doordat ze geen objectief gegeven is, maar pas haar volle gewicht krijgt door retrospectieve interpretatie en betekenisverlening. Het denken over het koloniaal verleden in België is een product van de specifieke omgang met dat verleden en de verschillende interpretaties ervan. Bambi Ceuppens wijst in dit verband op “... *het gebrek aan diepgaande reflectie op de koloniale conditie in het algemeen en het Belgische koloniale verleden in het bijzonder*” na 1960 bij het bredere publiek.⁴ Maar vijftig jaar na de Congolese onafhankelijkheid opperen meer en meer stemmen – academici, opiniemakers of politici - in België dat de verwerking van het koloniaal verleden op dit moment, in tegenstelling tot de voorbije decennia, een aanvang kan en moet nemen.

In de Belgische boetijver of bekommernis om in het reine te komen met haar koloniale verleden kan er een vorm van misplaatst narcisme besloten liggen, zeker als we bedenken dat de Belgische aandacht voor het humanitaire drama dat zich al ettelijke jaren in de DRC

³ Met betrekking tot het Leopoldiaans verleden trok Daniel Vangroenweghe bijvoorbeeld van leer tegen de vele wreedheden van die periode (Vangroenweghe, Daniel. *Rood Rubber. Leopold II en zijn Kongo* (Brussel-Amsterdam: Elsevier, 1985)), maar zijn boek kende een geringe maatschappelijke echo. Dit in tegenstelling tot het boek van Adam Hochschild dat ruim tien jaar later met quasi dezelfde inhoud, maar toegankelijker geschreven, wél polemieken op gang bracht. (Hochschild, Adam. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (Boston/New York: Houghton Mifflin Company, 1998)).

⁴ Ceuppens, Bambi. *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op “blank” en “zwart” in Belgisch Congo* (Gent: Academia Press, 2003), XXXIV.

voltrekt quasi onbestaande is. Vijftig jaar na het eind van de ongelijke koloniale machtsrelatie domineert België nog altijd de Belgische hoofden. Eensgezindheid over het juk van het verleden als catharsis voor de dader? Ondanks deze hyperbolische reductie van de problematiek valt er wel degelijk vast te stellen dat de ex-kolonisator een neiging heeft zichzelf centraal te plaatsen wanneer het over Congo gaat.⁵ De onderwerpskeuze van deze thesis kan hetzelfde worden aangewreven aangezien het onderwerp van dit onderzoek de manier is waarop België met zijn koloniaal verleden omging en omgaat. Dit onderzoek vertrekt vanuit de ‘(ex)-koloniale blik’,

We onderzoeken dus de Belgische perceptie van het koloniaal verleden. De Congolese stemmen in ons onderzoek zijn slechts de stemmen die België ‘bereiken’. Dit is geen evenwichtig *regards croisés* perspectief, maar deze keuze is ingegeven door het feit dat de dialoog in de Belgische publieke ruimte tussen Congolezen en Belgen over hun gedeeld Belgisch-Congolees veeleer miniem is geweest, zowel in 1960 als tot op vandaag.⁶ Dit hangt samen met het feit dat de Congolese gemeenschap noch tijdens de koloniale periode, noch tijdens de postkoloniale periode een prominente plaats heeft ingenomen in België, noch in absoluut aantal, noch in relatieve zichtbaarheid.⁷

We onderzoeken deze Belgische verbeelding van het koloniaal verleden op twee verschillende momenten: de periode rond de Congolese onafhankelijkheid in 1960 en de (ruim opgevatte) hedendaagse periode. In beide periodes zijn bepaalde vertogen over het verleden, het heden en de toekomst te vinden die samen de koloniale geschiedenis *herproduceren*. Het zijn de grote verschillen tussen de geproduceerde herinneringsvertogen aan de koloniale periode die

⁵ Exemplarisch is de maandenlange discussie in 2010 of de Belgische koning Albert II wel of niet aanwezig mocht zijn op de vieringen van vijftig jaar onafhankelijkheid in Kinshasa. Bogdan Vanden Berghe, algemeen secretaris van 11.11.11., hekelde bijvoorbeeld ook dat, hoewel Congo in de nationale belangstelling kwam te staan na de door de regering afgeraden reis van prins Laurent aan Congo in maart 2011, de discussies bij een ‘puur binnenlandse aangelegenheid’ over de dotaties van de prins bleven steken. (Bogdan Vanden Berghe. “Kritisch over Laurent, stil over Congo,” *De Morgen*, April 2, 2011.)

⁶ Dat het Belgisch koloniaal verleden een ‘gemeenschappelijk’ Belgisch verleden zou zijn, is zelfs betwistbaar. De kolonie lag immers *buiten* België en enkel de Belgische kolonialen namen werkelijk ter plaatse deel aan de koloniale geschiedenis.

⁷ Zie bijvoorbeeld: Etambala, Zana Aziza. *In het land van de Banoko: De geschiedenis van de Kongolese/Zairese aanwezigheid in België van 1885 tot heden* (Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid, 1993). Dit werk levert een overzicht van de aangroei van de Congolese migratie naar België.

opvallen. De verschillen tussen hoe Congo in herinnering werd gebracht, staan centraal in dit onderzoek en laten ons toe te onderzoeken hoe het koloniale verleden als een mentale *lieu de mémoire* het Belgisch imaginair ‘patrimonium’ al dan niet vormde.

Deze opzet behelst de omgang met geschiedenis, zowel in het heden als het verleden, van een samenleving in ruime zin en dus niet enkel de interesse van wetenschappelijke vorsers in het kader van historisch onderzoek. Ons onderzoek is ‘publieksgeschiedenis’. Publieksgeschiedenis onderzoekt welke rol (een) geschiedenis speelt voor de ‘gewone mens’ (in plaats van voor de professionele academicus) en hoe deze populaire omgang met een bepaalde geschiedenis die geschiedenis ook actief construeert (naast professionele geschiedschrijving).⁸ Hierbij staat niet zozeer de ‘correcte’ historische weergave van het kolonialisme onder Leopold II of onder het Belgisch regime centraal, als wel de manier waarop (het belang van) het koloniaal verleden al dan niet wordt gerepresenteerd en gepercipieerd in de Belgische maatschappij. Dit onderzoek buigt zich over dit publiekshistorische vraagstuk omdat de publieke omgang met een verleden een eigen logica volgt. Of zoals Berber Bevernage en Koen Aerts het stellen: “[o]nce ghosts have been conjured up and we are confronted with an animated past ... then Reason and historical truth seem powerless”.⁹

⁸ Rosenzweig, Roy en David Thelen. *The Presence of the Past*. New York: Columbia University Press, 1998. Geciteerd in: Jensen, Bernard Eric. “Usable Pasts: Comparing Approaches to Popular and Public History.” In *People and their Pasts. Public History Today* geredigeerd door Ashton, Paul, en Hilda Kean, 42-56 (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 45-46.

Het Belgisch koloniaal verleden blijft zich, naast koloniaal erfgoed, tot op vandaag in verschillende ‘publieke’ domeinen manifesteren: onderzoekscommissies (Lumumbacommissie, 2000), journalistiek (Peter Verlinden, Rudi Vranckx, Marc Reynebeau, Colette Braeckman, ...), musea (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika), documentaires (‘*White King, Red Rubber, Black Death*’, 2004), televisieseries (‘*Kongo*’, 1997), literatuur (de *Gangreen Cyclus*, Jef Geeraerts, 1968-1977), theater (‘*Missie*’, David Van Reybrouck, 2007), beeldende kunst (‘*Mwana Kitoko*’ reeks, Luc Tuymans, 2001), onderwijs (leerplannen), *et cetera*.

⁹ Bevernage, Berber en Koen Aerts. “Haunting Pasts: Time and Historicity as constructed by the Argentine *Madres de Plaza de Mayo* and Radical Flemish Nationalists.” *Social History* 34, nr. 4: 391-408 (2009): 408.

0.2. Verschillende koloniale geschiedenissen

0.2.1. Geschiedenissen als tegenstrijdige verhalen

De ‘onverwerktheid’ van het Belgisch koloniaal verleden vandaag berust vooral op het nog bestaande contrast tussen verschillende *voorstellingen* van de koloniale geschiedenis. De speeches van de Belgische koning Boudewijn en van de Congolese premier Patrice Lumumba op de Congolese onafhankelijkheidsviering op 30 juni 1960 waren ook incompatibel: Boudewijn leverde een langgerekte hommage voor alle ‘verwezenlijkingen’ van de Belgen, maar voor Lumumba stond de koloniale periode gelijk met het ‘lijden’ van de Congolezen. De woorden van beide heren leken in een strijd verwickeld om te bepalen wie de ‘echte’ geschiedenis in pacht had en wie de ‘valse’ geschiedenis propageerde. Beide versies vormen nog altijd deels de contouren van het hedendaagse Belgische debat.

De koloniale verbeelding blijft vandaag vaak steken in de gelijkaardige exclusieve tegenstelling tussen de connotatie van de kolonisatie als ‘verlossend’, ‘welvaartbrengend’, ‘beschavend’ en ‘altruïstisch’ versus ‘onderdrukkend’, ‘uitbuitend’, ‘racistisch’ en ‘egoïstisch’.¹⁰ Een sociale representatie van een geschiedenis in een maatschappij kan hegemonisch (algemene consensus), emancipatorisch (licht verschillende interagerende versies tussen groepen) of polemisch (conflicterende versies tussen groepen) zijn.¹¹ De maatschappelijke context zet de lijnen uit waarin een bepaald herinneringsvertoog kan gedijen. De verbreiding en dominantie van een bepaald vertoog is daarom afhankelijk van de ‘structurele grenzen’ tussen sociale velden zoals bijvoorbeeld de politiek of het onderwijs.¹²

¹⁰ Vanhee, Hein en Geert Castryck. “Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden.” *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis* 32, nr. 3-4: 305-320 (2002), 305-308. Deze duale interpretatiegroepen worden doorheen dit onderzoek aan de hand van de noemer ‘positief’ en ‘negatief’ geassocieerd, maar dan zonder aanhalingstekens. Ik benadruk dat deze werkwijze geen ethische evaluatie van mezelf inhoudt, maar enkel een middel is om deze tegenstelling op een efficiënte manier te operationaliseren in functie van mijn theoretisch kader (cfr. infra).

¹¹ Moscovici, Serge. “Notes towards a description of social representations.” *European Journal of Social Psychology* 18, nr. 3: 211-250 (1988), s.p. Geciteerd in: Liu, James H., en Denis J. Hilton. “How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics.” *British Journal of Social Psychology* 44, nr. 4: 537-556 (2005), 542.

¹² Fairclough, Norman. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language (2nd Edition)* (Harlow: Longman, 2010), 19-20.

De mate waarin alternatieve versies kunnen worden gepropageerd hangt af van de sterkte van de eventuele centrale representaties via de media, schoolboeken, orale overleveringen tussen generaties of monumenten.¹³ Voor België lijkt de situatie in 1960 hegemonisch positief te zijn.¹⁴ Vijftig jaar later kunnen we eerder spreken van een polemische situatie tussen een absoluut positieve en een absoluut negatieve versie. Hoewel de groep fervente verdedigers van de Belgische kolonisatie uitdunt, behouden *memory entrepreneurs* zoals oud-kolonialen of het koningshuis een disproportionele invloed.

Een fundamenteel kenmerk van Congo als kolonie voor België speelt echter ook een determinerende rol bij de veranderlijke aard van de beeldvorming: de Belgische kolonisering was een *externe* geschiedenis die zich in Afrika afspeelde.¹⁵ Het kolonisatieproject bracht geen overdonderende maatschappelijke veranderingen teweeg in België en bleef relatief onzichtbaar. Slechts een kleine groep Belgen bevond zich in Congo en het aantal Congolezen in België is altijd relatief beperkt gebleven. Een narratief wordt bijgevolg minder beperkt door interne *memory entrepreneurs*. De koloniale geschiedenis ligt minder maatschappelijk ‘gevoelig’ en er bestaat meer spelruimte om divergerende waarheden te propageren. De verbeelding over Congo kent met andere woorden minder remmingen.

Ruwweg domineerde in 1960 dus de positieve evaluatie, maar vijftig jaar later heeft de negatieve perceptie opgang gemaakt en lijkt ze de positieve lezing langzaam te verdringen.¹⁶ Maar de interactie tussen beide visies kan als een ‘dovemansgesprek’ worden omschreven omdat beide versies elkaar enkel versterken.¹⁷ Jan Blommaert verkiest de

¹³ Liu, James H., en Liu, S. H. “The role of the social psychologist in the Benevolent Authority and Plurality of Power systems of historical affordance for authority.” In *Progress in Asian social psychology: Conceptual and empirical contributions*, geredigeerd door Yang, S. K., K. K. Hwang, P. B. Pedersen, en I. Daibo, (Westport, CT: Praeger, 2003), 43-46. Geciteerd in: Liu en Hilton, “How the Past Weighs on the Present.”, 542.

¹⁴ De situatie kan licht emancipatorisch genoemd worden als we de relatief kleine groep oud-kolonialen beschouwen die een kritische visie hadden op de Congolese onafhankelijkheid zoals ze georganiseerd werd door de Belgische politici.

¹⁵ Dit in tegenstelling tot pakweg de Belgische collaboratiegeschiedenis tijdens WO II die een *intern* maatschappelijk verleden is en die, onafhankelijk van het overlijden van de actoren uit de tijd, verder belang heeft in bijvoorbeeld de interne Belgische politiek. Ook de Holocaust haalt het grootste deel van haar belang uit haar *intern* Europees karakter.

¹⁶ Het aantal oud-kolonialen vermindert uiteraard numeriek en ook de huidige desintegratie van de Belgische staat verzwakt deze *memory entrepreneurs*.

¹⁷ Vanhee en Castryck, “Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden.”, 308-309.

metafoor van het niemandsland van de Congolese verbeelding als “... *een gevecht zonder duidelijke regels tussen twee duidelijke stellingen in, zonder winnaar of verliezer en vooral, zonder echte uitkomst*”.¹⁸ Het lijkt er vooral op dat de Belgische koloniale geschiedenis niet te vertellen valt met een eenzijdig narratief dat immuun is voor het verstrijken van de tijd en dat ze niet gewoonweg in het verleden besloten ligt en ‘ontdekt’ kan worden. De discrepantie tussen mogelijke narratieven vormt het basisniveau waarop een analyse van de Belgische omgang met haar koloniaal verleden dient te worden gevoerd.

0.2.2. Geschiedenissen als tegenstrijdige chronosofieën

Het hierboven beschreven narratieve niveau overlapt voornamelijk met *inhoudelijke* en *evaluatieve* aspecten van het verleden. Een beschrijving van de narratieve *shift* die plaatsvond tussen 1960 en vandaag voldoet echter niet om de omgang van Belgen met hun koloniaal verleden te *verklaren*. Het gevaar dreigt immers te blijven steken in het louter antithetisch tegenover elkaar plaatsen van mogelijke geschiedenissen. We beroepen ons daarom, in een poging een verhelderend licht op de hele problematiek te kunnen werpen, op de ‘filosofie over de tijd’ die in een maatschappij aanwezig kan zijn: de tak van de geschiedfilosofie of meerbepaald de *chronosofie*. Het koloniaal verleden wordt voortdurend geproduceerd door bepaalde vertogen, maar de manier waarop dit gebeurt is schatplichtig aan een specifiek geschiedfilosofisch kader. Tijdsbesef is immers geen objectief gegeven maar een subjectief geconstrueerd bewustzijn. Welk *ontologisch* gewicht er aan het verleden, heden en toekomst wordt toegedicht, beïnvloedt de interpretatie en het belang van het verleden in grote mate.

Als uitgangspunt voor dit chronosofisch kader smeden we de inzichten van drie auteurs met betrekking tot de algemene noties van denken over geschiedenis, herinnering en tijd tot een geheel die de leidraad vormt in dit onderzoek. Reinhart Koselleck verklaart met de variabele verhouding tussen de *space of experience* en de *horizon of expectation* hoe het modern historisch denken ten volle tot bloei kwam door het uiteenvallen van deze categorieën. Het potentieel ‘nieuwe’ dat de toekomst in petto had, deed het verleden aan belang en status afnemen.¹⁹ Johannes Fabian analyseert hoe evolutionair geïnspireerd taalgebruik ‘de andere’

¹⁸ Blommaert, Jan. “Ex Shit Congo, het No Man’s Land van de Congolese verbeelding.” In: *Andere Sinema* 159: 34-43 (2001), 38. Hoewel Blommaert dit schreef in 2001 is de situatie tien jaar later fundamenteel niet heel veel veranderd.

¹⁹ Koselleck, Reinhart. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time* (New York: Columbia University Press, 2004).

werkelijk in een andere Tijd dan die van de spreker kan verplaatsen. Hij labelt dit als temporele distantiëring en hekelt de *denial of coevalness* (de ontkenning van gelijktijdigheid) die er het gevolg van is.²⁰ François Hartog tenslotte beschrijft met zijn *régimes d'historicité* (hierbij voortbouwend op Koselleck) de specifieke verhoudingen die maatschappijen met tijd kunnen onderhouden en het variabele *belang* van (de herinnering aan) het verleden. Zo onderscheidt hij een westers premodern, modern en postmodern regime die elkaar chronologisch opvolgen en die respectievelijk gericht zijn op het verleden, de toekomst en het heden.²¹

Deze invalshoeken leiden tot de uitvalsbasis om de Belgische omgang met haar koloniaal verleden op het chronosofische niveau te behandelen: aan de hand van deze drie auteurs distilleren we twee antagonistische *historiciteitsregimes*: een modern en een postmodern regime.²² Een historiciteitsregime kan heel algemeen gedefinieerd worden als het besef van tijd die een maatschappij of individu hanteert en dat bepaalt hoe er naar het verleden wordt gekeken. Een regime bepaalt ten eerste op welke gebeurtenissen uit het verleden de nadruk wordt gelegd, ten tweede hoe bepaalde zaken kunnen worden beoordeeld en ten derde welk belang er aan het verleden wordt toegedicht.

We vertrekken vanuit de herinneringsimplicaties van de opvattingen over tijd en geschiedenis van dat wat we onder het modern historiciteitsregime of het modern historisch denken kunnen catalogiseren en waarbij de verwachting van de toekomst alles bepaalt. Bij het modern tijdsdenken is het verleden 'inferieur' aan de toekomst en is de relevantie van dat verleden miniem of onbestaande doordat er een ware kloof tussen het heden en het verleden of tussen een tegenwoordige 'ons' en een historische 'ander' wordt geconstrueerd. Het moderne

²⁰ Fabian, Johannes. *Time and the Other. How Anthropology makes its Object* (New York: Columbia University Press, 1983). Ik schrijf 'tijd' enkel met een hoofdletter (Tijd) wanneer dit gerelateerd is aan Fabians inzichten. In andere gevallen blijft het een kleine letter (tijd).

²¹ Hartog, François. *Régimes D'historicité. Présentisme et Expériences du Temps* (Paris : Seuil, 2003). De maatschappelijke verschuivingen en processen die ik gebruik zijn ontegensprekelijk westerse processen, maar dit strookt met mijn opzet om de Belgische herinnering te onderzoeken.

²² We beschouwen Fabians inzichten als inhoudelijk gegeven van het modern historiciteitsregime. Het modern historisch denkkader is namelijk de noodzakelijke voorwaarde om twee contemporaine gegevens als niet-gelijktijdig in te beelden. Bij progressief evolutionair denken is het mogelijk om een evaluatief hiërarchisch verschil te construeren tussen twee entiteiten, enkel en alleen gebaseerd op de specifieke locatie op een vooronderstelde tijdsladder (cfr. infra).

vooruitgangsidee selecteert van het verleden die gebeurtenissen die ze als significant bestempelt in het kader van de veronderstelde voltrekking van een universele progressie. Negatieve elementen uit het verleden worden geminimaliseerd door hetzelfde mechanisme of worden genormaliseerd door het historicistisch denken. Het moderne denken maakt het mogelijk om ieder verleden in de schaduw van het belang van de toekomst te doen vervagen. Vervolgens kijken we in welke mate de uitgangspunten van het modern historisch denken dominant zijn of worden gecontesteerd door elementen van een alternatief historiciteitsregime dat we kunnen onderscheiden als het postmodern regime.²³ De postmoderne reactie op het modernistische optimisme laat het absolute geloof in de toekomst varen. De postmoderne ingesteldheid hecht meer belang aan negatieve aspecten uit het verleden die het postmoderne pessimisme legitimeren. Negatieve zaken uit het verleden kunnen niet meer worden genegeerd omdat de verwachting van de toekomst haar minimaliserende kracht heeft verloren. Het postmoderne regime richt de blik wel achterom naar het verleden en verleent aan voorbije gebeurtenissen wel ‘belang’. De historicistische breuk tussen heden en verleden is hierbij onbestaande. Ook de ontkenning van Fabians ontkenning van gelijktijdigheid kan zo als een alternatieve omgang met Tijd en de ‘andere’ worden beschouwd.

Een bepaald historiciteitsregime kan geleidelijk aan dominant worden in een maatschappij om de ervaringen met tijd te vertalen, maar bepaalde elementen van een vorig regime verdwijnen niet plotsklaps. Indien dit in ogenschouw wordt genomen, is het mogelijk om de dominantie van of de tegenstellingen tussen verschillende regimes op eenzelfde moment te onderzoeken. Er kunnen op deze manier verschillende ‘belangengroepen’ in een samenleving tegenover elkaar komen te staan. Daarbij instrumentaliseren ze bepaalde chronosofische assumpties, zonder ze noodzakelijk te expliciteren. Zo ontstaat er een ware onderliggende tijdspolitiek die kan worden blootgelegd. Aan de hand van de verschillende betekenissen die er aan verleden, heden en toekomst kunnen worden gegeven, trachten we te zien hoe de herinnering aan de

²³ De contestatie van het dominante moderne historiciteitsregime wordt bijvoorbeeld onderzocht in het artikel van Bevernage en Aerts, “Haunting Pasts”. De auteurs poneren dat zowel de Argentijnse ‘Dwaze Moeders’ als de Vlaamse Beweging specifieke relaties met hun doden onderhouden om hun verleden – in tegenstelling tot de dominante stromingen in de maatschappij - ‘open’ te houden.

koloniale periode al dan niet vorm kreeg of nog altijd krijgt.²⁴ Retoriek over het verleden is dus per definitie ideologisch, aangezien het belang van het verleden voor het heden wordt bepaald, los van wat dat verleden precies inhoudt.

*“[T]he ontological status of the past, and thus its relation with and relevance for the present, are at stake on a meta-historical level in conflicting regimes of historicity even before this past has been attributed a specific and explicit content or meaning”.*²⁵

²⁴ Indien de logica van de breuk tussen heden en verleden in het moderne tijdsregime tot in het extreme wordt doorgetrokken kan er bijvoorbeeld van de notie ‘herinnering’ geen sprake zijn.

²⁵ Bevernage en Aerts, “Haunting”, 393-394.

0.3. Dissectie van de koloniale herinneringsproblematiek

Guy Vanthemsche benadrukt dat historisch onderzoek geen ethisch onderzoek is en moet verklaren “... *how a society changed in all its aspects, regardless of how its actors evaluated the moral qualities of some of these*”.²⁶ De veranderende Belgische visie op het kolonialisme is wel degelijk het gevolg van bepaalde westerse en globale ideologische verschuivingen die de ruimte schiepen voor een negatief inhoudelijk en evaluatief discours over koloniale imperia. Maar om dit proces te begrijpen dient er ook rekening gehouden te worden met de overkoepelende chronosofische verschuiving die zich na WO II in de westerse wereld voltrok. ‘Herinnering’ kwam in de laatste decennia meer en meer centraal te staan als een algemeen principe. Maar het is essentieel dat de Holocaustervaring een structurerende invloed had op dit proces en leidde tot een overwegend negatieve postmoderne herinneringscultuur. Doordat deze chronosofische verschuiving van een modern naar een postmodern historiciteitsregime historisch te traceren is, kunnen veranderlijke constellaties van denken over tijd en geschiedenis de veranderingen in de omgang met het koloniaal verleden deels verklaren. Deze verschuiving veranderde de algemene visie op tijd en geschiedenis waardoor het verleden anders geproduceerd en geconsumeerd kon worden. Denken over tijd is daarbij geen neutraal gegeven, maar leidde zowel in 1960 als vandaag tot een echte ‘tijdspolitiek’ of ‘chronopolitiek’.

Onze te beargumenteren hypothese is dat het modern historisch denken in 1960 dominant was en ervoor gezorgd heeft dat het koloniaal verleden in België in een bepaalde positieve narratieve vorm ‘begraven’ kon worden, maar dat dit verleden de laatste decennia geleidelijk aan opnieuw werd ‘opgegraven’ en dit vooral in haar negatieve vorm als gevolg van de overwegend negatieve lezing van het verleden die geconstrueerd wordt bij het nieuwe, postmoderne historiciteitsregime. Het proces waarbij de negatieve interpretatie gepromoot werd, moest noodzakelijkerwijs begeleid worden door de constructie van een alternatief historiciteitsregime om het verleden opnieuw te kunnen ‘openen’, te doen ‘herleven’ en te doen ‘wegen’. De huidige ‘onverwerktheid’ van het Belgisch koloniaal verleden komt in deze optiek niet enkel voort uit het naast elkaar bestaan van tegenstrijdige interpretaties (want die bestonden in 1960 ook al), maar ook uit de aanwezigheid van een nieuwe omgang met het

²⁶ Vanthemsche, Guy. “The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo.” In *Europe and the World in European Historiography*, geredigeerd door Levai, C., 89-120 (Pisa: Pisa University Press, 2006), 90.

verleden die doorheen debat en herinnering een nieuw historisch vertoog creëerde dat ingaat tegen het modernistische vergeten. Die nieuwe omgang creëerde door haar botsing met het voorgaande dominante regime het hedendaagse veld waarop discussies blijven plaatsvinden omdat de verschillende uitgangspunten van beide regimes in hun extreme vorm onverzoenbaar zijn. Dat alternatief historiciteitsregime was met andere woorden de voorwaarde voor de ‘onverwerktheid’.²⁷

Dit onderzoek werkt volgens een driedelige analysestructuur. We argumenteren dat het temporeel kader dat een individu of maatschappij hanteert ten eerste de selectie, ten tweede de evaluatie en ten derde het belang van het verleden bepaalt. Een bepaald chronosofisch denkkader produceert dus een idiosyncratische omgang met het verleden. Er bestaat een verschillende receptiviteit en sensitiviteit voor historische prikkels: geschiedenis wordt anders geproduceerd en geconsumeerd. Op het chronosofische strijdveld wordt de specifieke selectie van de gebeurtenissen uit het verleden bepaald, wordt de overkoepelende retrospectieve evaluatie van een tijdsgewricht geleverd en wordt de absolute waarde van het verleden voor het heden vastgelegd. De vraagstelling van ons onderzoek om de veranderlijke productie en consumptie van het Belgisch koloniaal verleden te verklaren en om het huidige ‘onverwerkte’ koloniale verleden van België te duiden kan als volgt worden geformuleerd:

Welke inhoudelijke, evaluatieve en ontologische vertogen over de kolonisatie van Belgisch Congo zijn er respectievelijk omstreeks 1960 en 2010 in België te vinden en op welke chronosofische concepten over tijd en geschiedenis zijn ze gebaseerd?

De relatie tussen *herinneringsregimes* en *temporaliteitsregimes* kan onderzocht worden.²⁸ Een specifiek herinneringsvertoog is schatplichtig aan een specifiek temporeel bewustzijn en we kunnen de chronosofische uitgangspunten waarop een vertoog steunt blootleggen. Dit is mogelijk omdat we teksten of uitspraken kunnen beschouwen als dragers van ideologische processen - in ons onderzoek dus chronosofische ideologieën.²⁹ Methodologisch komt het er in dit onderzoek op aan om verklikkers van onze respectieve historiciteitsregimes te achterhalen en aan te tonen hoe deze het herinneringsproces vorm geven.

²⁷ De ‘stilte’ van het koloniaal verleden in de eerste decennia na 1960 kwam in de eerste plaats voort uit de geconstrueerde eensgezindheid rond de inhoud van dat verleden.

²⁸ Radstone, Susannah, en Katharine Hodgkin eds. *Memory Cultures. Memory, Subjectivity and Recognition* (New Brunswick en Londen: Transaction Publishers, 2006), 14-15.

²⁹ Fairclough, *Critical Discourse Analysis*, 56-59.

We kunnen ons beroepen op een trapsysteem om de ‘onverwerktheid’ van het Belgisch koloniaal verleden te verklaren: een eventuele overeenstemming in ‘de feiten’ van het kolonialisme betekent niet noodzakelijk dat ‘de evaluatie’ ervan gelijklopend is, en een eventuele consensus over de twee voorgaande elementen betekent niet per se dat er een consensus bestaat over de ‘aanwezigheid’ van dat verleden en hoe er met dat verleden dient te worden omgegaan. Er woedt dus zowel een ‘selectieve’, ‘evaluatieve’ als ‘ontologische’ chronopolitieke strijd. We begeven ons daarom als het ware als neutraal verkenner in het hedendaagse niemandsland van de Congolese verbeelding, tussen de dove roepende soldaten aan beide zijden, om te rapporteren wat we horen. Een chronosofische benadering van de Belgische koloniale herinneringsproblematiek verklaart ten eerste de veranderlijkheid van de koloniale herinnering en zorgt er bovendien voor dat de doven elkaars positie beter kunnen begrijpen en dat het geroep aan beide zijden misschien kan worden beantwoord met gebaren.

0.4. Publieke periodieken en publieke plaatsen als bronnen

Omdat dit onderzoek wordt opgevat als publieksgeschiedenis en we beeldvorming onderzoeken, opteren we ervoor om ‘banale’, dagdagelijkse ontmoetingen met het koloniaal verleden als uitgangspunt te nemen voor onze twee te onderzoeken periodes. De periode voor en net na de Congolese onafhankelijkheid in 1960 wordt bestudeerd aan de hand van krantenberichtgeving. Het hedendaagse luik beroept zich op Belgisch gecontesteerd koloniaal erfgoed (standbeelden, plakaten en straatnamen) in de publieke ruimte. Het is onmogelijk om bij de verbeelding over het koloniaal verleden volledig te zijn, maar deze twee uitgangspunten bieden wel een degelijke basis om ons argument hard te maken.

Dit onderzoeksveld vereist in de eerste plaats de reductie van de veelheid aan stemmen binnen de Belgische maatschappij tot min of meer algemene, homogene entiteiten die onder de noemer ‘de Belgische publieke herinnering(en)’ kunnen worden geplaatst. De gedeelde herinnering van een samenleving is de reductie van een veelvoud aan specifieke herinneringen. Die versies zijn het product van communicatie doorheen maatschappelijke instituties, netwerken en geheugenmiddelen.³⁰ De geschreven pers en koloniaal erfgoed zijn daarom bronnen voor een consensueel collectief geheugen.³¹

We gebruiken dus voor de periode rond de onafhankelijkheid van Congo krantenberichtgeving als primair bronmateriaal omdat die een groot ‘publiek’ karakter bezit. In tegenstelling tot bijvoorbeeld officiële regeringsdocumenten levert de pers een interpretatie van historische feiten en bereiken deze voorstellingen een groter publiek. We baseren ons op de Belgische berichtgeving van de grootste Belgische Nederlandstalige en Franstalige kranten over enkele grote scharniermomenten in de episode van de Congolese onafhankelijkheid.³² Koloniale pers komt niet aan bod – noch in Congo, noch in België - omdat deze het Belgische publiek in de meest ruime zin, de ‘gewone’ Belgen in België zelf, niet bereikt. We vertrekken vanuit de periodes van de zware dodelijke rellen in Leopoldstad en de officiële

³⁰ Margalit, Avishai. *Herinnering. Een ethiek voor vandaag* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2006), 47-50.

³¹ Coman, Alin, Adam D. Brown, Jonathan Koppel en William Hirst. “Collective Memory from a Psychological Perspective.” *International Journal of Politics, Culture, and Society* 22, nr. 2: 125-141 (2009), pp.139.

³² *Het Laatste Nieuws; Het Volk; De Standaard* en *Vooruit* voor de Nederlandstalige berichtgeving. *Le Soir; La Dernière Heure* en *La Libre Belgique* voor de Franstalige berichtgeving.

intentieverklaringen van de Belgische regering en koning Boudewijn om Congo de onafhankelijkheid te verlenen (4-13 januari 1959); de politieke rondetafelconferentie (20 januari-20 februari 1960); de onafhankelijkheid zelf (30 juni 1960) en tenslotte de muiterij van de *Force Publique* (FP) en de daaropvolgende massale vlucht van ex-kolonialen uit Congo (vanaf 5 juli 1960).

Voorgaande selectie is in de eerste plaats gemotiveerd door het politiek belang van deze ankerpunten in de Congolese dekolonisering, maar ook door de grote emotionele beladenheid die ermee gepaard ging. Onze afbakening is bovendien uiterst geschikt voor een onderzoek naar de herinneringsproductie omdat we vaststellen dat de Belgische dagbladpers pas echt belangstelling kreeg voor Congo vanaf de rellen te Leopoldstad in januari 1959. Voordien werd er heel weinig gepubliceerd over de kolonie.³³ Volgens Ivo Schalbroeck was het alsof “... de Belgische pers door de rellen te Leopoldstad de kolonie opnieuw had ontdekt”.³⁴

We focussen niet op deze gebeurtenissen *an sich*, maar wel op de eventuele herinneringsvertogen die geproduceerd worden naar aanleiding ervan. Periodieken zijn geschikt om ‘historische mentaliteiten’ te achterhalen die heersen in een samenleving omdat ze gebeurtenissen ‘vertalen’ aan de hand van overkoepelende historisch narratief over de Belgisch-Congolese geschiedenis. Eventuele verschillende visies worden gecommuniceerd naar het Belgische lezerspubliek en worden op deze manier in de samenleving verspreid, maar de Belgische pers hanteerde anno 1960 vooral eenzelfde perspectief op Afrika. Dit versterkt de redenering dat deze berichtgevingen – zonder evenwel hun belang op een te hoog piëdestal te willen verheffen - zowel belangrijk waren als informatieverschaffers en als *memory constitutors*.

³³ Castryck, Geert. “Binnenste-buitenland. De Belgische kolonie en de Vlaamse buitenlandberichtgeving.” In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*. Geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 271-281 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009), 274-276. De officiële Congoreis van Koning Boudewijn in mei-juni 1955 en bijhorende propaganda in de Belgische pers was bijvoorbeeld een andere eenzame uitzondering die de regel van de geringe belangstelling bevestigt.

³⁴ Schalbroeck, Ivo. *Belgisch Kongo. De dekolonisatie van een Kolonie* (Tielt: Lannoo, 1986), 77-78.

Voor de hedendaagse periode benaderen we de herinneringsproblematiek vanuit gecontesteerd koloniaal erfgoed.³⁵ De bronnenuniformiteit van het eerste luik (enkel krantenberichtgeving, maar over sterk met elkaar gerelateerde gebeurtenissen die een inhoudelijke coherentie vertonen) moeten we immers noodgedwongen verlaten. De manifestaties van het koloniaal verleden in de Belgische krantenberichtgeving naar aanleiding van bijvoorbeeld de vijftigjarige Congolese onafhankelijkheid zijn thematisch veel meer divers dan in 1960 (van de aanwezigheid van de Belgische koning en regering in Congo op 30 juni, over de kritiek op de reportage waarin oud-koloniaal Jef Geeraerts naar Bumba terugkeert, tot de receptie van het boek ‘Congo’ van Van Reybrouck of de eis om het stripverhaal ‘Kuifje in Afrika’ van Hergé uit de rekken te halen, enzovoort). Hierdoor bestond het gevaar een onsamenhangend krantenonderzoek te voeren met een slecht afgelijnde inhoudelijke focus. Pogen om de brede waaier aan specifieke discussies willekeurig in meer of mindere mate in te passen zou niet zo efficiënt zijn in het bestek van dit onderzoek. We vertrekken daarom vanuit een inhoudelijke uniformiteit (één specifieke manifestatie van het koloniaal verleden, maar aan de hand van meerdere bronnentypen) die we vinden bij de discussies rond koloniaal erfgoed, waarbij we in mindere mate andere topics aanhalen als aanvulling. Net als in 1960 bekomen we een representatief beeld omdat de koloniale erfgoedproblematiek de gebalde uitdrukking is van het bredere maatschappelijke Belgische debat over het koloniaal verleden dat ons interesseert. Een *case study* rond gecontesteerd koloniaal erfgoed is onze *point of entry* om het diverse veld van hedendaagse debatten af te bakenen en zo orde te scheppen in de chaos.

Volgens Paul Connerton wordt het collectief geheugen van een maatschappij via rituele *performances* of praktijken in stand gehouden en niet enkel via formele teksten.³⁶ De opvatting dat koloniaal erfgoed deels de transmissie van het Belgisch collectief geheugen verzorgt, ligt aan de basis van de hedendaagse contestatie ervan. De discursieve manifestaties van de erfgoedproblematiek zijn uitermate geschikt voor dit onderzoek: het publieke karakter van deze problematiek - koloniaal erfgoed kan worden gezien als een quasi fysieke confrontatie met het koloniaal verleden – is immers zeer uitgesproken en de hedendaagse

³⁵ Ook in Congo zelf zorgt koloniaal erfgoed voor commotie. Zo liet Joseph-Désiré Mobutu in 1967 in het kader van zijn *authenticité*beleid de replica van het ruitersstandbeeld van Leopold II op het Brusselse Troonplein die in Kinshasa stond weghalen. Dit werd in 2004 terug opgericht, maar werd na protest onmiddellijk opnieuw neergehaald.

³⁶ Connerton, Paul. *How Societies Remember* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989). De meest expliciete verschijningsvorm hiervan zijn herdenkingsceremonies rond bijvoorbeeld standbeelden.

media laten toe dat relatief veel mensen hun mening over het Belgisch koloniaal verleden kunnen delen via bijvoorbeeld het internet.³⁷ Qua emotionaliteit moeten hedendaagse percepties vaak niet onderdoen voor die uit 1960. De duale en polemische aard van de hedendaagse tegenstellingen biedt bovendien een gedroomde uitvergroting van bepaalde antagonistische voorstellingen en chronosofische assumpties van diegenen die het thema onder de aandacht brengen.

Voor de contestatie van het Belgisch koloniaal erfgoed baseren we ons opnieuw op (nationale en regionale) krantenberichtgeving, maar ook op zelf afgenomen interviews met verschillende betrokken partijen, gemeenteraadsverslagen, opiniestukken op websites, publicaties van contestantanten of gerechtelijke documenten.³⁸ Het regionale of zelfs lokale karakter van de contestatie van koloniaal erfgoed staat tegenover de nationale (althans per taalgroep) kranten die we gebruiken voor de onafhankelijkheidsperiode. Dit is echter geen obstakel om publieke herinnering te analyseren omdat deze discussies ten eerste inhoudelijk vaak gelijklopend zijn en ten tweede soms de nationale media haalden.

³⁷ Het 'publieke' karakter van koloniaal erfgoed wordt bijvoorbeeld bevestigd door discussiepagina's rond deze problematiek op facebook. (bijvoorbeeld in Ekeren: <http://www.facebook.com/topic.php?uid=139964152684764&topic=117>)

³⁸ Het overzicht van de gebruikte casussen en de inhoudelijke beschrijving van de afgenomen interviews zijn te vinden in bijlage. Ik heb ervoor geopteerd om de integrale interviews door hun gezamenlijke lengte niet als bijlage in te voegen. Enkele representatieve interviews weergegeven was ook niet mogelijk door de inhoudelijke verscheidenheid. Daarom heb ik beslist om een beknopte samenvatting te geven die de kern van ieder interview behandelt.

0.5. Hoofdstukopbouw

De hoofdstukopbouw is als volgt: in het eerste hoofdstuk leggen we de theoretische basis voor ons onderzoek: de concepten ‘herinnering’ en ‘collectief geheugen’ worden geduid met betrekking tot de Belgische koloniale casus. Uit de diverse theoretische inzichten van Koselleck, Fabian en Hartog distilleren we vervolgens de specifieke chronosofische kenmerken van het moderne en het postmoderne historiciteitsregime. De idiosyncratische voorkeuren, gevoeligheden en neigingen van beide regimes tonen ons hoe de omgang met het verleden kan verschillen en hoe zo verschillende geschiedenissen kunnen ontstaan op het ‘chronopolitieke strijdveld’.

Het tweede hoofdstuk past deze inzichten toe bij de analyse van enkele belangrijke gebeurtenissen in de Congolese dekolonisatie in de periode 1959-1960. We argumenteren dat het moderne regime dominant was en dat het postmoderne regime quasi nog geen invloed uitoefende. De koloniale periode kon hierdoor geleidelijk aan ‘verleden’ worden gemaakt en worden ‘begraven’. Aan de hand van de modernistische chronosofische ‘verklikkers’ reconstrueren we hoe het chronopolitieke herinneringsproces zich vijftig jaar geleden voltrok en op welke manier dit verleden eventueel een plaats kreeg in de publieke herinnering.

Een derde hoofdstuk – of eerder interludium – gaat in op de manier waarop het Belgische kolonialisme in verschillende maatschappelijke domeinen in de eerste decennia na de onafhankelijkheid in ‘stilte’ gehuld bleef – volledig in de logica van het moderne regime. Het is echter de manifestatie van de ‘heropening’ of ‘opgraving’ van dat verleden via de postmoderne chronosofische logica die centraal staat. Dit tussenhoofdstuk illustreert de doorbraak van de postmoderne omgang met de Belgische koloniale geschiedenis.

Het vierde hoofdstuk is tweeledig: enerzijds argumenteren we dat de contestatie van koloniaal erfgoed kan worden gezien als een poging om het koloniale verleden opnieuw open te breken, maar anderzijds contrasteren we dit met het nog altijd operationele modernistische denken. Zo tekent zich de hedendaagse tegenstelling tussen het ‘oude’ moderne regime en het ‘nieuwe’ postmoderne regime af.

Het vijfde en laatste hoofdstuk tenslotte vertrekt vanuit de vaststellingen uit hoofdstuk vier om te onderzoeken hoe de publieke verwerking van het ‘onverwerkte’ koloniaal verleden een aanvang zou kunnen nemen door een gematigde positie in te nemen die op bepaalde vlakken water bij de wijn doet. De ‘verwerking’ van het koloniaal verleden zou daarbij kunnen berusten op een soort van strategische synthese van de twee tegengestelde chronosofische theses.

1. Hoofdstuk I: chronosofisch kader

We beginnen dit hoofdstuk met de ‘heropgegraven’ moord op Patrice Lumumba die dient als samengebalde thematische introspectie op de chronosofische twistpunten die in ons onderzoek centraal zullen staan.

Daarna beschouwen we de toegenomen aandacht voor ‘herinnering’ als academisch onderzoekssubject, een evolutie waarin dit onderzoek dient geplaatst te worden. Vervolgens argumenteren we dat een ‘collectief geheugen’ of ‘collectieve herinnering’ fundamenteel worden bepaald vanuit het heden, een inzicht dat centraal staat om ons onderzoek te legitimeren.

Het derde deel analyseert de ‘subjectiviteit van tijdsbeleving’ als theoretisch kader. Hiervoor bespreken we Koselleck, Fabian en Hartog die de concepten leveren voor ons analytisch kader. We werken de algemene maatschappelijke verschuiving uit die plaatsvond na WO II en bespreken de Holocaust die de verschuiving van ‘positief modern vergeten’ naar ‘negatief postmodern herinneren’ grotendeels veroorzaakte en vormgaf.

Uit het voorgaande distilleren we ons analytisch kader. Dit kader bestaat uit de tegenstelling tussen twee temporele opvattingen en hun selectieve, evaluatieve en ontologische idiosyncrasieën: de lineaire temporaliteit van de geschiedenis (modern historiciteitsregime) en de niet-lineaire temporaliteit van de herinnering (postmodern historiciteitsregime). We abstraheren dus twee antagonistische manieren van omgang met tijd en het verleden die bepalen hoe het verleden in herinnering wordt gebracht.

1.1. De moord op Patrice Lumumba als preambule

De moord op Lumumba op 17 januari 1961 valt buiten het bestek van ons onderzoek, maar is belangrijk omdat het samen met het bewind van Leopold II in Congo het enige (post-)koloniale thema is dat voor echte publieke beroering zorgt in België. De publicatie in 1999 van het boek ‘De moord op Lumumba’ van Ludo De Witte (dat een Belgische betrokkenheid bij de moord poneerde) en de Belgische parlementaire onderzoekscommissie die naar aanleiding hiervan werd ingesteld van mei 2000 tot november 2001 illustreren perfect het opduiken van een alternatieve omgang met tijd. De casus reikt ons zo de gedroomde premature introspectie in ons onderzoek omdat het de noties schuld en verantwoordelijkheid, eventuele verontschuldigungen, restitutiemaatregelen, de ‘aanwezigheid’ van het verleden en de vorm en het doel van historiografie – en bij uitbreiding hoe het verleden kan worden verteld - bevraagt.

De moord werd in België traditioneel gezien als een ‘*Bantoe-affaire*’, een louter interne Congolese aangelegenheid ten gevolge van stammentwisten en de heropleving van ‘barbaarsheden’ na de verdwijning van de koloniale orde.³⁹ De Witte stelt dat in de officiële versie alle verantwoordelijkheid voor de moord op Lumumba door de Belgische regering in een doofpotoperatie werd toegedekt en verzwegen.⁴⁰ Met zijn boek wil hij dat Lumumba aanwezig blijft in het collectief geheugen voor “*eenieder die opkomt voor een rechtvaardiger wereld en de ontvoogding van Afrika*”.⁴¹ Hij verdedigt de actualiteit en het exemplarische karakter van deze geschiedenis als iets wat vandaag ook nog kan gebeuren. “*Dit drama op papier is meer dan dode geschiedenis*”.⁴² De Witte ontkent zijn engagement als schrijver niet en vergelijkt zijn boek met een gerechtelijk “... *requisitoir van de openbare aanklager in een assisenproces, die met hart en ziel, doch steunend op feiten, documenten en getuigenissen de jury van zijn gelijk wil overtuigen*”.⁴³ Eric Suy schrijft in zijn voorwoord op het boek dat “... *dit fascinerende moordverhaal ... leest als een misdaadroman*” en roept hiermee vragen op omtrent de stilistische grenzen van geschiedschrijving.⁴⁴

De parlementaire onderzoekscommissie moest met een ‘objectief’ onderzoek van vier historici (om ‘persoonlijke’ en ‘hedendaagse’ motieven uit te sluiten) de zaak eens en voor altijd beslechten.⁴⁵ De gehanteerde structuralistische aanpak liet echter moeilijk toe om concrete en definitieve individuele verantwoordelijkheden te bepalen.⁴⁶ De uitkomst van de commissie was een ‘morele verantwoordelijkheid’, maar geen politieke verantwoordelijkheid die tot gerechtelijke vervolging had kunnen leiden. Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel verontschuldigde zich wel ten opzichte van Lumumba’s familie en het Congolese volk. Er werd ook een fonds opgericht dat gespekt werd met 3.75 miljoen euro om de democratisering van Congo te ondersteunen.

³⁹ Deze ‘vrijpleiting’ werd academisch verdedigd door Jacques Brassine in zijn doctoraalscriptie die later werd gepubliceerd (Brassine, Jacques en Jean Kestergat. “Qui a tué Patrice Lumumba?”. Louvain-la-Neuve: Duculot, 1991).

⁴⁰ De Witte, Ludo. *De moord op Lumumba* (Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 1999), 13-17.

⁴¹ De Witte, *De moord op Lumumba*, 19-20.

⁴² *Op. cit.*, 18.

⁴³ *Op. cit.*, 17.

⁴⁴ *Op. cit.*, 10. Voorwoord door Eric Suy, professor emeritus KU Leuven.

⁴⁵ De christendemocraten vreesden bijvoorbeeld een politieke afrekening aangezien zij in 1961 aan de macht waren

⁴⁶ Verbeeck, Georgi. De Lumumba-commissie. Geschiedschrijving en collectieve herinnering. in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 122, nr. 3: 357-373 (2007), 371-372.

1.2. Herinnering: het verleden in het heden

1.2.1. Geschiedenis versus herinnering

De opdeling geschiedenis – herinnering is typisch bij de 19de eeuwse professionalisering van de geschiedenis tot wetenschap. De gangbare moderne historiografische opvatting werd dat persoonlijke getuigenissen slechts subjectieve elementen kunnen zijn en dat geschiedschrijving gebaseerd moet zijn op ‘feiten’ en hiervoor enkel ‘objectieve’ bronnen kan aanwenden. Hiermee werd de waarde van ‘getuigenissen’ en ‘herinneringen’ als historische bronnen niet hoog ingeschat. Geschiedenis werd in de meest gangbare opvatting gewaardeerd als ‘objectief’, ‘afstandelijk’, ‘verleden’ en ‘formeel’, terwijl herinnering werd afgedaan als ‘subjectief’, ‘triviaal’, ‘hedendaags’ of ‘informeel’. Deze spanning tussen dé geschiedenis – in de veronderstelling dat die definitief kan bestaan - en de particuliere herinnering aan of voorstelling van die geschiedenis werd, onder invloed van het poststructuralisme en postmodernisme in de laatste decennia echter meer en meer academisch onderzocht. ‘Herinnering’ werd zelf een onderzoeksobject waarbij de absolute dichotomie tussen ‘geschiedenis’ en ‘herinnering’ afbrokkelde. Volgens Robin George Collingwood bijvoorbeeld dient een historicus, indien hij het verleden wil *kennen*, de gedachten van personen uit het verleden objectief te doen herleven omdat Collingwood geschiedenis als een speciale vorm van *memory* ziet waarbij het verleden altijd deels residueel aanwezig is in het heden.⁴⁷

Onder invloed van het postmodernisme sijnpelde het besef door dat één monolithische *meta*-versie van de geschiedenis niet bestaat: de eenzijdige herinnering in de vorm van ‘geschiedenis’ wordt ontmaskerd als *een* herinnering. Er bestaan verschillende concurrerende waarheidsclaims. Elizabeth Tonkin geeft daarom de voorkeur aan de term *representation of pastness* in plaats van ‘geschiedenis’.⁴⁸ Voor Katharine Hodgkin en Susannah Radstone kunnen herinneringen de officiële versies van de geschiedenis betwisten. Je kan geschiedenis en herinnering zien als dezelfde producten van specifieke kennis- en machtssystemen, en niet

⁴⁷ Collingwood, Robin George. “History as Re-enactment of Past Experience.” In *The Idea of History*. Collingwood Robin George, 282-302 (Oxford: Oxford University Press, 1963).

⁴⁸ Tonkin, Elizabeth. “History and the Myth of Realism.” In *The Myths We Live By*, geredigeerd door Samuel, Raphael en Paul Thompson, 25-35 (Londen: Routledge, 1990), 27. Volgens Tonkin gaat dit zowel op voor orale als geschreven vormen van geschiedenis.

zozeer als tegengestelden.⁴⁹ Specifieke voorstellingen bepalen hoe een bepaald verleden wordt herinnerd. Het einde van ‘de geschiedenis’ betekende het begin van ‘de geschiedenissen’.

Indien we geschiedenis toch als een extern bestaand objectief gegeven zouden conceptualiseren, dan zouden herinnering en geschiedenis lijnrecht tegenover elkaar staan en zouden herinneringen geen historiografisch nut hebben. De botsing van uiteenlopende herinneringen aan de koloniale periode, van zowel Belgen als Congolezen, doet ons echter de mogelijkheid van monolithische voorstellingen van het kolonialisme in vraag stellen. Geschiedenis in de traditionele historiografische zin kan worden onderzocht als slechts het resultaat van een specifieke versie van het verleden. De groeiende aandacht voor particuliere herinneringen van bepaalde groepen in het hedendaagse academisch bedrijf bevestigt dit. Geschiedenis is ook herinnering en er zijn zoveel herinneringen als er groepen zijn.

Alan Megill kant zich echter tegen deze equatie van ‘herinnering’ en ‘geschiedenis’. Hij waarschuwt dat de emotionele en existentiële impact van particuliere herinneringen niet gelijkgesteld kan worden met een cognitieve waarde, omdat het verleden meestal ondergeschikt geraakt aan de hedendaagse belangen die de herinnering dient.⁵⁰ Hij bekritiseert de ‘mythificatie’ en ‘sacralisatie’ bij het verzamelen van getuigenissen waarbij “[t]he ritual of the gathering, preserving, and reception of the testimony, not it’s evidential content, is the important thing”.⁵¹ De academische waardering van de waarde van herinneringen voor de historiografie mag er volgens hem dus niet toe leiden dat elke herinnering een evenwaardige geschiedenis wordt.

In dit onderzoek wordt ‘herinnering’ daarom gepercipieerd als de geconstrueerde herinnering aan ‘de’ koloniale periode en de algemene, overkoepelende reductie van ‘het’ kolonialisme. We stellen ons echter niet als doel om het ‘waarheidsgehalte’ van de verschillende waarheidsclaims te onderzoeken, maar we willen inzicht krijgen in de chronosofische redenen voor bepaalde stellingnamen.⁵²

⁴⁹ Radstone en Hodgkin, *Memory Cultures*, 10-11.

⁵⁰ Megill, Allan. *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice* (The University of Chicago Press: Chicago, 2007), 20-23.

⁵¹ Megill, *Historical Knowledge, Historical Error*, 20.

⁵² Oud-kolonialen en hun herinneringen komen ook voor in ons onderzoek, maar zij spreken zich ook uit over periodes die zij niet hebben meegemaakt. Bovendien onderzoeken we de *meta*-perceptie van het koloniaal verleden door oud-kolonialen, eerder dan persoonlijke herinneringen aan specifieke gebeurtenissen.

1.2.2. Het Belgisch collectief koloniaal geheugen

1.2.2.1. De hedendaagsheid van herinnering

Osumaka Likaka gebruikt naamgeving door Congolezen aan de Belgische kolonisator als historische bron om vandaag te kunnen achterhalen hoe de kolonisatie op het moment zelf werd beleefd door Congolezen. Woorden zijn voor hem de herberg van de Congolese collectieve herinnering; *mots de mémoire* waarbij het geheugen als het ware in de taal gegrift zou moeten staan en niet geërodeerd kon worden door de voorbijrazende rivier van de tijd. Toch erkent Likaka dat ook zijn robuuste bronnen dynamisch zijn door betekenisverschuivingen, interpretaties of retrospectieve evaluaties.⁵³ Herinneringen die werden geproduceerd in het verleden blijken toch variabel te zijn wanneer ze achteraf ‘gelezen’ worden. Hoe variabel gedragen retrospectieve herinneringen zich dan?

In tegenstelling tot het *persoonlijke* autobiografische geheugen is het collectief historisch geheugen overwegend *maatschappelijk*. Dit betekent dat ‘herinneringen’ niet *intern* kunnen worden opgeroepen, maar voornamelijk het product zijn van geïnternaliseerde *externe* voorstellingen. Een collectief geheugen van een maatschappij is meer dan het aggregaat van individuele psychologische herinneringen aangezien er maatschappelijke instituties bestaan die dwingende narratieve patronen leveren waarbinnen individuen kunnen herinneren.⁵⁴ Zo typeert Marie-Bénédicte Dembour haar eigen geheugen van Belgisch Congo als een ‘emanatie’ van een collectief geheugen geleverd door onder andere journalisten en academici die het begrip ‘kolonisatie’ gelijkstellen met oppressie, imperialisme, exploitatie en racisme.⁵⁵ Voorstellingen kunnen logischerwijze ook veranderen en verschillend zijn, afhankelijk van hoe een institutie ze produceert. We maken het onderscheid tussen enerzijds ‘collectief geheugen’ als het passieve bewustzijn en de passieve kennis van de kolonisatie en anderzijds ‘collectieve herinnering’ als de actieve manifestaties die uit dat bewustzijn kunnen ontspruiten, maar tegelijk het collectief geheugen kunnen wijzigen. Het is duidelijk dat beiden

⁵³ Likaka, Osumaka. *Naming Colonialism. History and Collective Memory in the Congo, 1870-1960* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2009), 10-15.

⁵⁴ Olick, Jeffrey K. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17, nr. 3: 333-348 (1999), 341-342.

⁵⁵ Dembour, Marie-Bénédicte. *Recalling the Belgian Congo. Conversations and Introspection* (New York/Oxford: Berghahn Books, 2000), 3-4.

met elkaar in wisselwerking staan. We definiëren het Belgisch collectief geheugen van de Belgische kolonisatie in ons onderzoek als ‘het maatschappelijke bewustzijn van de koloniale periode van de Belgische bevolking onder invloed van de particuliere representaties ervan die actief herinneren’.

Maatschappelijke herinneringsinstituten zijn divers. Er bestaan informele mondelinge overleveringen van generatie op generatie, maar je hebt ook formele kanalen zoals schoolonderricht, boeken, stripverhalen, musea, media of openbare monumenten. De precieze invloed en het aandeel van een institutie waarmee een individu zijn beeld van het verleden opbouwt is variabel.⁵⁶ Het onderwijs boet vandaag bijvoorbeeld in aan belang ten voordele van de hedendaagse mediacultuur. Het geheugen van het koloniale verleden is dynamisch en kan worden begrepen aan de hand van verschuivingen in herinneringsinstituten. We dienen te erkennen dat iedere historische herinnering een product is van specifieke politieke, sociale en culturele imperatieven.⁵⁷ De socioloog Maurice Halbwachs beweerde zo als een van de eersten dat de reconstructie van het verleden en het collectief geheugen van een maatschappij volledig perspectivistisch is en altijd voortkomt uit de specifieke aspecten of problemen van de periode waarin er over dat verleden gereflecteerd wordt: “*Het geheugen van een samenleving reikt niet verder dan de geheugens van de groep waaruit zij bestaat*”.⁵⁸

⁵⁶ Het Belgische gerecht verwierp in 2011 de eis van de Congolees Bienvenu Mbutu Mondondo om het stripalbum ‘Kuifje in Afrika’ (de versie uit 1946 is al een ‘correctere’ versie van de oorspronkelijke strip uit 1931) uit de rekken te halen op basis van het racisme en het paternalisme dat het tentoonspreidt.

Dit is een voorbeeld van de veronderstelde invloed ervan op de collectieve beeldvorming, maar de vraag is in hoeverre deze strip vandaag nog als een apologie voor het kolonialisme werkzaam is. Congolezen in Congo zien de Kuifjestrif bijvoorbeeld eerder als een lachwekkende karikatuur van de koloniale ideologie en de kolonisator. Het zijn vooral Belgen zelf die gevoelig zijn aan de politieke incorrectheid van de strip. (Spaas, Lieve. *How Belgium Colonized the Mind of the Congo : Seeking the Memory of an African People* (Lewiston (N.Y.) : Edwin Mellen Press, 2007), 121-127.) Het censureren van deze verbeelding in stripvorm is daarom twijfelachtig: de strip levert een beeld van de aard van het koloniale gedachtegoed in de eerste helft van de 20e eeuw en kan daardoor als historische bron worden aangewend zoals Marie-Rose Maurin deed. (Maurin, Marie-Rose. “*Tintin au Congo ou la nègrerie en clichés.*” In *Images de l’Afrique et du Congo/Zaire*, geredigeerd door Halen, Pierre en Janos Riesz, 151-162 (Brussel: Textyles-éditions, 1993).

⁵⁷ Megill, *Error*, 18.

⁵⁸ Halbwachs, Maurice. *Het collectief geheugen*, geredigeerd door Elchardus, Mark (Leuven/Amersfoort: Acco, 1991), 32. (gebaseerd op *post mortem* publicatie ‘*La mémoire collective*’ uit 1950. Halbwachs stierf in 1945 in Buchenwald.)

In dit denkkader is het collectief geheugen van een maatschappij louter een reconstructie van het verleden in het licht van het heden.⁵⁹ Een herinnering aan het heden dus. Een historicus dient, om het fenomeen ‘herinnering’ te bestuderen, uit te gaan van de selectieve herneming van het verleden waarbij de grens tussen verleden en heden wazig is.⁶⁰ Wanneer Joseph Kabila in 2004 alle koloniale staat wilde bouwen roemde, is het duidelijk dat hij deze selectieve herinnering aanwendde in het licht van de problemen die Congo vandaag kent. Deze zienswijze is eveneens bruikbaar om de positieve nadruk die Congolezen vandaag leggen op voedselzekerheid bij de typering van de koloniale periode of de vraag wanneer de Belgen zullen terugkeren in perspectief te plaatsen.⁶¹ Eerder dan dit als een vraag naar de werkelijke terugkeer van de kolonisator te interpreteren, moet dit gezien worden als een manier om met het heden om te gaan.⁶² De context waarin deze Congolese herinneringen geuit worden (een niet-bestaande functionerende staat en bijhorende bescherming van de basisbehoeften, de ex-kolonisator als interviewer of de ‘afwezigheid van een gecanoniseerde geschiedschrijving’) moet als leidraad gebruikt worden om ze te interpreteren.⁶³

Om de herinnering van het ex-koloniserende land te duiden, geldt dezelfde stelregel: de herinnering aan het kolonialisme moet geanalyseerd worden vanuit maatschappelijke factoren: de politieke, sociale of culturele noden van het heden. Een historische representatie kan nooit ‘natuurlijk’ zijn, maar is altijd ‘een argument dat gecreëerd is door mensen in

⁵⁹ Inleiding van Coser, Lewis A. op Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 25-34. Halbwachs verdedigde dit ‘presentisme’ in *The Legendary Topography of the Gospels in the Holy Land* uit 1941.

⁶⁰ Hartog, *Régimes D’historicité*, 158.

⁶¹ Een zin die opduikt bij Congolezen wanneer er gevraagd wordt naar het koloniaal verleden is: ‘*Dans le temps colonial on mangeait trois fois par jour, maintenant on ne mange qu’une fois les trois jours.*’

⁶² Jewsiewicki, Bogumil, en Dia Mwembu, Dibwe. “(Vervlogen) Congolese herinneringen aan het koloniale tijdperk.” In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 205-208 (Gent: Snoeck, 2005), 205-208. Congolezen vluchten hiermee uit het heden naar het verleden. Dit betekent echter niet dat alle herinneringen aan het Belgisch kolonialisme unaniem positief zijn, aangezien er ook vele negatieve typeringingen bestaan waar de nadruk wordt gelegd op de ongelijkheid, raciale segregatie, economische dwang of het gebruik van de *chicotte* (zweep).

⁶³ Ceuppens, Bambi. “*Onze Congo*”? *Congolezen over de kolonisatie* (Leuven: Davidsfonds, 2003), 10-14. Het misplaatst Belgisch narcisme (cfr. supra) kan ook hier werkzaam zijn aangezien de ex-gekoloniseerde met zijn eigen oordeel de Belgische positieve versie van het kolonialisme moet ‘bewijzen’.

bepaalde omstandigheden'.⁶⁴

Deze presentistische invalshoek is vruchtbaar om te zien hoe een bepaalde herinnering kan worden aangewend om de noden van het heden te bevredigen. Megill wijst bijvoorbeeld op het identitaire aspect van herinnering met de stelregel dat "... *when identity becomes uncertain, memory rises in value*".⁶⁵ Voor de Belgische casus fungeerde het kolonialisme ook altijd als een versterking voor het nationaal gevoel van de relatief jonge Belgische staat. Toenemende kritiek op het Belgisch koloniaal project liep inderdaad gelijk met de erosie van de Belgische staatsvorm. De positieve of negatieve voorstelling van het koloniale symbool kan dus ook een hedendaags politiek instrument zijn. Volgens Norman Fairclough bepalen onder andere de machtsrelaties in een maatschappij welke *construals* (i.e. een discursieve representatie van de wereld) effectief een sociaal constructief effect kunnen hebben en dominant kunnen worden.⁶⁶ De context waarin een herinneringsdiscours plaatsgrijpt – de structurele grenzen gevormd door bijvoorbeeld politiek of onderwijs - kan dus mede het succes of het falen van een vertoog verklaren.⁶⁷ Dit onderzoek is zich ten volle bewust van deze maatschappelijke en sociaalpsychologische elementen die kunnen worden gebruikt om herinnering te bestuderen. Dergelijke factoren zijn onontbeerlijk om bepaalde herinneringsfenomenen te kunnen plaatsen en zullen in beperkte mate worden gebruikt in dit onderzoek.⁶⁸

Maar in dit onderzoek staat een overkoepelende theoretische rode draad centraal die zich op een meer algemeen macroniveau bevindt: chronosofische factoren die bepaalde vormen van

⁶⁴ Tonkin, "History and the Myth of Realism", 29.

⁶⁵ Megill, *Error*, 43.

⁶⁶ Fairclough, *Discourse*, 4-20. Zo wijst Kevin Dunn er bijvoorbeeld op dat Lumumba na 1960 gradueel minder toegang tot de internationale media kreeg. (Dunn, Kevin. *Imagining the Congo: The International Relations of Identity* (New York: Palgrave, 2003), 102.)

⁶⁷ Fairclough, *Discourse*, 19-20.

⁶⁸ De sociaalpsychologische aanpak is, in tegenstelling tot dit onderzoek, overwegend kwantitatief en werkt vaak met enquêtes. (Een voorbeeld met betrekking tot het Belgisch koloniaal verleden is: Licata, Laurent en Olivier Klein. "Holocaust or Benevolent Paternalism? Intergenerational Comparisons on Collective Memories and Emotions about Belgium's Colonial Past." *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr.1: 45-57 (2010).) Deze analysemethode bestudeert de wisselwerking tussen individu en maatschappij om een collectief geheugen te bestuderen en spitst zich toe op verklarende factoren zoals sociale klasse, (ideologische) socialisatie, gekregen onderwijs, opleidingsgraad, (politieke) ideologie, (nationale) identificatie, *et cetera*.

herinnering kunnen verklaren. Het is uiteraard zo dat we de aanwezigheid van onze chronosofische regimes noodzakelijkerwijs moeten kaderen binnen maatschappelijke verschuivingen, maar we spitsen ons niet toe op verklaringsfactoren die zich beroepen op de plaats van een individu in zijn maatschappelijke context. Onze focus ligt niet op de psychologie van een herinnerend individu. Dit onderzoek heeft niet als primair doel de maatschappelijke contextualisering te verschaffen waarin het koloniaal verleden wordt herinnerd, maar wil wel de representatie van het koloniaal verleden als chronosofische entiteit vatten.

Het hierboven aangehaalde presentistische perspectief hanteren we dus eerder als basis om te kunnen argumenteren dat een specifieke herinnering afhankelijk is van een chronosofische uitgangspositie. Bill Schwarz pleit ervoor om herinnering als een intern subjectief volwaardig vierde niveau van historische tijd op te vatten, naast de drie verschillende tijdsniveaus (geografische, sociale en individuele tijd) die Fernand Braudel eerder beschreef. Zo krijg je naast een objectieve voortschrijdende tijd, ook een subjectieve dimensie van tijd.⁶⁹ Naast sociaal-psychologische subjectiviteiten kan de veranderlijkheid van de Belgische koloniale herinnering bijgevolg ook worden onderzocht door chronosofische subjectiviteiten. De subjectiviteit van tijdsbeleving vormt de basis voor het vervolg van dit hoofdstuk en voor deze thesis.

1.2.2.2. De koloniale periode?

Een belangrijke opmerking dient gemaakt te worden betreffende het voorwerp van de Belgische koloniale verbeelding: ‘de koloniale periode’. Ten eerste stellen we vast dat vijftig jaar geleden de internationale hetze rond het rubberregime van Leopold II nooit concreet wordt aangehaald in de krantenberichtgeving, terwijl er op de Leopoldiaanse periode wel regelmatig wordt teruggekomen in positieve bewoordingen. Dit is opmerkelijk aangezien er rond de eeuwwisseling internationale commotie was geweest rond deze kwestie die geleid had

⁶⁹ Schwarz Bill. “‘Already the Past’. Memory and historical time. In *Regimes of Memory*, geredigeerd door Radstone Susannah, en Katharine Hodgkin, 135-151 (London: Routledge, 2003), 139-141. Volgens Schwarz is er bij Braudel enkel ruimte voor externe tijd. Hij stelt een samengestelde tijd voor waarbij ook de ‘geleefde’ vorm van die externe tijd een plaats krijgt en een aanvulling vormt.

tot de overdracht van Kongo Vrijstaat aan de staat België in 1908.⁷⁰ ‘De koloniale periode’ sloeg in 1960 echter wel op de Vrijstaatperiode en de periode van Belgisch Congo in positieve zin. Ten tweede beperkt de publieke aandacht ‘de koloniale periode’ tijdens de laatste decennia zich voornamelijk tot enerzijds het rubberregime van Leopold II en de postkoloniale moord op Patrice Lumumba in 1961. Door de keuze voor koloniaal erfgoed – dat vooral de pioniersperiode en standbeelden van Leopold II betreft - focussen we in het hedendaagse luik automatisch op de economische exploitatie en humanitaire schendingen tijdens de Leopoldiaanse periode.

De twee voorgaande vaststellingen nopen ons ertoe te verdedigen dat we ‘de koloniale periode’ als één geheel in de twee tijdsgewrichten als dusdanig analyseren. Dit kan omdat de Leopoldiaanse en de Belgische periode zowel in 1960 als vandaag vaak als één geheel worden voorgesteld en omdat het onderwerp vaak het specifieke overstijgt. Zo overlappen discussies over de pioniers, Leopold II, het Belgisch regime of de wenselijkheid van de onafhankelijkheid altijd op meer algemene thematische raakpunten (zoals bijvoorbeeld ‘vrijheid’, ‘beschaving’, ‘welvaart’ of ‘onderdrukking’) en maken ze een mate van veralgemening toch mogelijk. Het is dus wel zo dat het Belgisch kolonialisme vanaf de jaren 1990 vooral opnieuw op de agenda kwam via de Vrijstaatperiode en de moord op Lumumba, maar algemeen staat het kolonialisme als principe ook ter discussie.

⁷⁰ De poppen gingen aan het dansen toen de Brit Edmund Dene Morel die werkte voor een Liverpoolse maatschappij in de haven van Antwerpen vermoedde dat het economische beleid van Leopold II in Kongo Vrijstaat gebaseerd was op uitbuiting, waarbij miljoenen Congolezen effectief verminkt en gedood werden. Na verschillende publicaties stelde de Britse consul Roger Casement een onderzoeksrapport op over de kwestie dat leidde tot de oprichting van de *Congo Reform Association*. Deze internationale humanitaire campagne kreeg literaire steun van Joseph Conrad (*Heart of Darkness*, 1902), Mark Twain (*King Leopolds Soliloquy*, 1905) en Arthur Conan Doyle (*The Crime of the Congo*, 1909) en verhoogde de internationale druk op het beleid van Leopold II. De Belgische diplomatie bestreed actief de kritiek uit het buitenland en deze werd grotendeels afgedaan als Engelse propaganda. Niettemin werd Kongo Vrijstaat, deels ook door kritische stemmen in eigen land (zie bv. Emile Vandervelde, Georges Lorand of Félicien Cattier met zijn publicatie *Etude sur la Situation de l'Etat Indépendant du Congo* uit 1906) overgedragen aan de Belgische staat in 1908 omdat de internationale contestaties onhoudbaar werden.

1.3. Chronosofie: tijd en verleden als subjectief gegeven

Tijd en tijdsbeleving zijn geen neutrale gegevens. De schijnbaar logische stelling dat het verleden iets is dat ‘verleden’ en dus ‘voorbij’ is, is geen evidente bewering, maar een gevolg van een modernistische *common sense* opvatting van het concept ‘tijd’. Net zoals kwantumtheorie poneert dat er geen waarnemeronafhankelijke fysische realiteit bestaat omdat de waarnemer de meting beïnvloedt, moet het meten van de tijd ook als een subjectafhankelijk gegeven worden gepercipieerd: tijd bestaat enkel bij gratie van de waarnemer en is dus geen objectief of extern gegeven. De manier waarop een persoon of maatschappij tijd ervaart, kan verschillen van de manier waarop een andere persoon of maatschappij met tijd omgaat. De persoonlijke perceptie van tijd bepaalt tegelijkertijd hoe de ‘Geschiedenis’ een plaats krijgt in een mentaal historisch denkkader. Met ‘Geschiedenis’ bedoelen we de gebeurtenissen uit het verleden, het heden en de toekomst en hoe deze met elkaar worden verbonden in een overkoepelend model. Gebeurtenissen kunnen een bepaalde historische waarde toebedeeld krijgen en verwerven daardoor ‘betekenis’. Het is het verschil tussen mogelijke betekenissen die voor de hiernavolgende uiteenzetting van ons theoretisch en analytisch kader van belang is.

1.3.1. Theoretische uitgangspunten

1.3.1.1. Koselleck en de ervaring van tijd

De eerste theoreticus is Koselleck die in zijn boek *Futures Past. On the Semantics of Historical Time* de idee van een inhoudelijk veranderlijke ‘historische tijd’ of ‘temporaliteit’ uit de doeken doet. Hij steunt hier voor op de concepten *‘field of experience’* en *‘horizon of expectation’* die beiden hun uitvalsbasis in het heden hebben.⁷¹ Ervaring definieert hij als *“present past, whose events have been incorporated and can be remembered”*.⁷² Deze ervaring bestaat uit de verzameling van al het voorbije, maar is niet noodzakelijk een bewust beleefd gegeven. Verwachting is daarentegen *“future made present; it directs itself to the not-yet, to the nonexperienced, to that which is to be revealed”*.⁷³ Metaforisch is dit hetgeen dat onzichtbaar achter de horizon (die vanuit het heden kan worden gezien) ligt. Het is de

⁷¹ Koselleck, *Futures Past*, 255-275.

⁷² *Op. cit.*, 259.

⁷³ *Ibid.*

verhouding tussen deze abstracte categorieën die een specifieke vorm van tijdsbesef bepaalt. Historische tijd komt voort uit de spanning tussen ervaring en verwachting. Als het verwachte volledig in de lijn van het ervaren ligt, wordt historische tijd als statisch ervaren. Het is echter op het moment wanneer datgene dat gebeurt afwijkt van dat wat er verwacht werd dat zou gebeuren, dat tijd als dynamisch wordt ervaren. De mate van afwijking van de verwachte toekomst genereert dus de graad van ‘historische verandering’. Subjectieve historische tijd is dus afhankelijk van de specifieke verhouding tussen ervaring uit het verleden en verwachting van de toekomst. Een verandering in deze verhouding genereert een nieuwe tijdservaring. Achielle Mbembe beschrijft de ervaren tijd als de aanwezigheid van temporele afwezigheden:

“...[T]he present as experience of time is precisely that moment when different forms of absence become mixed together: absence of those presences that are no longer so and that one remembers (the past), and absence of those others that are yet to come and are anticipated (the future)”.⁷⁴

In de traditionele boerensamenleving was de toekomst beperkt door de ervaringen uit het verleden. Natuurcycli bepaalden het ritme van het leven en verandering in de maatschappij was bijna niet merkbaar. De Christelijke Eindtijdverwachting zorgde ervoor dat de toekomst ‘gesloten’ bleef. Dit veranderde volgens Koselleck langzaam sinds het midden van de 17de eeuw door toedoen van veranderingen op wereldlijk vlak die als ‘progressie’ werden geïnterpreteerd. Het is dus de verwijdering van de verwachting van wat de toekomst zal brengen (weg van alle voorgaande ervaring) die de noodzakelijke voorwaarde vormde voor het ontstaan van de notie ‘voortuitgang’ die op haar beurt het ontstaan van het modern historisch denken (dat volledig tot wasdom kwam in de 19de eeuw) met zich meebracht.

De geschiedenis werd, in tegenstelling tot de door God bepaalde cycli, voor het eerst gepercipieerd als een constante en door de mens veroorzaakte lineaire groei waarbij de toekomst *open* was, en het verleden zich *sloot*. Het alsmaar slinkende ervaringsveld doet de verwachtingshorizon bovendien nog meer aan belang toenemen. De overtuiging dat de toekomst anders (en beter) zou zijn dan het verleden maakte opmars en deze ‘voortuitgang’ werd daarenboven opgevat als een universeel proces. Alle voorgaande ervaring woog niet meer op tegen de “*possible otherness of the future*”.⁷⁵ De genese van het moderne

⁷⁴ Mbembe, Achielle. *On the Postcolony* (Berkeley: University of California Press, 2001), 16.

⁷⁵ Koselleck, *Futures*, 267.

voortgangdenken maakte een comparatief oordeel of afstand tussen heden en verleden mogelijk. Maar ook het concept van een contemporaine tijdshierarchie of een gedifferentieerde voortgang ontstond.

*“As part of a group, a country, or finally, a class, one was conscious of being advanced in comparison with the others; or one sought to catch up with or overtake the others. One might be superior technically and look down on previous states of development enjoyed by other peoples, whose guidance was thus a justifiable task for their civilized superiors”.*⁷⁶

Het modern historisch bewustzijn dat een verschil in tijd poneerde, ondersteunde dus heel prominent de ‘beschavende’ opdracht van het 19de eeuwse kolonialisme.

1.3.1.2. Fabian en de rivier van tijd

Dit brengt ons naadloos bij ons tweede geschiedfilosofisch werk; *‘Time and the Other’* van Fabian. Deze auteur stelt de ideologische natuur van moderne temporele concepten in antropologisch schrijven aan de kaak. De ontwikkeling van het sociaal evolutionair denken verleende aan het verloop van tijd een essentieel karakter. Dit essentialisme hield in dat ‘voortgang’ in de wereld opgevat werd in termen van betekenisvolle stages in het beschavingsproces waarbij Tijd iets ‘vervolmaakt’ in de loop van de menselijke evolutie. Er ontstond een waar geloof in ‘voortgang’ of in de industrialisering. Hoewel de dataselectie die de basis vormt van dit denkkader allerminst historisch neutraal is, werd deze progressieve Tijd als iets ‘natuurlijks’ gepercipieerd.⁷⁷ Dit maakt de weg open voor evolutionaire hiërarchieën waarbij entiteiten die ‘elders’ gelokaliseerd zijn (dus op een andere plaats in de wereld) ook ‘elders’ op de metaforische ‘stroom van de Tijd’ varen: in het verleden. Een passage uit het beroemde *‘Heart of Darkness’* van Joseph Conrad waar hij een verkenningsreis op de Kongorivier beschrijft, verduidelijkt het krachtige allegorische denken dat de westerse perceptie van de kolonisatie van bij aanvang typeerde:

⁷⁶ *Op. cit.*, 266.

⁷⁷ Fabian, *Other*, 11-17. De ‘natuurlijkheid’ van deze progressieve Tijd verschilt met een volledig genaturaliseerde tijd (zoals in Darwins evolutietheorie) waarbij evolutie betekenisloos, arbitrair en abstract chronologisch wordt opgevat. Volgens Fabian verving het nieuwe ‘geloof’ in voortgang als het ware het middeleeuwse Christelijke Verlossingsdenken.

“De rivier op te varen was als een reis naar het vroegste begin van de wereld, toen plantengroei de aarde nog overwoekerde, en de enorme bomen koningen waren. De lege stroom, de grote stilte, het ondoordringbare woud ... Op sommige momenten werd men door zijn verleden bevangen ...”.⁷⁸

Hoewel het 19de en 20^e eeuws ‘westers denken’ nooit te reduceren valt tot een monolithisch geheel en er ook een matigende evolutie plaatsvond vanaf de 19de eeuw tot vandaag, speelden dergelijke allegorieën altijd een blijvende rol. Volgens Fabian wordt het voorwerp van de antropologie (de ‘andere’) niet enkel ruimtelijk, maar ook temporeel op een afstand geplaatst. In de moderne lineaire opvatting van Tijd als een natuurlijk universeel gegeven kunnen de verhoudingen tussen verschillende plaatsen als temporele relaties worden opgevat. Tijd wordt hierdoor gespatialiseerd. Europa is de voorafspiegeling van wat Afrika zal worden. Dit maakt ‘denial of coevalness’ (ontkenning van gelijktijdigheid) mogelijk, een fenomeen dat Fabian definieert als “... [a] persistent and systematic tendency to place the referent(s) of anthropology in a Time other than the present of the producer of anthropological discourse”.⁷⁹

Hoewel het Fabians uitgangspunt is om kritiek te leveren op lacunes in de antropologie, kunnen zijn inzichten gemakkelijk worden getransponeerd naar tijdsdenken dat ook in de ‘gewone’ samenleving aanwezig kan zijn. Dit helpt ons om de specifieke koloniale omgang met tijd te vatten. Tijd kan worden aangewend om de realiteit te manipuleren. Hij poneert bijvoorbeeld dat de geopolitieke koloniale expansie haar ideologische funderingen in chronopolitiek had. Een ‘one-way history’ van vooruitgang, ontwikkeling en modernisering maakte het mogelijk om ook daadwerkelijk gebieden in te nemen. Tijd is in deze optiek een ideologisch geconstrueerd machtsinstrument en geen waarneembaar gegeven.⁸⁰

Deze modernistische historische opvatting maakt een proces mogelijk waarbij de ‘andere’ in een andere Tijd wordt geplaatst en door zijn ‘afwezigheid’ een inferieure positie inneemt ten opzichte van diegenen die al verder staan op de natuurlijke tijds ladder. Er wordt een causaal

⁷⁸ Conrad, Joseph. *Heart of Darkness*. New York, 1902. Conrad leverde een literaire kritiek op het beleid van Leopold II in Congo. Geciteerd in: Corbey, Raymond. *Wildheid en beschaving: de Europese verbeelding van Afrika* (Baarn: Ambo, 1989), 7.

⁷⁹Fabian, *Other*, 31.

⁸⁰ *Op. cit.*, 143-144. Kevin Dunn laat zich in zijn studie naar Congo op het internationale toneel ook leiden door de stelling dat de retorische verbeelding van Congo in termen van bijvoorbeeld ‘barbarij’ en ‘chaos’ ‘kennis’ genereerde die de kolonisatie mogelijk maakte. (Dunn, *Imagining the Congo*.)

verband gelegd tussen bepaalde gebeurtenissen en een geconstrueerde overkoepelende plot waardoor het kader waarbinnen over de kolonisatie en de ‘andere’ gepraat kan worden, beperkt wordt door deze westerse denkschema’s. De westerse gepropageerde visie op de kolonisatie als deel van een universele geschiedenis lijkt bijvoorbeeld op het moment van de onafhankelijkheidsviering en de discursieve botsing tussen Boudewijn en Lumumba duidelijk ontoereikend om het koloniaal verleden te plaatsen.

1.3.1.3. Hartog en de regimes van tijd

Onze derde en laatste auteur is Hartog die met zijn werk ‘*Régimes d’historicité*’ een heuristisch instrument voorziet om verschillende vormen van omgang met tijd in een samenleving te ontdekken.⁸¹ Hiermee stelt hij ons in staat om *interne* verschillen tussen mogelijke vormen van omgang met geschiedenis in een samenleving te ontleden. Hij onderscheidt met zijn regimes immers verschillende ‘ervaringen’ van tijd. Een historiciteitsregime kan worden gedefinieerd als ‘tijdsbewustzijn’: de specifieke articulatie van verleden, heden en toekomst binnen een bepaalde samenleving of de subjectieve positie van een maatschappij ten opzichte van haar verleden.

Hartog onderscheidt ruwweg drie chronologisch op elkaar volgende tijdsregimes die hij illustreert met westerse voorbeelden: een premodern regime, een modern regime en een regime dat hij labelt onder de noemer *présentisme*; respectievelijk gericht op het verleden, de toekomst en het heden. Hartog hanteert net als Koselleck de concepten ‘ervaringsveld’ en ‘verwachtingshorizon’. De verhouding tussen ervaringen uit het verleden en de verwachtingen naar de toekomst toe bepalen hoe historische tijd wordt opgevat. De overgangen van het ene regime naar het andere zijn telkens het gevolg van een ‘crisis’ waarbij de categorieën die gebruikt werden om het verleden en de toekomst te articuleren, moesten worden aangepast aan specifieke gebeurtenissen om de geschiedenis te ‘begrijpen’.

Het moderne tijdsregime betekende een grote breuk met het premoderne tijdsregime waarbij tradities uit het verleden als voorbeeld voor het heden fungeerden. Het heden kon geëvalueerd worden aan de hand van het verleden. Tijd was statisch. De verwachting van wat de toekomst kon brengen, lag als het ware in het verleden. Het verleden en het heden vormden bijgevolg een soort continuüm. De mens kon lessen trekken uit het verleden als didactisch voorbeeld en

⁸¹ De volgende alinea’s zijn gebaseerd op verschillende delen uit het boek: Hartog, *Régimes*.

de toekomst als het ware voorspellen aan de hand van de *historia magistra vitae*.⁸² Gebeurtenissen in het heden verschilden niet fundamenteel van gebeurtenissen uit het verleden aangezien de geschiedenis zich enkel kon herhalen. Het verleden verlichtte als het ware de donkere toekomst.⁸³ De evolutie vervolgens, van dit premoderne naar het moderne regime, kan worden gevisualiseerd, aan de hand van Koselleck, als een groter geworden kloof tussen de ervaring en de verwachting op het einde van de 18^e eeuw. Gebeurtenissen zoals de Franse Revolutie wijzen op een versnellende tijd en het feit dat het verleden niet meer exemplarisch is voor wat de toekomst zal brengen. Lessen komen enkel nog van de toekomst. Het heden vindt zijn heil in de blik op de toekomst. De verwachtingshorizon is maximaal en ‘voortgang’ is het nieuwe ordewoord of de nieuwe teleologie van de geschiedenis. Verleden en heden staan elk aan een kant van een zich verbredende kloof.

Er heeft zich echter een recente overgang gemanifesteerd naar het *présentisme* doordat het moderne regime op zijn beurt in crisis was gekomen en er nieuwe relaties met tijd dienden te worden gezocht. De mens beseft volgens Pierre Nora dat ‘echt geheugen’ zoals in het premoderne regime niet meer tot stand komt in het toekomstgerichte, immer zichzelf hernieuwende ‘vergetende’ moderne regime. De mens wordt door de gewaarwording dat herinnering niet meer spontaan intern ontstaat en dat geschiedenis zo finaal dreigt te verdwijnen, gedreven om zelf actief een zekere vorm van herinnering zichtbaar te construeren om de aanval van het moderne regime te pareren.⁸⁴ Volgens Andreas Huyssen zorgen de massamedia en de huidige compressie van tijd en ruimte door technologische innovaties en de globale mobiliteit bovendien voor een transformatie in de ervaring van temporaliteit in ons leven die ons ontvankelijk maakt voor de huidige *memory culture*.⁸⁵

Hartog argumenteert dat *présentisme* vanaf de jaren 1980 tot zijn volle wasdom kwam en dat

⁸² Deze term kan vrij worden vertaald als ‘de meesterlijke geschiedenis van het leven’ en bijvoorbeeld verwijzen naar na te volgen figuren uit de Klassiek Oudheid.

⁸³ Hartog illustreert dit met het denken van Chateaubriand in zijn *essai historique sur les révolutions* uit 1797 waarin die nog wou aantonen dat de Franse Revolutie vergelijkbaar was met revoluties uit het verleden.

⁸⁴ Nora, Pierre. “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.” *Representations* 26: 7-24 (1989), 8-13. In het premoderne regime is ‘geschiedenis’ eenvoudigweg gelijk aan ‘herinnering’ en werd dit laatste automatisch gevormd als sociale praktijk: samenlevingen leefden in een stabiel ‘eeuwig heden’ waar het ritme van het leven gedictieerd werd door continue, onveranderlijke structuren en tradities.

⁸⁵ Huyssen, Andreas. “Present Pasts. Media, Politics, Amnesia.” *Public Culture* 12, nr.1: 21-38 (2000), 31-34.

een ware ‘golf van herinnering’ de overhand heeft genomen.⁸⁶ Het prospectieve van het moderne regime wordt vervangen door een algemene retrospectieve ingesteldheid. Het te snel verleden worden van het heden wordt tegengegaan. Er ontstond als het ware een toegenomen algemene ‘vraag naar herinnering’. Voor Hartog getuigt de opkomst van ‘herinnering’ van een specifieke logica – in vergelijking met het premoderne regime - omdat de categorie van het heden nu de uitvalsbasis geworden is om over de geschiedenis te spreken. De verwachtingshorizon in dit regime is niet meer de toekomst, maar het heden zelf. Het heden strekt zich uit als een alomtegenwoordige entiteit en overschaduwet zowel het verleden als de toekomst.

Geschiedenis is niet enkel meer iets dat zaken uit het verleden beschrijft. Geschiedenis als een oplijsting van gebeurtenissen uit het verleden wordt verdrongen door een geschiedenis van de herinnering aan die gebeurtenissen van het verleden, bij voorkeur gedragen door de getuigenis van het individu. Dit uit zich in de opkomst van een conservatiedrang (van monumenten, gebouwen, landschappen, de marketing van nostalgie, het succes van historische programma’s op tv...) om het verleden te bewaren en niet meer enkel de samenleving te moderniseren. Het verleden wordt op allerlei manieren toegankelijk gemaakt om er ‘contact’ mee te hebben en de verantwoordelijkheid om te herinneren ontstaat. De drie sleutelwoorden van het huidige historiciteitsregime zijn volgens Hartog *mémoire* (geheugen), *patrimoine* (patrimonium) en *commémoration* (herdenking). Het voorgaande bewijst de opkomst van een algemene ‘hang naar het verleden’ die we ‘neutraal herinneren’ kunnen noemen.

Het is echter zo dat de opkomst van dit algemeen *présentisme* fundamenteel werd beïnvloed en overschaduwet door gebeurtenissen zoals de Holocaust of het gebruik van kernbommen aan het einde van WO II die leidden tot de crisis van het modernistische vergetende vooruitgangsoptimisme van het moderne historiciteitsregime. Het geloof in ‘de moderniteit’ en ‘de vooruitgang’ werd immers fundamenteel ondermijnd doordat dit optimisme ten opzichte van de toekomst in de schaduw kwam te staan van de gebeurtenissen die zich in die ‘moderniteit’ voordeden. In termen van Koselleck kan dit worden gevat als het verwerven van nieuwe ervaringen die ervoor zorgden dat de toekomstverwachtingen dienden te worden bijgesteld. Hoewel contra-intuïtief (de moderniseringsgedachte is immers gebaseerd op het uiteenvallen van ervaringsruimte en verwachtingshorizon en de perceptie dat de toekomst niet meer uit het verleden kan worden gehaald), wordt dit door Koselleck toch metaforisch

⁸⁶ Hartog, *Régimes*, 16-17.

voorgesteld als een zich nog verder verwijderden van ervaring en verwachting waardoor het optimisme en het geloof in de toekomst worden getemperd.⁸⁷

Hoewel er dus een algemene vraag naar herinnering is opgekomen, heeft het ineensinken van het modernistische vooruitgangsoptimisme door de postmoderne ontgoocheling met de moderniteit een zeer grote impact op de algemene herinneringscultuur van het *présentisme*. Het is bijgevolg zo dat de negatieve herinneringsmanifestaties van het *présentisme* – en dus niet de neutrale herinneringstoename – dominant zijn in de hedendaagse herinneringscultuur. De dominantie van de ‘negatieve herinnering’ als kern van de naoorlogse chronosofische verschuiving vormt de basis voor dit onderzoek. We labelen de dominante negatieve vorm van het *présentisme* onder de noemer ‘postmodern historiciteitsregime’. Vooraleer we overgaan tot de uitwerking van onze antagonistische historiciteitsregimes in 1.5. focussen we daarom in de volgende paragraaf nog op dit ‘negatieve herinneren van het verleden’ ten gevolge van de brede westerse postmoderne naoorlogse cultuurverschuiving die een verandering in tijdsbewustzijn teweeg bracht.

⁸⁷ Koselleck, *Futures*, 274.

1.4. Van modernistisch vergeten naar postmodernistisch herinneren onder invloed van de Holocaust

Na 1945 kwam het Westen terecht in een heel ambigue staat qua visie op het verloop van de geschiedenis. Sinds de 19^e eeuw heerste er in het Westen een algeheel modernistisch optimisme door grensverleggende technische innovaties en wetenschappelijke ontdekkingen in allerhande domeinen (in het domein van de technologie, chemie, biologie, geneeskunde, communicatietechnologie, *et cetera*), de politieke ontwikkeling van het democratisch staatsmodel en de export van beide zaken naar andere delen van de wereld. Dit genereerde een algemene visionaire blik met een utopisch toekomstbeeld van de maatschappij als projectie van het heersende vooruitgangsoptimisme. De geschiedenis kon geschreven worden als een verhaal van zich opstapelende menselijke overwinningen.

WO II bracht, na het leed van WO I, een definitieve knauw aan in dit gevoel: de oprichting van de VN droeg de belofte in zich van een mondiale samenwerking die een nieuwe Wereldoorlog kon voorkomen en de bescherming van de Universele Rechten van de Mens kon garanderen, maar er ontwikkelde zich eveneens een postimperiale wereld waarin een nieuwe *Zeitgeist* Eurocentrisch imperialisme en raciale hiërarchieën in diskrediet bracht en minderheden – onder invloed van de Holocaust ervaring - in het daglicht plaatste.⁸⁸ Het besef sijpelde door dat technologische vooruitgang geleid had tot de efficiënte en anonieme mechanische uitroeiing van verschillende minderheidsgroepen door de nazi's en dat kernbommen in één keer honderdduizenden doden konden maken. Bovendien zou de kernwapenwedloop tussen de VS en de SU tijdens de Koude oorlog het beeld van een apocalyptische vernietiging van de hele wereld voeden. De 20e eeuw verwoestte volgens Alain Cairns alle westerse idealen en illusies en leidde tot een intellectuele en morele worsteling met het verleden.⁸⁹ Het Verlichtingsproject had blijkbaar gefaald en de erkenning van de link tussen de Verlichte moderniteit, raciale onderdrukking en georganiseerd geweld blijft tot op vandaag een heikel punt die het geloof in de toekomstmogelijkheden van de mensheid door elkaar schudt.⁹⁰ Het verleden kon niet meer gezien worden als een afgerond geheel omdat het plots bleef 'spoken' en vragen oproepen over de toekomst.

⁸⁸ Cairns, Alain. "Coming to Terms with the Past." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 63-90 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 67-70.

⁸⁹ Cairns, "Coming to Terms with the Past", 63- 64.

⁹⁰ Huyssen, "Media, Politics, Amnesia", 24-35.

*“[T]he intense memory practices we witness in so many different parts of the world today articulate a fundamental crisis of an earlier structure of temporality that distinguished the age of high modernity - with its trust in progress and development, its celebration of the new as utopian (as radically and irreducibly other), and its unshaken belief in some telos of history”.*⁹¹

Hoewel het bovenstaande een proces is dat zich niet van de ene op de andere dag voltrok, is de traag doorsijpelende invloed ervan niet te onderschatten: een zelfverzekerd optimisme werd een vertwijfeld en onzeker toekomstpessimisme, een triomfalistische historiografie werd een rouwende geschiedschrijving gericht op minderheden en schendingen van mensenrechten, utopie werd dystopie of in de woorden van John Torpey: ‘niet rouwen, maar organiseren’ werd ‘organiseren om te rouwen’.⁹²

*“If the time consciousness of ... modernity in the West sought to secure the future, ... the time consciousness of the late twentieth century implies the no less perilous task of taking responsibility for the past”.*⁹³

Ruwweg valt deze overgang van een *present future* naar een *present past* ten volle te situeren vanaf de jaren 1980. Vandaag merken we een verhoogde belangstelling en inspanning om onrechtvaardigheden uit het verleden te verwerken en te berechten om ‘met het verleden in het reine te komen’. Bekende voorbeelden hiervan zijn de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie (1995-2000) na het formele einde van de Apartheid in 1990 of het Internationaal Strafhof in Den Haag als universele rechtbank, opgericht in 2002. Die ‘herstelling’ kan onder diverse vormen bewerkstelligd worden: geldelijke herstelbetalingen aan slachtoffers doorvoeren; daders van misdaden effectief berechten; de waarheid over het verleden onderzoeken, uitspreken en/of onderwijzen; officiële verontschuldigungen uiten of bepaalde gebeurtenissen herdenken met ceremonies, plakkatens of monumenten.⁹⁴

⁹¹ Huyssen, “Amnesia”, 36-37.

⁹² Torpey, John. “Introduction: Politics and the Past.” In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 1-34 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 1.

⁹³ Huyssen, “Amnesia”, 27.

⁹⁴ Zo verontschuldigde premier Guy Verhofstadt zich in 2000 officieel bij de slachtoffers van de Rwandese genocide voor de verantwoordelijkheid van de Belgische VN-troepen hierin.

De impact van de Holocaust op dit fenomeen kan niet worden onderschat: de paradox van de ‘onmenselijke’ Holocaust van het ‘moderne’ Westen is de voornaamste reden voor de nood aan de ‘verwerking’ ervan. Geweld werd meestal gezien als een afwijking van de westerse cultuur, maar het besef drong zich op dat geweld misschien net een intrinsieke eigenschap ervan is. De schendingen van bepaalde groepen mensen door de nazi’s werd beantwoord door de mensheid te percipiëren en te promoten als één geheel waarbij een inbreuk op een deel van de mensheid door de hele mensheid veroordeeld dient te worden.

De principes gebruikt bij de Holocaustherdenking en –reparatie legden volgens Torpey bovendien de basis voor het taalgebruik en de gebruikte strategieën van alle huidige *reparation politics*. Hij spreekt van een ‘fundamentele coherentie in de variëteit van hedendaagse reparatie-eisen’.⁹⁵ Ook Huyssen spreekt van een ‘globalisering van het Holocaust discours’ maar stelt zich ook vragen bij de metaforische instrumentalisering van de Holocaust “... *as a Universal trope for historical trauma*”, omdat dit het inzicht in historisch verschillende situaties zou belemmeren.⁹⁶ Wat opvalt is hoe vertogen over historische misdaden vaak (impliciet) refereren naar de Holocaust – negationisme is een wettelijk strafbaar feit - als versterking voor hun claims.⁹⁷ Er ontstaat zo vaak een woordenstrijd over de legitimiteit van referenties naar de Holocaust. Kerwin Klein waarschuwt dat populair taalgebruik in verband met herinnering vaak sacrale eigenschappen verwerft.⁹⁸ Het is daarom interessant voor de lezer om tijdens het lezen van dit onderzoek de westerse beeldvorming van en de maatschappelijke omgang met de Holocaust te toetsen op haar verschillen en gelijkenissen met de Belgische beeldvorming en omgang met de koloniale periode.

⁹⁵ Torpey, “Politics and the Past”, 21.

⁹⁶ Huyssen, “Amnesia”, 23-24. Een bewijs van deze problematiek voor de Belgische casus is het fel gecontesteerde gebruik van het woord ‘holocaust’ door Hochschild in zijn werk over Leopoldiaans Congo. Hochschild verdedigt de inhoud van het woord als zijnde een ‘nutteloze slachting van mensen’.

⁹⁷ Marnix Beyen, historicus aan de Universiteit Antwerpen, wees erop dat in de context van het Belgische amnestiedebat met betrekking tot de collaboratie het werkwoord ‘vergeten’ de connotatie verkrijgt van ‘de Holocaust vergeten’. Volgens hem kunnen we spreken van een ‘Holocausteducatie’ die de herinnering van de Holocaust tot een westers gebod verheven heeft. (Marnix Beyen, “Vergeten: het venijn zit in de ‘t’,” *De Morgen*, Mei 19, 2011.)

⁹⁸ Klein, “On the Emergence of Memory in Historical Discourse.” *Representations* 69: 127-150 (2000), 144-145. Voorbeelden van dit taalgebruik zijn woorden zoals ‘rouwen’, ‘trauma’, ‘verlossend’ of ‘helend’. Bevernage waarschuwt ook voor de mogelijke ‘obscuriteit’ van het denken over herinnering als de aanwezigheid van het verleden quasi mystieke eigenschappen verwerft. (Bevernage, Berber. “Time, presence and historical injustice.” In *History and Theory* 47: 149-167 (mei 2008), 165.)

1.5. Modern versus postmodern historiciteitsregime

Op basis van dit hoofdstuk onderscheiden we tenslotte twee afzonderlijke tijdsregimes die, door hun specifieke idiosyncratische omgang met tijd, een geschiedenis op hun eigen manier produceren en consumeren en dit op drie vlakken: de selectie van de ‘feiten’, de evaluatie van een gebeurtenis en het ontologische belang van het verleden. Hartog betoogt dat een voorstelling van de geschiedenis afhankelijk is van hoe tijd wordt ervaren en dat er verschillende geschiedenissen kunnen bestaan, afhankelijk van hoe tijd wordt gearticuleerd:

*“Avec le régime d’historicité on touche ainsi à l’une des conditions de possibilité de la production d’histoires: selon les rapport respectifs du présent, du passé et du futur, certains types d’histoire sont possibles et d’autres non”.*⁹⁹

1.5.1. Modern historiciteitsregime: het heden van de toekomst

1.5.1.1. Moderne inhoud van het verleden

Het modern historisch regime gaat hand in hand met de optimistische Verlichtingsfilosofie: de Rede is universeel en zorgt door zijn ontplooiing voor menselijke ‘voortgang’ op wereldschaal. Dit proces is doelgericht en wordt überhaupt als wenselijk gezien. Deze algemene unilineaire visie op de wereldgeschiedenis heeft ook een geografisch aspect. Universele ‘voortgang’ in de loop van de geschiedenis wordt gezien als een *mainstream* die aangedreven wordt door een bepaalde lokaliteit: in dit geval het ‘actieve’ Westen dat in de loop van de geschiedenis de ‘beschaving’ exporteert naar andere ‘perifere en passieve’ delen van de wereld. *“In this popular grand narrative, the era of European colonization was nothing other than European history outside Europe [...]”.*¹⁰⁰ Het Westen doorbreekt het statische verleden van Afrika en scheidt een dynamisch heden. Volgens Marshall Sahlins wordt dat moment van de Europese verschijning in Afrika gepercipieerd als een waar *“epiphanal moment, qualitatively different from anything that had gone before”.*¹⁰¹

⁹⁹ Hartog, *Régimes*, 28.

¹⁰⁰ De Baets, Antoon. “Eurocentrism.” In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, geredigeerd door Thomas, Benjamin, 456-461 (Detroit: Macmillan/Thomson Gale, 2007), 456.

¹⁰¹ Sahlins, Marshall. *Culture in practice. Selected essays* (New York: Zone Books, 2000), 502. ‘*Epiphany*’ kan worden vertaald als ‘goddelijke openbaring of verschijning’.

Dipesh Chakrabarty wijst erop dat de kolonisatie in theorie steunde op een universele visie op de mens, maar dat dit in de praktijk genegeerd kon worden, aangezien de ‘ontwikkeling’ van de mensheid als geheel de dominantie van een specifiek deel van de mensheid toeliet. De moderniteit werd gepercipieerd als iets dat zich vanuit de westerse kern verspreidde naar de rest van de wereld als gevolg van een globale historische tijd.¹⁰² In het Eurocentrische evolutionaire denkkader is enkel het pad dat het Westen ingeslagen is van tel en bestaat de overtuiging dat ieder volk dezelfde opeenvolgende evolutionaire fases moet doorlopen. Dit devalueert het belang en de waarde van alle voorgaande ‘inferieure’ fases. Zo komt een specifieke historische periodisering tot stand waarbij de prekoloniale Afrikaanse samenleving ‘immobiel’ was, geen geschiedenis had voor de kolonisatie en de kolonisator ‘voortgang’ heeft gebracht. Dit is volgens Antoon De Baets ‘ontologisch Eurocentrisme’: ‘primitieve’ volkeren zijn ‘*peoples without history*’, hebben geen *agency*, zijn zelfs werkelijk ‘pre-historisch’ (de zogenaamde ‘archaïsche illusie’) en deze toestand kan enkel worden verbroken door de westerse ‘beschaving’ te implementeren.¹⁰³

Dit *mainstream* denken heeft bijgevolg geen aandacht voor de ‘Afrikaanse’ elementen in de geschiedenis omdat deze ‘waardeloos’ zouden zijn in het kader van de moderne ontplooiing van de universele geschiedenis: de gebeurtenissen die onze aandacht verdienen zijn dan enkel diegene die de optimistische voortgangsfilosofie ondersteunen. De westerse ‘verwezenlijkingen’ staan centraal in het beeld van de kolonisatie en minimaliseren de eventuele *collateral damage* van de ‘moderniseringsmissie’. De geschiedenis gaat vooruit en als het verleden in herinnering wordt gebracht, gebeurt dit altijd door deze selectieve progressiebril: de geschiedenis is een teleologisch proces van voortgang en het is zaak de elementen van voortgang te herkennen en te filteren uit het verleden.

De Baets poneert dat het *mainstream* denken over de wereldgeschiedenis dominant was tussen 1870 en 1970, daarna langzaam afkalfde, maar tot op vandaag nog een invloed kan uitoefenen. Eveneens stelt hij dat dit specifieke historische denken wereldwijd convergeerde

¹⁰² Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference* (Princeton: Princeton University Press, 2000), 4-8

¹⁰³ De Baets, “Eurocentrism”, 456-457. In die optiek wordt de *agency* van Congolezen tijdens de onafhankelijkheidsstrijd of na de onafhankelijkheid bijvoorbeeld louter een gevolg van de westerse ‘input’ van nationalistische of humanistische doctrines.

en dat dus ook de gekoloniseerden dit geschiedbeeld overnamen.¹⁰⁴ Volgens Kevin Dunn is de identiteit van Congo tot op vandaag het product van geconstrueerde waarheidsclaims over het gebied en de bevolking van het land.¹⁰⁵ We kunnen bijgevolg onderzoeken hoe dit lineair Eurocentrisch denken de voorstelling (de selectie van de ‘feiten’) van de kolonisatie, dekolonisatie en toekomst voor Congo door Belgen (en Congolezen) in 1960 en vandaag bepaalt.

1.5.1.2. Moderne evaluatie van het verleden

Het modernistische denkkader zorgt er ook voor dat (contemporaine of voorbije) gebeurtenissen indirect worden geëvalueerd en een plaats op een tijdscladder krijgen. Voor Fabian zijn woorden zoals ‘primitief’, ‘beschaving’, ‘evolutie’, ‘ontwikkeling’, ‘acculturatie’, ‘modernisering’, ‘industrialisatie’ of ‘derde wereld’ allemaal de uitdrukking van temporele concepten van westers denken en fungeren ze als ‘*distancing devices*’. De inhoud van die concepten is bepaald door de opvattingen over een progressieve Tijd. Dergelijke allochrone (i.e. differentiëring in de Tijd) vertogen dichteren de Congolese bevolking of bepaalde ontwikkelingen een bepaalde status in de wereldgeschiedenis toe.¹⁰⁶ Het ontkennen van de gelijktijdigheid van een ‘ander’ is een retorisch en politiek werktuig, waarmee indirect ook de status van dat ‘verleden zijn’ in negatieve zin wordt gepercipieerd.

Dit noemt De Baets ‘ethisch Eurocentrisme’: niet-westerse geschiedenis heeft weinig waarde omdat het negatief geëvalueerd wordt aan de hand van de ‘tekortkomingen’ die het vertoont ten opzichte van westerse geschiedenis.¹⁰⁷ De kolonisatie van Afrika neemt in dit Eurocentrische tijdscladder een heel ambigue plaats in. Het is het middel om het ultieme doel (de ontplooiing van de ‘voortgang’ en de ‘beschaving’ en dus *de facto* de bewerkstelling van de loop van de wereldgeschiedenis) te bereiken. Wanneer het doel (de toekomst) de middelen heiligt, kan er van enige negatieve verantwoordelijkheid (voor het verleden) geen

¹⁰⁴ De Baets, “Eurocentrism”, 457-459. Jewsiewicki en Dia Mwembu wijzen bijvoorbeeld op de invloed van de koloniale modernistische verwachtingshorizonten op de inhoud van Congolese herinneringspatronen. Stedelingen lijken meer beïnvloed door deze modernistische verwachting dan plattelandsbewoners, waardoor het geheugen aan de economische exploitatie tijdens de Vrijstaatperiode minder aanwezig is. (Jewsiewicki, en Dia Mwembu. “(Vervlogen) Congolese herinneringen aan het koloniale tijdperk”, 205-208.)

¹⁰⁵ Dunn, *Imagining*.

¹⁰⁶ De gekoloniseerde werd ook aangeleerd om zichzelf als ‘temporeel achter’ te zien. Dit komt heel duidelijk naar voor bij de Congolese *évolués* (cfr. infra).

¹⁰⁷ De Baets, “Eurocentrism”, 458.

sprake zijn. Het gebruik van allochroon discours kan zowel een bewust als onbewust gehanteerd instrument zijn. Het is dus belangrijk om iedere vorm van ‘vertijdelijking’ te zien als een *betekenend* proces en de eventuele implicaties bloot te leggen: dergelijke vertogen produceren immers morele evaluaties van het kolonialisme *an sich*.

Het moderne historiciteitsregime levert bovendien ook de voorwaarde voor historicistisch denken. Het Rankeaanse historisme, de basis van de moderne geschiedwetenschap, verdedigde de uniciteit van iedere periode. Het historicisme bekommert zich erover om de mentale staat van de actoren uit het verleden te begrijpen.¹⁰⁸ De metaforische opdracht van de historicus bestond er enkel uit de denkbeeldige grens of muur tussen het verleden te doorbreken om zo goed mogelijk de denkwereld van de mensen die zich achter de muur bevond te observeren vanuit het heden.¹⁰⁹ Volgens Collingwood kan een historicus een periode nooit als irrationeel bestempelen omdat hij dan enkel zou willen polemiseren.¹¹⁰ Het radicaal ‘anders’ zijn van een voorgaande periode beperkt de basis voor een externe (morele) evaluatie omdat iedere periode geregeerd wordt ‘door haar eigen principes’ en bijgevolg ‘haar eigen maatstaven’ heeft.¹¹¹ Ook volgens Elazar Barkan zijn hedendaagse veroordelingen van zaken uit het verleden vaak ‘anachronistisch’ omdat ze daden uit dat verleden herclassificeren

¹⁰⁸ Phillips, Mark Salber. “Distance and Historical Representation.” *History Workshop Journal* 57: 123-141 (2004), 133-134.

¹⁰⁹ Dit principe is bekend onder de Rankeaanse formulering “*bloss zeigen wie es eigentlich gewesen*” (“alleen tonen hoe het geweest is”). De ontplooiing van de academische geschiedwetenschap in de 19de eeuw kan dus niet gezien worden als het levend houden van de herinnering aan een vroegere periode, maar enkel als de studie van dat wat het dood waant met als einddoel één definitieve allesomvattende herinnering te bepalen. (Nora, “Les Lieux de Mémoire”, 9.)

¹¹⁰ Collingwood, Robert George. *The Idea of History*. (1946), geredigeerd door Jan van der Dussen, (Oxford, 1994), 76-77. Geciteerd in: Phillips, “Distance and Historical Representation”, 137. Oud-kolonialen dragen bijvoorbeeld vaak aan dat het moeilijk is om vandaag het kolonialisme te vatten omdat een onderzoeker vertrekt vanuit een andere tijd, achtergrond, mentaliteit en beoordelingscriteria en het gevaar van ‘anachronisme’ hierdoor loert. (Dembour, *Recalling the Belgian Congo*, 93-126.)

¹¹¹ Iggers, Georg G. “The “Crisis” of Historicism and Changing Conceptions of Historical Time.” In *Comprendre* 43-44: 60-73, (s.l., 1977), 61-67. Martin Ewans geeft het voorbeeld van het gebruik van de zweep die moet worden afgezet tegenover de achtergrond van Belgische kinderen van zes jaar die tot 17 uur per dag in de fabriek werkten. (Ewans, Martin. “Belgium and the Colonial Experience.” *Journal of Contemporary European Studies* 11, nr.2: 167-1818 (2003), 178-179.)

volgens ‘veranderende en voorlopige morele en culturele canons’.¹¹² Het hedendaagse ethische mensenrechtendiscours dat gericht is op individuen kan zo afgedaan worden als niets meer dan een westerse, historisch specifieke en normatieve constructie waarmee voorgaande maatschappijen niet kunnen worden beoordeeld aangezien de historiciteit van het fenomeen de transhistorische universaliteit (in ruimte en tijd) ervan weerlegt.¹¹³

Hoewel de relativiteit van alle ethiek (nihilisme) een typisch postmodern fenomeen is, kunnen we de moderne historicistische voorloper als een zwakkere variant beschouwen: waarden zijn historisch bepaald, maar de ethiek ontplooit zich wel degelijk progressief. Daarom opteren we voor de termen ‘tijdsrelativisme’ of ‘gematigd perspectief’: zaken uit het verleden kunnen retrospectief dan wel als ‘fout’ worden beoordeeld, maar ze blijven slechts ‘het product van hun tijd’. De moderne conceptie van tijd verleent de geschiedenis zelf (in plaats van een goddelijke interventie) als het ware *agency* als een zelfstandige entiteit. Ze bestaat niet uit willekeurige en losse gebeurtenissen, maar ze bezit een essentialistisch, zelfstandig, betekenisvol en teleologisch karakter. De toekomst wordt het nieuwe geloofsdogma. Daardoor wordt het verleden een *onpersoonlijke* manifestatie van de ‘principes’ die de natuurlijke loop van de geschiedenis bepalen. Zo draagt ook de geschiedenis (en niet enkel haar figuranten) verantwoordelijkheid voor het verleden.¹¹⁴ Gebeurtenissen zijn het gevolg van de geschiedenis die als het ware handelt als een persoon, maar die ‘persoon’ wordt eveneens een soort anoniem en mythisch personage – en laat bijgevolg toe alle *menselijke* verantwoordelijkheid uit de weg te gaan.

¹¹² Barkan, Elazar. “Restitution and Amending Historical Injustices.” In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 91-102 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 100. Barkan geeft het voorbeeld van zaken uit niet-westerse landen die werden ondergebracht in westerse musea in de naam van de wetenschap, maar dat dit nu als ‘roof’ wordt bestempeld.

¹¹³ Olick, Jeffrey K., en Brenda Coughlin. “The Politics of Regret: Analytical Frames.” In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 37-62 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 38-42.

¹¹⁴ Roshwald, Mordecai. “Perceptions de l’histoire. A la recherche de l’absolu dans le temps qui fuit.” *Diogenes* 186: 54-82 (april-juni 1999), 72-76. Het vooruitgangsgeloof dat vanaf de Verlichting tot ontplooiing kwam, deed dit in principe in twee gedaantes: het geloof in vooruitgang die exclusief voortkomt uit de menselijke rede en het vrije menselijk handelen of vooruitgang als een eerder abstract principe dat zich veruitwendigt in het menselijk handelen. Een onderzoeker dient volgens het modern historisch denken de graduele ontplooiing van die historische *Geist* te beschrijven en zich te weerhouden van enig hedendaags oordeel als onderzoeker.

1.5.1.3. Moderne belang van het verleden

Door toedoen van het modernistische idee dat de geschiedenis bestaat uit ‘verandering’ en ‘progressie’ wordt het verloop van de tijd een onomkeerbaar proces. Het modern historisch denken vestigde de dogmatische doctrine van ‘historische afstand’ die de standaard voor de moderne historische discipline leverde.¹¹⁵ Moderne tijd is destructief omdat ze de nabijheid van het verleden vernietigt: het verleden wordt op een afstand geplaatst en wordt ‘vreemd’ aan het heden. De moderniteit verwijdert het verleden. Het grootste deel van de 20^e eeuw was een ‘eeuw van vergeten’.¹¹⁶ Het idee van moderniteit kan omschreven worden als een ‘opzettelijk vergeten’ gestuwd door “... *a desire to wipe out whatever came earlier, in the hope of reaching at last a point that would be called a true present, a point of origin that marks a new departure*”.¹¹⁷ Amnestie krijgt voorrang op herinneren.

Voor het eerst werd het verleden als een voor eeuwig afzonderlijke en voorbijge realiteit gepercipieerd.¹¹⁸ Als de toekomst ‘anders’ is dan het verleden en niet meer een continuüm vormt met het verleden, dan bestaat de geschiedenis voortaan uit ‘unieke’, onderscheiden periodes. De idee van een *versnellende* tijd heeft bovendien als gevolg dat de imaginaire (in de betekenis van een geconstrueerde metafoor) kloof tussen heden en verleden zich alsmaar lijkt te verbreden en te verdiepen. Deze historische dimensie maakt het mogelijk in termen van ‘temporele afstand’ te redeneren. Een gebeurtenis uit het verleden boet in aan belang naargelang het zich verder van het heden lijkt te verwijderen omdat de afstand tussen nu en toen zich vergroot. Tijd wordt hierdoor irreversibel en een gebeurtenis uit het verleden kan door haar ‘verleden’ zijn niet worden ‘goedgemaakt’.

Het verleden neemt een minimale rol in aangezien het net de vooruitgang van de tijd en de breuk met het verleden zijn die centraal staan. Het moderne tijdsregime ziet het heden als de ontplooiing van een universele geschiedenis en gebeurtenissen uit het verleden kunnen enkel

¹¹⁵ Phillips, “Distance”, 133–134.

¹¹⁶ Rossi-Doria, Anna. *Memoria e storia: El Caso Della Deportazione*. Soveria Mannelli (Catanzaro): Rubbettino Editore, 1998. Geciteerd in: Passerini, Luisa. “Memories between silence and oblivion.” In *Memory, History, Nation. Contested Pasts*, geredigeerd door Hodgkin Katharine, en Susannah Radstone, 238-254 (London: Transaction Publishers, 2005), 241.

¹¹⁷ de Man, Paul. “Literary History and Literary Modernity.” *Daedalus* 99: 384-404 (1970), 388-389. Geciteerd in: Connerton, *How Societies Remember*, 61.

¹¹⁸ Hutton, Patrick. *History as an Art of Memory* (Hanover: University Press of New England, 1993), 156.

begrepen worden door ze af te toetsen aan wat de toekomst zal brengen. Een modern historisch discours maakt het mogelijk het *belang* van gebeurtenissen uit een ‘voorbij’ verleden in de schaduw van de toekomst te plaatsen. Vooruitgang bewerkstelligen in het heden krijgt voorrang op het ‘inferieure’ verleden. Het ‘levend’ heden heeft voorrang op het ‘dood’ verleden.

De moderne tijdsopvatting kan omschreven worden als ‘tijd van de geschiedenis’. In dit ontologische denkkader is het verleden afwezig, veraf en definitief onveranderbaar of irreversibel. Het gerechtelijke principe van straffen of gerechtigheid brengen om het verleden ongedaan te maken is niet toepasbaar omdat “... *every crime is always already partly in the past and thus always displays a dimension of absence*”.¹¹⁹ De teleologische gerichtheid op een toekomstig doel leidt er toe dat (mis)daden, zowel deze in het heden als uit het verleden, gelegitimeerd en geminimaliseerd kunnen worden.¹²⁰ Opnieuw wordt het duidelijk hoe een ‘politiek van de tijd’ zich kan ontplooiën: we kunnen spreken van een ‘straffeloosheid van de tijd’. Tijd als een immoreel instrument. Het heden staat centraal in die optiek dat ze haar blik op de beloftevolle toekomst richt en haar rug naar het verleden toedraait. Als deze chronosofische positie volledig wordt doorgetrokken is herinneren überhaupt nutteloos.

¹¹⁹ Bevernage, “Time, presence and historical injustice”, 152.

¹²⁰ Dit fenomeen kan gebruikt worden door bijvoorbeeld postdictatoriale regeringen om misdaden uit het verleden ondergeschikt te maken aan ‘verzoening’ en ‘amnestie’ in functie van ‘het bouwen aan de toekomst’.

1.5.2. Postmodern historiciteitsregime: het heden van het verleden

1.5.2.1. Postmoderne inhoud van het verleden

De postmoderne transformatie in temporaliteit genereerde vooraleerst een proliferatie van de *politics of regret*. De geschiedenis was niet langer een vat van heroïsche verwezenlijkingen, maar een poel van 'lelijkheid'. De triomfalistische toon en het allesoverheersende geloof in de progressiegedachte van het moderne regime werden aangeknaagd door een vertwijfeld bewustzijn van de aberraties uit het verleden op de modernistische projecties en de bijhorende teloorgang van het onvoorwaardelijke geloof in de toekomst. Triomfgeschiedenis werd *Leidensgeschichte*. Dit weerspiegelt zich in de toegenomen oprichting van publieke monumenten die vandaag gericht zijn op het herdenken van negatieve gebeurtenissen, en niet meer op beloftevolle cerebrale elementen uit de geschiedenis. Net na WO II richtten herdenkingen zich nog op de triomf van het einde van de oorlog, maar vanaf de jaren 1960 werd de onbekende soldaat als het ware vervangen door het onbekende slachtoffer.¹²¹ De focus kwam meer en meer te liggen op de 'slachtoffers' van de geschiedenis.

De spijt ten opzichte van bepaalde negatieve gebeurtenissen uit het verleden en de wil om ze te erkennen, hangt nauw samen met de verbreiding van het universele mensenrechtendiscours na WO II: het verleden veroordelen wil gelijkaardige gebeurtenissen in de toekomst ontmoedigen. Jeffrey Olick en Brenda Coughlin benadrukken dat de opkomst van het fenomeen van de mensenrechten een fundamenteel historisch verschijnsel is (en geen transhistorische logische evolutie) omdat het onder andere samenhangt met de teloorgang van de natiestaat.¹²² Herinnering speelde ook wel al een beperkte rol in het moderne regime, maar dit vooral in functie van de creatie van een nationaal geheugen waarbij het verleden een homogeen en triomfantelijk bewijs was van de zich voltrekkende vooruitgang.¹²³ Na 1945 leidde de volledige erkenning van de verschrikkingen van de moderniteit geleidelijk aan tot de afkeer van ieder positief *meta*-narratief en dus ook van iedere uniforme, positieve, nationale *meta*-herinnering.¹²⁴

¹²¹ Huyse, Luc. *All things pass, except the past* (Mariakerke: New Goff, 2009), 19.

¹²² Olick en Coughlin, "The Politics of Regret", 38-42.

¹²³ *Op. cit.*, 52-55.

¹²⁴ *Op. cit.*, 54-55. De WO I dodenverering kan in deze optiek als de voorloper van het postmoderne besef gezien worden; WO II was de gebeurtenis die deze evolutie in een stroomversnelling bracht.

1.5.2.2. Postmoderne evaluatie van het verleden

Het anti-historicistische element van het postmodern historiciteitsregime is eerst en vooral heel uitgesproken: het postmoderne regime kant zich immers tegen het ethisch historicisme van het modern regime:

*“[T]he spread of human rights ideas in the post-World War II era has fueled the sense that such wrongs, no matter how acceptable they may have been deemed at the time they were committed, may now be said to have been illegitimate and must be compensated or redressed accordingly”.*¹²⁵

Denken in termen van een onvermijdelijke ‘progressieve’ koers van de geschiedenis die zich in Afrika met een beetje vertraging ook zou voltrekken naar het voorbeeld van Europa, werd gelogenstraft door de hedendaagse situatie. Negatieve zaken uit het verleden die werden geneutraliseerd of geminimaliseerd door te stellen dat ze enkel en alleen het ‘product van hun tijd waren, worden nu ‘misdaden’. De moderne conceptie dat ethiek een fundamenteel ‘historisch’ fenomeen is en daarom niet kan worden toegepast op ‘andere’ tijden werd tenietgedaan door de invloed van de Holocaustherdenking. Ceuppens stelt bijvoorbeeld vast dat “... *het ethische aspect onlosmakelijk deel uitmaakt van Holocauststudies, terwijl er volgens sommigen geen plaats voor is in studies van Belgisch Afrika*”.¹²⁶

Het verschil van de postmoderne ten opzichte van de moderne geschiedenisconceptie is dat niet langer de geschiedenis de absolute rechter is, maar de mens zelf. Het morele oordeel van de mens doet de vermeende essentialistische loop van de geschiedenis teniet want dit laatste is slechts “... *un flux d'événements affectant l'humanité, sans nécessairement la contrôler ou la déterminer*”.¹²⁷ Het besef domineert dat de geschiedenis zich niet extern bevindt ten opzichte van de mens. De focus kwam te liggen op absolute mensenrechten, onafhankelijk van een vermeende ‘koers van de geschiedenis’. Een soort transhistorisch humanisme ontstond waarmee de geschiedenis kon worden geëvalueerd.

De factor ‘het verstrijken van tijd’ is eveneens ongeldig als relativiserend element: rechtvaardigheid is tijdloos en is niet relatief ten opzichte van de ‘karakteristieken’ van de

¹²⁵ Torpey, John. “Politics”, 3-4.

¹²⁶ Ceuppens, *Congo made in Flanders?*, LXIII.

¹²⁷ Roshwald, “Perceptions de l’histoire”, 78.

periode waarin een misdaad plaatsvond. Dit maakt dat het verleden in principe nooit kan afgesloten worden. Een anti-historisch discours veronderstelt dat het verleden nog altijd kan worden berecht en dat ‘temporele afstand’ geen matigende invloed heeft. Als conceptueel alternatief voor de straffeloosheid van de irreversibele ‘tijd van de geschiedenis’ van het modern historiciteitsregime zou dus in theorie een reversibele ‘tijd van de rechtspraak’ geplaatst kunnen worden (indien we een absolute dichotomie afwezig-aanwezig aanhouden). Een misdaad uit het verleden zou hierbij volledig aanwezig blijven en zou bijgevolg met een economische logica van een correcte strafmaat als compensatie tenietgedaan kunnen worden. Bevernage stelt echter dat de aanwezigheid van het verleden als alternatief voor een absoluut afwezig verleden bij de ‘tijd van de geschiedenis’ net de afwezig-aanwezig dichotomie moet overstijgen en zich niet mag fixeren op het bestraffen via de logica van de ‘tijd van de rechtspraak’.¹²⁸ Walter Benjamin verdedigt ook deels de mogelijkheid van de toepassing van een rechterlijke logica waarbij het verleden bovendien niet verjaarbaar is, maar hij stelt vast dat de werking van het verlopen van de tijd in het ‘morele universum’ – in tegenstelling tot de rechterlijke wereld - lak heeft aan het principe van vergelding. Hij vindt wel degelijk dat “... [r]etribution is fundamentally indifferent to the passage of time, since it remains in force for centuries without dilution”, maar hij merkt tegelijk op dat het verstrijken van de tijd in dit universum echter enkel voor ‘vergeving’, maar niet voor ‘verzoening’ kan zorgen.¹²⁹

Zowel de ‘tijd van de geschiedenis’ als de ‘tijd van de rechtspraak’ voldoen in deze optiek niet voor een morele omgang met het verleden. Je kan je niet verzoenen met een misdaad omdat hij in het verleden plaatsvond, aangezien historische onrechtvaardigheden zo amnestie verkrijgen. Maar je kan een historische onrechtvaardigheid ook niet ongedaan maken omdat tijd niet reversibel is en onrechtvaardigheden moeilijk volgens een praktische economische logica bestraft kunnen worden waarbij ‘goed’ en ‘kwaad’ op een balans zouden worden afgemeten. Het postmoderne regime kent daarom fenomenen zoals (historische) waarheid en (publieke) herinnering die, in de zoektocht naar historische rechtvaardigheid, het midden

¹²⁸ Bevernage, “injustice”, 150.

¹²⁹ Benjamin, Walter. “The Meaning of Time in the Moral Universe.” In *Selected Writings, 1913-1926 (VOL I)*, geredigeerd door Benjamin Walter, M. Bullock en M.W. Jennings, 286-287 (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002). 286. Benjamin spreekt over de rechterlijke wereld als de wezenlijke ‘*power of retribution*’, dus niet over de moderne rechtspraak waar er verjaringstermijnen worden gehanteerd.

houden tussen de absolute afwezigheid en de absolute aanwezigheid van het verleden.¹³⁰

Het eerste principe bestaat er uit om de ‘historische waarheid’ te bepalen, met de focus op slachtoffers. Iedere mens heeft het ‘recht op geschiedenis’: het recht om de waarheid over het verleden te kennen en om waarheid te spreken.¹³¹ Dit waarheidsprincipe bevindt zich op het narratieve niveau: de juiste historische representatie van de feiten kan volstaan om op een morele manier om te gaan met het verleden. Er ontstond ook de idee dat het verleden herinnerd *moet* worden: de notie van ‘*devoir de mémoire*’, een term die kan worden gedefinieerd als de plicht om bepaalde gebeurtenissen uit het verleden te herdenken. Het moderne vergeten (amnesie) wordt hierbij gezien als een misdaad. Enkel het plaatsen van verleden onrecht op herdenkingseilanden kan historische onrechtvaardigheden redden van de verdrinking in de zee van het wassende toekomstwater. Er bestaat een soort ‘morele herinneringsplicht’ ten opzichte van het verleden. De vraag werpt zich op of een herinneringstaak een maatschappelijke imperatief is.¹³² Volgens De Baets is het zo dat het *recht* op herinnering bestaat, maar dat de *plicht* tot herinnering niet geëist kan worden (cfr. *infra*).¹³³

1.5.2.3. Postmoderne belang van het verleden

Het westerse *présentisme* gaat gepaard met een ‘*memory boom*’ die ruwweg vanaf de jaren 1980 ontplofte waarbij herinnering “*a cultural obsession of monumental proportions*” werd.¹³⁴ Dit is als het ware de negatie van ieder modern historisch discours: volgens Klein fungeert het toegenomen belang van *memory* in de maatschappij effectief als een “*therapeutic alternative to historical discourse*”.¹³⁵ Ook Nora ziet de hedendaagse geobsedeerdheid met herinnering als de uitloper van de ‘uitroeiing’ ervan door het modern historisch bewustzijn.¹³⁶ De voorbijgaande moderne tijd wordt als het ware stilgezet om het proces van vergeten een

¹³⁰ Bevernage, “injustice”, 154-155.

¹³¹ De Baets, Antoon. *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* (Amsterdam: Boom, 2008), 151.

¹³² Maier, Charles S. “Overcoming the Past? Narrative and Negotiation, Remembering, and Reparation: Issues at the Interface of History and the Law.” In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 295-304 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003), 296.

¹³³ De Baets, *Gebruik en misbruik van de geschiedenis*, 151-179.

¹³⁴ Huyssen, “Amnesia”, 26.

¹³⁵ Klein, “On the Emergence of Memory in Historical Discourse”, 145.

¹³⁶ Nora, “Lieux”, 8.

halt toe te roepen.¹³⁷ De alternatieve omgang met tijd stelt de genaturaliseerde vooronderstellingen van het modern historisch denken ter discussie.

Het postmoderne historiciteitsregime gaat in tegen het lineaire concept van tijd waarbij de toekomst het verleden zou annihileren. De afstand die zou bestaan tussen het verleden en het heden wordt ontkend, of toch tenminste geminimaliseerd. De band tussen heden en verleden; herinnering, komt centraal te staan. De koppeling van het verleden aan het heden maakt het mogelijk om het verleden als een blijvend ‘trauma’ op te vatten. Het alternatief voor de figuurlijke afwezigheid van het verleden is dus haar figuurlijke aanwezigheid waarbij het onderscheid tussen heden en verleden minder duidelijk is. De breuk tussen ‘toen’ en ‘nu’ kan nooit volledig zijn.¹³⁸ De rug is deze maal niet naar het verleden gekeerd. De verwachting van wat de toekomst zal brengen, bezit niet meer voldoende kracht om het verleden een ‘inferieure’ status toe te dienen. Het verleden bezit het potentieel een (negatieve) les voor het heden te zijn.

We kunnen het onderscheid maken tussen een specifieke en een absolute herinneringsplicht. De specifieke herinnering betreft een verleden waar een specifieke groep of land verantwoordelijkheid voor opneemt. Dit plichtsgevoel steunt echter vooral op een vooronderstelde continuïteit van bepaalde structuren zoals bijvoorbeeld een nationale entiteit die in die hoedanigheid optrad. Indien die overeenkomst vervaagt, kunnen relativerende tijdsnoties aangewend worden om een herinneringsplicht te ontkennen.¹³⁹

Absolute herinnering gaat echter gepaard met een integrale postmoderne visie op de geschiedenis als zijnde irrationeel en is niet vatbaar voor het relativerende modernistische argument van temporele afstand. De misdaden van het nazistische regime worden gezien als een aanval op de mensheid als geheel. De focus op vreselijke daden uit het verleden lijkt dan

¹³⁷ *Op. cit.*, 19.

¹³⁸ Het vermeende continuüm dat zou bestaan tussen heden en verleden is volgens Anita Kasabova echter louter een retroactieve reconstructie omdat herinneringen of memorialen enkel semantische middelen (bijvoorbeeld door middel van synecdoche) zijn om met het verleden om te gaan en haar betekenis te transponeren. Het verleden bezit geen reële aanwezigheid omdat de herinnering haar ‘filtert’ en bijgevolg verandert. Kasabova omschrijft dit proces als de stijlfiguur synecdoche omdat een specifiek deel van het verleden haar betekenis in haar geheel representeert. (Kasabova, Anita. “Memory, Memorials, and Commemoration.” *History and Theory* 47: 331-350 (2008), 341-342.)

¹³⁹ Zo wordt de vraag of België een herinneringsplicht heeft voor de slachtoffers van de middeleeuwse kruistochten onder Godfried van Bouillon negatief beantwoord door te steunen op de moderne conceptie van temporele afstand.

eerder de functie te vervullen de mensheid te wijzen op het potentiële heropduiken van zulke situaties. Als alternatief voor een ‘vergetende verzoening’ met het verleden lijkt ‘memorerende verontwaardiging als waarschuwing’ hier soelaas te brengen.¹⁴⁰ De toekomst als permanente Sysifusarbeid. Indien deze denkwijze echter radicaal wordt doorgetrokken ruimt het utopische geloof in een betere toekomst plaats voor een (defaitistische) houding waarbij de ‘anomalieën’ in de progressieve geschiedschrijving eerder regel dan uitzondering lijken. Problemen uit het verleden vergeten, onafhankelijk van wanneer ze plaatsvonden, staat dan in principe gelijk met het vergeten van problemen in het heden.

¹⁴⁰ Een voorbeeld hiervan is Jean Améry die als Holocaustoverlever iedere verzoening met het verleden afwees en pleitte voor *resentment* (te vertalen als ‘verontwaardiging’ of ‘wrok’). (Améry, Jean, *At the Mind's Limits: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and its Realities* (Bloomington: Indiana University Press, 1980), 68. Geciteerd in: Bevernage, “injustice”, 153.)

1.5.3. Strijd der chronosofische reuzen?

Bovenstaande chronosofische regimes zijn geen theoretische fetisj waarmee we iedere uitspraak over het koloniaal verleden duaal willen classificeren en verklaren. In de eerste plaats is het maatschappelijk opduiken van een regime geen plotse gebeurtenis die het vorige regime annuleert: het is eerder een proces waarbij een regime de overhand kan nemen, maar waarbij dus ook overlapping voorkomt.¹⁴¹ Een ‘tijdsfilosofie’ kan daarnaast ook bewust als instrument worden gekozen. Een individu of maatschappij kan een chronosofische uitgangspositie dus zowel *onbewust* als *bewust* operationaliseren. Historiciteitsregimes bestaan bovendien nooit in hun ‘pure’ vorm – in de vorm waarbij alle beschreven constituerende elementen tegelijk aanwezig zouden zijn.¹⁴² Een uitspraak of zinsnede waaraan we een bepaald chronosofisch kenmerk kunnen toeschrijven, impliceert niet dat die uitspraak of zinsnede incompatibel is met een kenmerk uit het tegenovergestelde regime.

Onze chronosofische aanpak laat ons wel toe om de grote lijnen te trekken in de veranderlijke publieke omgang met het koloniaal verleden omdat chronosofisch denken een onmiskenbare invloed heeft. We argumenteren dat een algemene chronosofische shift waar te nemen is en dat die deels de veranderlijke Belgische koloniale verbeelding helpt verklaren. De idiosyncrasie van een historiciteitsregime op het vlak van de selectie, de evaluatie en het belang van bepaalde gebeurtenissen (zowel op het moment zelf als retrospectief) laat ons toe de manier waarop de verbeelding van het Belgisch koloniaal verleden vorm kreeg en nog altijd krijgt te deconstrueren. De chronosofische assumpties in een uitspraak kunnen heel direct aanwezig zijn maar soms zijn bepaalde betekenissen van woorden of zinnen enkel grijpbaar indien de onderzoeker bepaalde strategieën achterhaalt. Daarom gaan we ook op zoek naar specifieke connotaties, betekenisrelaties tussen woorden, metaforen, implicaties of associaties in de vertogen over het koloniaal verleden.¹⁴³

¹⁴¹ Het maatschappelijke geloof in ‘vooruitgang’ kan teloorgaan, maar dit wil niet zeggen dat de chronosofische noties die ermee samenhangen ook verdwijnen.

¹⁴² Een lineaire opvatting over de loop van de geschiedenis gaat bijvoorbeeld niet noodzakelijk gepaard met het verwerpen van een *devoir de mémoire*.

¹⁴³ Fairclough, *Discourse*, 60.

2. Hoofdstuk 2: de doodstrijd van Belgisch Congo

In dit hoofdstuk openen we door kort in te gaan op de specifieke ‘tijdsaspecten’ van het Belgische kolonialisme die voor dit onderzoek relevant zijn als contextualisering. Er is in dit onderzoek zoals gezegd geen plaats om de ‘feiten’ over het Belgische kolonialisme grondig uit te diepen omdat onze aandacht uitgaat naar de beeldvorming hierover.

De analyse van de Belgische krantenberichtgeving over de vier gekozen sleutelmomenten in de Congolese onafhankelijkheidsperiode is het middel bij uitstek om het denken over het verleden, het heden en de toekomst te analyseren. Het koloniale verleden wordt op dit moment geschiedenis ‘gemaakt’. Bepaalde vertogen stellen een versie van de geschiedenis voor en deze vertogen worden verspreid onder een ruimer Belgisch publiek. Het collectief geheugen van individuen in een maatschappij wordt met andere woorden deels gevormd door dergelijke berichtgeving.¹⁴⁴ De representatie van het Belgisch koloniaal verleden in Belgische kranten is daarom de ideale manier om het specifieke herinneringsproces te achterhalen. Bovendien, “... *narrators’ and experts’ renderings of the past become scaffolds for collective remembering, but at the same time, as a result of the selective nature of remembering, they create a setting for collective forgetting*”.¹⁴⁵

Wat volgt is dus een onderzoek naar welk koloniaal verleden levend werd gemaakt en welk verleden werd doodgezwegen, mede door toedoen van de status van personen als koning Boudewijn waarrond een consensus kon groeien of de marginalisering van de figuur Lumumba en zijn vertoog over het kolonialisme. De berichtgeving in deze periode is door haar ‘monumentaliteit’ een vergrootglas waardoor een onderzoeker de chronosofische mieren heel duidelijk kan waarnemen in het brandpunt van het moment.

De eigenlijke analyse ontplooit zich volgens de driededige analysestructuur zoals uitgewerkt in ons vorig hoofdstuk om het argument te staven dat een chronosofisch kader de selectie van

¹⁴⁴ De media vertegenwoordigen de *mainstream* omgang met de Congolese onafhankelijkheid. In dit kader kunnen we de mate van veelzijdigheid van het debat achterhalen. Eventuele dissidente stemmen kunnen wel bestaan, maar hebben minder impact op de beeldvorming als ze hun weg niet vinden naar de nationale media. Een vergelijkende analyse tussen de verschillende bladen – die zowel politiek als linguïstisch verschillend zijn – is in dit onderzoek van geen belang.

¹⁴⁵ Coman e.a., “Collective Memory from a Psychological Perspective”, 139. Het expertise argument wordt in dit artikel gebruikt in de context van groepsconversaties over een verleden, maar dit argument gaat volgens de auteurs ook op voor de ruimere samenleving.

de ‘feiten’, de ‘evaluatie’ van de gebeurtenissen en de ‘aanwezigheid’ of het ‘belang’ van het verleden bepaalt. Bij deze drieledige classificatiemethode is de onderverdeling van sommige citaten of zinsneden deels arbitrair, aangezien een historiciteitsregime bestaat uit interdependente factoren die niet altijd even gemakkelijk van elkaar los te koppelen te zijn. Deze aanpak garandeert echter overzichtelijkheid. Dit hoofdstuk bewijst alzo de dominantie van het moderne historiciteitsregime en toont aan op welke manier de dominantie van dit regime het Belgische herinneringsproces vijftig jaar geleden structureerde. Niettemin wordt het op het einde van dit luik op quasi karikaturale duidelijk dat het dominante Belgische regime geen absolute chronosofie was.

2.1. Het Belgisch kolonialisme als anachronistisch tijdsimperialisme

België werd na WO II gezien als een ‘anachronisme’ in haar koloniaal beleid. Na WO II was het internationale klimaat, met de VS en de SU als protagonisten in de Koude oorlog, het kolonialisme vijandiger en kwam de soevereiniteit van staten – althans in theorie - op het voorplan. Ook de Afrikaanse oorlogsparticipatie diende ‘beloond’ te worden. Artikel 73 van het Handvest van de VN stipuleerde dat volkeren die nog geen volledig zelfbestuur hadden hier door de koloniale mogendheid toe gebracht moesten worden en dienden te participeren in hun eigen bestuur. België legde echter na 1945 opnieuw de nadruk op haar traditionele ontwikkelingsdoctrine: de economische en sociale ontwikkeling van haar kolonie legitimeerde de Belgische aanwezigheid. De verdere professionele uitbouw van het sociale, economische en zorgsysteem vereiste immers zogezegd de Belgische expertise. Overhaaste politieke soevereiniteit zou in deze logica enkel een destabilisering van het hele systeem betekenen.¹⁴⁶ De politieke maatregelen die in de loop van de jaren vijftig in voege traden, waren achterhaald in vergelijking met evoluties die bijvoorbeeld in Frans Afrika plaatsvonden. Zo kreeg het Belgische kolonialisme op internationaal vlak een ‘voorbijgestreefde’ status. Het doorgedreven paternalistische beleid zorgde ervoor dat België voorlopig geen alternatief voor koloniale overheersing bestudeerde, laat staan dat dit in concrete beleidsmaatregelen werd voorbereid.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Young, Crawford M. *African colonial states in comparative perspective* (Londen: Yale University Press, 1994), XII, 182-212.

¹⁴⁷ Kabongo, Ilunga. “The Catastrophe of Belgian Decolonization.” In *Decolonization and African independence*, geredigeerd door Gifford, Prosser, en Roger Louis, 381-401 (New Haven and Londen : Yale University Press, 1988), 383.

De ambiguïteit van het Belgisch kolonialisme komt het duidelijkst tot uitdrukking in het na WO II uitgewerkte concept van *les évolués*: een Congolese elite die volgens de koloniale logica kon 'evolueren' en zich assimileren door een westerse, 'beschaafde' levensstijl aan te nemen. Deze 'zwarte blanken' konden in theorie 'westers' worden en geïntegreerd worden in de blanke gemeenschap, maar een eventuele politieke emancipatie of volwaardig burgerschap mocht volgens de kolonisator vooral niet 'overhaast' gebeuren. Deze opgelegde ideologie was hegemonisch in die zin dat ze de instemming van de aspirant-*évolués* vereiste met het specifieke westerse tijdsdenken waarbij een verschil in 'gelijktijdigheid' door de kolonisatie verholpen diende te worden. De operationalisering van het Belgische narratief in kwantitatieve maatregelen beperkte zich echter tot het verlenen van halfslachtige privileges aan *évolués* waarbij de discrepantie tussen retoriek en realiteit het inconsistente ideologisch beleid onthulde.¹⁴⁸

Echte 'assimilatie' en gelijkwaardigheid waren nooit het doel geweest en de vaagheid van een gelanceerd concept zoals de 'Belgisch-Congolese Gemeenschap' halfweg de jaren 1950 legt dit ideologische deficit bloot.¹⁴⁹ Ongelijke machtsrelaties werden opgesmukt en verhuld met de belofte van een evolutie naar gelijkwaardigheid tussen Belgen en Congolezen, aangezien het westerse humanisme de essentiële gelijkheid van alle mensen als toekomstprojectie heeft en de ongelijkheid van een koloniale relatie bijgevolg slechts een tijdelijk fenomeen kan zijn. Maar de termijn waarbinnen de 'assimilatie' diende te gebeuren werd nooit geëxpliciteerd door de Belgische kolonisator. De inconsistentie van het ideologisch raamwerk wordt onder andere geïllustreerd door het feit dat *évolués* tijdens de Congolese onafhankelijkheidsstrijd door de kolonisator zelfs vaak als 'ontwortelde elementen' werden beschouwd, waardoor ze zagezegd een 'gevaar' voor de koloniale maatschappij vormden.

Ondanks de broosheid van deze koloniale ideologie en de snel afkalvende Congolese instemming vanaf de jaren vijftig, leefde enkele jaren voor de onafhankelijkheid nog altijd het gevoel bij de kolonisator dat de kolonisatie nog decennialang zou duren. Het plan Van Bilsen uit 1956 dat de onafhankelijkheid binnen dertig jaar wou verwezenlijken, werd op dat moment nog door vele Belgen weggelachen. Het *Manifeste Conscience africaine* uit 1956 was

¹⁴⁸ In 1948 werd bijvoorbeeld de *carte du mérite civique* in het leven geroepen en in 1952 de *carte d'immatriculation*. Beide 'bewijzen' leverden slechts geringe voordelen op voor de Congolese bezitters ervan die niet strookten met hun verwachtingen.

¹⁴⁹ Stengers, Jean. *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*. Paris-Louvain-la-Neuve: Editions Duculot, 1989, pp. 186-225.

de eerste voorzichtige officiële Congolese uiting van de wil tot politieke inspraak als reactie op het plan Van Bilsen. Het *contremanifeste* van de etnisch-culturele groepering Abako dat erop volgde was echter heel wat radicaler omdat het onmiddellijk zelfbestuur eiste. Het Congolees nationalisme zou zich in de hierop volgende jaren radicaliseren. Vanaf 1958 ontstonden de eerste Congolese politieke partijen die pleitten voor een zo spoedig mogelijke onafhankelijkheid.

In augustus 1958, na een speech van de Franse president Charles de Gaulle in Brazzaville waarin hij verklaarde dat de onafhankelijkheid kon opgeëist worden door iedere Franse kolonie, schreven enkele Congolezen (waaronder Lumumba) aan minister van Koloniën Léon Pétillon dat België zijn ‘anachronistisch politiek regime’ moest stopzetten. De verschillen in politieke rechten van inwoners van Leopoldstad en Brazzaville die slechts enkele kilometers van elkaar gescheiden waren door de Congostroom, was het metaforische bewijs dat de vermeende ‘stroom van de geschiedenis’ aan de zijde van Belgisch Congo trager vloeiende. Dekolonisatiebewegingen aanvaardden in hun streven nog altijd grotendeels het moderne historische idee van lineaire Tijd, maar ze verzetten zich wel tegen het idee dat Afrikanen nog even in de ‘wachtkamer’ voor *self-government* moesten verblijven.¹⁵⁰

Met de rellen te Leopoldstad in januari 1959 werd de vermeende rustige vastheid plotsklaps verstoord. De Congolese dekolonisering die slechts 18 maanden later een feit zou zijn gebeurde overhaast, deels ten gevolge van het feit dat de Belgische kolonisator geen ander antwoord had op de plotse opstoot van Congolese politieke eisen. De snelle en onverwachte voltrekking van de onafhankelijkheid tussen januari 1959 en juni 1960 legde een bom onder de Belgische perceptie van haar kolonie, maar de Belgische media trachtten tijdens de onafhankelijkheidsperiode het coherente positieve beeld van de kolonisatie te handhaven.

¹⁵⁰ Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 7-9.

2.2. Afscheid van Belgisch Congo

2.2.1. Rellen Leopoldstad, Regeringsverklaring en Koninklijke Boodschap (4-13 Januari 1959)

Op 4 januari 1959 werd in Leopoldstad een politieke samenkomst van de radicaal nationalistische Abako twee weken verdaagd omdat de noodzakelijke autorisatie door de Belgische burgemeester niet werd verleend. Dit was, samen met de torenhoge werkloosheidsgraad, de aanleiding waarop onder andere in de Europese wijk spontane rellen uitbarstten van Congolezen die zich daarna dagenlang gewelddadig richtten tegen de koloniale aanwezigheid in de stad. Die werden neergeslagen door de FP waarbij er tientallen Congolese doden vielen. De rellen zijn van groot belang omdat het beeld van Congo als ‘oase van rust en vrede’ voor het eerst zwaar onder druk kwam te staan. Bij de rellen werd het woord ‘*indépendance*’ gescandeerd, maar dit werd niet vermeld in de berichtgeving. De rellen bezaten als negatieve gebeurtenis ontegensprekelijk de mogelijkheid een smet op het koloniaal blazoen te werpen.

Ze speelden zich bovendien af in de aanloop naar een op 13 januari voorziene regeringsmededeling over de politieke toekomst van Congo nadat een parlementaire werkgroep van juli tot november 1958 deze kwestie had bestudeerd. Na de rellen werd het publiek debat beheerst door de vraag of het recht op onafhankelijkheid expliciet zou worden vermeld in de nieuwe te volgen politiek. Er werd geopperd dat België met zijn verklaring moest beantwoorden aan de algemene ontvoogdingsbeweging die zich op het Afrikaanse continent aan het voltrekken was. Dat de rellen de verklaringen nog beïnvloed hebben staat vrijwel buiten kijf, hoewel dit officieel werd ontkend.

De regeringsverklaring erkende het recht op ‘onafhankelijkheid’, maar formuleerde dit vaag. Er werd geen concrete timing vermeld voor het verlenen van de onafhankelijkheid aangezien er een graduele *bottom-up* logica (gemeentelijk, gewestelijk, provinciaal en tenslotte nationaal) werd gehanteerd waarbij pas na het behoorlijk functioneren van de nieuw verkozen lagere politieke instellingen de volgende stappen konden worden genomen. Ook Boudewijn legde een verklaring af die heel paternalistisch was, maar stelde wel dat België haar kolonie “*zonder uitstel, maar ook zonder onbezonnen overhaasting*” naar de onafhankelijkheid wou leiden. De verklaringen hadden ondanks hun vaagheid wel een groot symbolisch en psychologisch belang aangezien ze door de toegeving van de onafhankelijkheid een radicale breuk betekenden met het voorgaande Belgische beleid. De voornaamste prioriteit was evenwel het behoud van een sterke band tussen België en Congo na de onafhankelijkheid.

2.2.1.1. Inhoud van het verleden

In het *Laatste Nieuws* wordt na de rellen een brief van Congolese studenten in België aan de koning integraal gepubliceerd waarin te lezen valt: “*Wij herdenken eerbiedig de talrijke Congolezen, die bij deze betreurenswaardige incidenten hun leven hebben gelaten om de onafhankelijkheid van hun land te veroveren*”.¹⁵¹ Aan Belgische zijde daarentegen is er op het moment dat de rellen uitbreken nog geen sprake van afkeuring van de kolonisatie of dat een directe onafhankelijkheid aan de orde zou zijn. Er wordt systematisch de nadruk gelegd op de ‘externe’ oorzaken van de rellen waardoor de eventuele reactie op het kolonialisme *an sich* vaak vervaagt.¹⁵² De rellen worden in de eerste plaats geweten aan sociaal-economische factoren zoals de hoge werkloosheidsgraad in Leopoldstad, de opruiers worden vaak afgeschilderd als afgezonderde individuen die buiten de maatschappij staan en de antikoloniale politieke ideeën worden soms voorgesteld als integraal afkomstig uit andere Afrikaanse landen zonder enige interne Congolese oorsprong. Sommige artikels produceerden heel nadrukkelijk de positieve, paternalistische representatie van het koloniaal project. De apostolisch vicaris van Leopoldstad wou “... *vermijden de schuld te veralgemenen en de vooruitgang van ons beschavingswerk in het gedrang te brengen*”.¹⁵³

Een andere manier waarop de betekenis van de rellen als directe kritiek op het koloniale beleid wordt geminimaliseerd is de voorstelling van de Congolese bevolking als primordiale ‘wilden’ die in hun ‘barbaarse’ staat konden hervallen. Deze allochrone tactiek delegitimeert de rellen omdat ze ‘onbeschaafd’ zouden zijn. Nadat een journalist in Congo eerst vertelt dat zijn Congolese ‘boy’ Alphonse individueel wel braaf en kalm is en dat die zegt de rellen te betreuren, voegt hij hieraan toe:

“Eh, bien, ce même Alphonse, s’il se trouve brusquement pris dans une bande avec des hommes qui hurlent et bradissent des machettes, avec les voix des femmes qui plafonnent dans l’aigu et un énergumène qui martèle son tam-tam, vous pouvez être certains que ce même Alphonse ramassera sa petite brique comme tout le monde et la lancera ... Telle est l’influence de la foule. Mais une foule noire, à peine a-t-elle senti la fumée et le sang, que son

¹⁵¹ “Zwarte studenten in België zonden brief aan de koning,” *Het Laatste Nieuws*, Januari 13, 1959.

¹⁵² Gérard-Libois, Jules en Jean Heinen. *Belgique-Congo 1960. Le 30 juin pourquoi ? Lumumba comment ? Le portefeuille pour qui ?* (Bruxelles, Pol-His, 1989), 12-13.

¹⁵³ “De onlusten te Leopoldstad. Werk van onverantwoordelijke elementen,” *Het Laatste Nieuws*, Januari 13, 1959.

exaltation dépasse toute mesure ... Les pillards sont ainsi et la foule, surtout retournée à sa sauvagerie comme celle-ci, suivit".¹⁵⁴

Wel erkenden de media dat België te lang getreuzeld had met politieke hervormingen waarbij Congolezen werden betrokken. Ook Maurits Van Hemelrijck, minister van Belgisch-Kongo en Ruanda-Urundi, verklaarde dat België zijn toekomstige Afrikaanse politiek niet vroeg genoeg geëxpliciteerd had.¹⁵⁵ Er moest daarom een duidelijke intentieverklaring komen waarin België expliciet erkende dat het Congo wel degelijk wou ontvoogden zonder uitstel want “[w]ij moeten niet willen inroeien tegen de stroom van de geschiedenis”, hierbij verwijzend naar het nationalistisch streven op andere delen van het Afrikaans continent.¹⁵⁶ Het gebruik van een vooronderstelde zelfstandige universele geschiedenis dient hier als denkkader. Congolezen die echter de snelheid van deze stroom sneller zagen dan de Belgen liepen vooruit op de zaken. De assumptie was dat het koloniale systeem niet intern incoherent was, maar enkel te snel kon teloorgaan door ‘onverantwoorde’ elementen.

2.2.1.2. Evaluatie van het verleden

Het onverwachte uitbreken van de rellen doorbrak het beeld van de Congolezen die de kolonisatie gewillig aanvaardden als gedweë kinderen. Deze paradox diende opgelost te worden. Er werd daarom gepoogd om de gebeurtenissen en het kolonialisme te evalueren volgens modernistische schema’s. Zo werd de historicistische logica gebruikt om de rellen niet te zien als een afkeuring van het kolonialisme als principe, maar enkel als een teken dat er een nieuwe denkklogica was opgekomen waarin een koloniaal systeem *niet meer* kon.

“Het is nodig dat gans de Belgische openbare mening er zich rekenschap van geve dat in Belgisch-Kongo een geschiedenistijdperk afgesloten is en een ander begint en beginnen moet. Iedereen moet ophouden met redeneren met oude denkbeelden. Wij staan in een gans nieuwe toestand die moet worden tegemoet getreden met gans nieuwe gedachten, gans nieuwe methodes en gans nieuwe daden”.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Daniel Kin, “Les émeutes de Leo. Pourquoi?,” *La Dernière Heure*, Januari 11-12, 1959.

¹⁵⁵ “La déclaration de M. Van Hemelryck sur les incidents de Léopoldville,” *Le Soir*, Januari 9, 1959.

¹⁵⁶ “De woeling te Leopoldstad. Een erg geval en een ernstige les,” *Het Volk*, Januari 6, 1959.

¹⁵⁷ “De wending in de Kongolese geschiedenis,” *Het Volk*, Januari 13, 1959.

Voorgaand historicistisch argument werd aangevuld door de onontkoombaarheid van deze evolutie te benadrukken. De modernistische tijdsconceptie stelt dat “... *l’histoire suit son cours inéluctable*” en schetst het verloop van de dekolonisatie en de bijhorende projectie van de onafhankelijkheid binnen enkele decennia als iets ‘natuurlijks’ dat enkel het gevolg is van onbedwingbare krachten.¹⁵⁸ “... [*L]es Etats africains ont commencé à assumer activement leur destin ...*”.¹⁵⁹ De visie wordt geuit dat Europa het passieve Afrika in de loop van de onvermijdelijke voltrekking van de universele geschiedenis gemanoeuvreerd heeft. “*Aldus stelt zich op natuurlijke wijze ... het vraagstuk van ... de definitieve fase onzer verhouding tot Belgisch Kongo*”.¹⁶⁰ De rellen zijn op deze manier slechts ‘symptomatische’ manifestaties van de ‘wereldgeschiedenis’ en worden bijna van hun ongewenstheid ontdaan.

Het opduiken van de vraag naar onafhankelijkheid contrasteerde daardoor niet met de positieve evaluatie van het kolonialisme omdat die vraag – en het schijnbare Congolese vergeten van het ‘weldadige’ kolonialisme – enkel en alleen voortkwam uit de ‘natuurlijke’ ontwikkeling van de algemene bevrijdingsbeweging die zich voltrok in de Afrikaanse geschiedenis.

*“Onze eerste plicht is het Kongolees probleem te zien in het raam van de geheelswending welke de geschiedenis van Zwart-Afrika in de loop der laatste jaren heeft genomen. De Kongolezen denken niet alleen aan wat wij gedaan hebben en doen. Zij ondergaan de indruk en de invloed van wat in gans Zwart-Afrika gebeurt”.*¹⁶¹

Bovenstaande redenering verwoordt letterlijk dat de eventuele afkeuring van de positieve aspecten van het kolonialisme die in de rellen vervat zou kunnen zitten niet opgaat, omdat de Congolezen dit verleden deels ‘vergeten’ door het perspectief van de onafhankelijkheid. Het koloniaal project werd in retrospectieve herinneringsvertogen ook expliciet gelegitimeerd door de modernistische ontkenning van gelijktijdigheid van de Congolese bevolking met het Westen. “*Dit ontzaglijk werk is verwezenlijkt geworden ... uit christelijke solidariteit met een*

¹⁵⁸ “Un pas considérable dans la voie de l’émancipation du Congo,” *La Libre Belgique*, Januari 14, 1959.

¹⁵⁹ “1958 a été l’année de l’Afrique. Le continent noir a pris conscience de lui-même,” *La Libre Belgique*, Januari 13, 1959.

¹⁶⁰ “De katholieken en het Kongolese vraagstuk. Op de vooravond ener historische verantwoordelijkheid,” *Het Volk*, Januari 10-11, 1959.

¹⁶¹ “Gebreken en leemten der Europese politiek in Afrika,” *Het Volk*, Januari 7, 1959.

volk, dat door de geschiedenisomstandigheden ten achter was gebleven".¹⁶² De lineaire ontwikkeling van de geschiedenis volgens westers model is de voorafspiegeling van de toekomst van het Afrikaanse continent. Ook Boudewijn herinnerde er in zijn verklaring van 13 januari op gelijkaardige manier aan dat België in de lijn van Leopold II "... *deze achterlijke gebieden voor de Europese beschaving [wou] openstellen, door hun bevolkingen aan slavernij, ziekte en ellende te ontrukken om hun vrijheid en welvaart te brengen*".¹⁶³ Aan de hand van het modernistische *masternarratief* werd het verleden in positieve vorm bestendigd. De regeringsverklaring, voorgelezen door premier Gaston Eyskens, maande aan niet te tanen met een nieuw beleid omdat "... *de vooruitgang van het mensdom ... overal in de moderne wereld een vlugger tempo [aanneemt]*".¹⁶⁴

De rellen worden 'verklaard' met vermeende modernistische universalia. De onafhankelijkheid kan in dit denkkader niet 'veroverd' zijn, maar enkel 'gegeven' als antwoord op de anonieme loop van de vooruitgang van de geschiedenis. Deze logica stelt zowel de rellen als de koloniale periode voor als een onvermijdelijkheid. Op deze manier wordt de koloniale periode al preventief 'veilig' weggeborgen, buiten schot van eventuele kritiek.

2.2.1.3. Belang van het verleden

De moderne toekomstgerichtheid schrijft voor dat eventuele negatieve aspecten uit het verleden geminimaliseerd kunnen worden omdat de allesomvattende modernistische belofte van 'vooruitgang' deze zaken legitimeert. Eyskens stelde in de regeringsverklaring: "*C'est vers l'avenir qu'il appelle chacun à tourner résolument ses regards*".¹⁶⁵ Dit kenmerk komt op uitvergroete wijze aan de oppervlakte in volgende logica die de Congolese onvrede als gevolg van het Belgisch koloniaal beleid minimaliseert:

"Het is alleen wanneer men het oog gericht kan houden op grote horizonten dat de mensen zich de moeilijkheden en teleurstellingen van vandaag getroosten kunnen. ... Men mag van de

¹⁶² "De katholieken en het Kongolese vraagstuk. Op de vooravond ener historische verantwoordelijkheid," *Het Volk*, Januari 10-11, 1959.

¹⁶³ "Koninklijke Boodschap," *Het Laatste Nieuws*, Januari 14, 1959.

¹⁶⁴ "De nieuwe koers in Kongo," *Vooruit*, Januari 14, 1959.

¹⁶⁵ "La déclaration du gouvernement à la chambre," *Le Soir*, Januari 14, 1959.

mensen vele offers vragen, indien deze offers een betekenis hebben en vooral indien ze een grote betekenis hebben".¹⁶⁶

Fouten uit het verleden worden hierbij niet ontkend, maar zijn wel ondergeschikt aan wat achter de verwachtingshorizon ligt bij de modernistische vooruitgangsgedachte. De toegeving dat het Belgische koloniale beleid getaand heeft met politieke hervormingen en dat dit tot bezinning moet stemmen werd gecounterd met de stelling dat "*ziekelijke zelfbeschuldiging*" geen optie is. "*Wij hebben voor Kongo genoeg gedaan – meer dan een ander Europees land voor een Afrikaans gebied heeft gedaan – om ons niet te moeten doodschamen over een of andere vergissing*".¹⁶⁷ Het is de projectie van de toekomst die eventuele fouten uit het verleden hier doet vervagen.

De modernistische omgang met negatieve aspecten uit het koloniaal verleden komt op allesomvattende wijze tot uiting in een opiniestuk in *La Dernière Heure*. De auteur geeft hierin toe dat er wel degelijk fouten zijn begaan in het verleden (onder andere op het vlak van "*la cohésion raciale*") en dat de visie zich onder bepaalde Congolezen verspreidt dat de Belgen vooral zelf voordeel gehaald hebben uit het koloniaal project. Hij betreurt echter dat zulke visies "*les réalisations les plus grandioses et les plus généreuses*" doen verbleken omdat het huidige gediscrediteerde paternalisme niettemin Congo vooraan op "*la voie du progrès*" geplaatst heeft. Hij besluit dat België ook in de toekomst in Congo moet blijven bouwen aan "*un avenir lumineux*" in "*le monde libre de demain*".¹⁶⁸ De positieve toekomstbelofte negeert wederom het negatieve juk van het verleden.

¹⁶⁶ "Een ogenblik van grote verantwoordelijkheid," *Het Volk*, Januari 9, 1959.

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ Joe Ceurvorst, "Meditations sur le Congo ... et sur les Congolais," *La Dernière Heure*, Januari 14, 1959.

2.2.2. Politieke rondetafelconferentie (20 januari 1960 – 20 februari 1960)

De oorspronkelijk gunstige Congolese receptie van de regeringsverklaring sloeg al snel om in de betwisting en aanvechting ervan. De idee van een ‘beperkte’ onafhankelijkheid waarbij verschillende domeinen zoals defensie, buitenlands beleid of economie in Belgische handen zouden blijven in een ‘Belgisch-Congolese Unie’, stuitte op Congolees verzet: de pas ontstane politieke partijen propageerden een meer en meer felle nationalistische retoriek, in juli 1959 voerde Abako een campagne voor burgerlijke ongehoorzaamheid, de geplande lokale en provinciale verkiezingen in december 1959 werden geboycot, belastingbetalingen werden geweigerd, *et cetera*. De eis voor een ‘volledige’ onafhankelijkheid weerklonk luider. De koloniale hegemonie en absorptie van de koloniale dekoloniseringslogica door de gekoloniseerden bleek minder sterk dan voordien werd gedacht.¹⁶⁹ België verloor de bestuurlijke controle en de Belgische regering koos in december 1959 voor de pacificatiemethode. Minister van Koloniën De Schryver verklaarde in dialoog te willen treden met de Congolezen door middel van een rondetafelconferentie.

De opzet van de conferentie was onduidelijk. De zesentwintig aanwezige Belgische parlementsleden dachten de politieke structuren uit te tekenen die als leidraad moesten dienen bij het voorbereiden van de onafhankelijkheid. De vierenveertig Congolese afgevaardigden vormden echter een Gemeenschappelijk Front en bekwamen op 27 januari, onder leiding van Joseph Kasavubu van Abako, de vastlegging van de onafhankelijkheidsdatum op 30 juni 1960. Het was uiterst onverwacht dat de Belgische regering met deze vroege datum instemde en zo toegaf aan een radicale minderheidsgroep onder de Congolese bevolking, maar de precieze inhoud van de ‘onafhankelijkheid’ diende wel nog nader bepaald. Op 10 februari werd beslist dat de onafhankelijkheid ‘volledig’ zou zijn, hetzij met onder andere de beperkingen dat de FP en de Belgische administratie aanwezig zouden blijven en dat er op de 30 juni 1960 een Vriendschaps-, Bijstand en Samenwerkingsverdrag tussen België en Congo zou worden ondertekend.¹⁷⁰

¹⁶⁹ De Villers, Gauthier. “De strijptrekkingen van een nieuwe geschiedenis.” In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 191-197 (Gent: Snoeck, 2005), 194.

¹⁷⁰ Het Vriendschapsverdrag bepaalde de bijstand van België aan Congo en de samenwerking op economisch, sociaal, educatief, administratief, rechterlijk, militair, cultureel en wetenschappelijk vlak. Het werd ondertekend, maar raakte nooit geratificeerd door het Congolese parlement.

2.2.2.1. Inhoud van het verleden

Een rondetafelconferentie benadrukt symbolisch de gelijkheid van de gesprekspartners. De RTC was de eerste keer dat Congolezen als ‘gelijkwaardige mensen’ en niet als ‘tentoonstellingsnegers’ of ‘kind-leerling’ in België waren en ook voor het eerst in de pers zo naar voor kwamen.¹⁷¹ Voor de eerste maal werd er op voet van gelijkheid onderhandeld met Congolezen. De ‘andere’ bevond zich plots voor het eerst als het ware in dezelfde Tijd als de Belgen. De RTC leek de manifestatie van die ‘coevalness’ en bevestigde in feite het koloniale narratief waarbij Congolezen konden ‘evolueren’ tot gelijkwaardige gesprekspartners. De ongelijke koloniale relatie in de voorgaande decennia wordt op deze manier herleid tot een soort van objectief verhaal van niet-gelijktijdigheid waarbij de gekoloniseerde een ‘afwezige’ was en bijgevolg geen inspraak kon hebben. Dat de bepaling van die gelijktijdigheid als fundament van het kolonialisme Eurocentrisch is en enkel en alleen bepaald werd door de kolonisator wordt op deze manier verdoezeld.

De berichtgeving over de RTC herneemt opnieuw de positieve sociale aspecten van de kolonisatie en verklaart de naderende onafhankelijkheid met de stelling dat “... [d]e gang der geschiedenis ... niet bedwongen [kan] worden”.¹⁷² Eyskens spreekt op de openingsdag van de RTC over de “*historische lotsbestemming*” die Congo heeft om in het hart van Afrika een grootmacht te worden.¹⁷³ Op de slotconferentie herinnerde Boudewijn aan de geweldloze vereniging van Congo door Leopold II en aan “... *de Belgen in Kongo, die, ver van hun vaderland, ... met ... toewijding hebben geijverd voor uw welzijn*”.¹⁷⁴ Deze herinneringsvertogen getuigen wederom van de modernistische lezing van het verleden.

2.2.2.2. Evaluatie van het verleden

Het Belgische onderzoekscentrum Paul Heymans poneerde in januari 1959 dat de Belgische culturele, economische en sociale inspanningen in Congo slechts bekroond konden worden indien de kolonisator de Congolezen vrij liet beslissen over een eventuele Belgisch-Congolese samenwerking na de onafhankelijkheid.

¹⁷¹ Etambala, *In het land van de Banoko*, 75-77.

¹⁷² “Ons land en Congo. Voorbereiding van de toekomst. De betekenis van de conferentie,” *Het Laatste Nieuws*, Januari 20, 1960.

¹⁷³ “Ronde Tafel over Congo te Brussel ingezet,” *Het Laatste Nieuws*, Januari 21, 1960.

¹⁷⁴ “Plechtige slotvergadering van de rondetafelconferentie te Brussel,” *Vooruit*, Februari 22, 1960.

*“... la Belgique donnera aux Congolais dans le plein exercice de la liberté démocratique, le droit de décider de leur statut politique et fixer, sur un pied d’égalité avec eux, les liens qui les uniront à la Belgique”.*¹⁷⁵

Dit legt de naoorlogse koloniale logica van België bloot waarbij Congolezen pas over hun eigen lot mogen beslissen wanneer de kolonisator beslist dat het moment hiervoor rijp is. Dat een dialoog gebaseerd op gelijkheid met de gekoloniseerde een jaar later plots mogelijk werd toen de onafhankelijkheid onvermijdbaar leek te worden, bewijst dat de vooropgestelde ontwikkelingslogica geen intern sluitende objectieve coherentie bezat.

In een opiniestuk over de verkiezingen voor de gemeente -en gewestraden die in december 1959 zouden plaatsvinden, wordt de beslissing om algemeen (mannelijk) stemrecht toe te passen – dus voor zowel *“... ceux qui n’ont pas atteint encore un degré estimé suffisant de formation comme ceux qui sont tenus pour évolués”* – toegejuicht.¹⁷⁶

*“Ceci montre assez que la Belgique entend aller très loin dans la voie démocratique puisqu’elle se refuse à discuter – appréciation toujours subjective – du degré d’évolution des populations appelées aux urnes”.*¹⁷⁷

De ambigue toegeving dat een ‘evolutionaire schaal’ altijd subjectief en vatbaar voor discussie is, bezit hier blijkbaar niet genoeg kracht om de positieve versie van de koloniale logica in haar geheel in vraag te trekken. Opnieuw verhindert de penetratie van het moderne evolutionaire denken dat het verleden in vraag wordt gesteld. Zo ook in een opiniestuk dat de volgende beeldspraak gebruikt om een Europese ‘tussenkost’ na de onafhankelijkheid op verschillende domeinen te verdedigen:

*“... [T]out ce qui fait progresser les masses vers des niveaux de vie plus élevés et plus intellectualisés, est aux mains des Blancs. ... A notre époque, sur l’océan de la civilisation mondiale, et particulièrement sur l’Atlantique de la technologie, le continent noir navigue en remorque. ... Le Blanc est dans le remorqueur”.*¹⁷⁸

¹⁷⁵ “Le point de vue de Centre Paul Heymans,” *Le Soir*, Januari 11-12, 1959.

¹⁷⁶ “Un tournant décisif,” *Le Soir*, Januari 15, 1959.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Hugues Vehenne, “Le problème congolais. L’indépendance en vingt images,” *Le Soir*, Januari 9, 1960.

Het argument (of zelfs enkel de implicatie van dit argument) dat er enkel gepoogd werd/wordt om de ‘andere’ in de eigen versnellende stroom van de Tijd te manoeuvreren, ontkent bepaalde verantwoordelijkheden, ook na de kolonisatie. Zo neemt tijdsdenken een immorele gedaante aan.

2.2.2.3. Belang van het verleden

Tijdens de RTC benadrukken de herinneringsvertogen vooral opnieuw de positieve bijdrage van de kolonisatie en wordt er verwezen naar Leopold II als stichter van het koloniaal project. Herinnering speelt wel degelijk een rol. Minister van Belgisch-Kongo en Ruanda-Urundi Auguste De Schryver benadrukt in zijn slotspeech op de RTC bijvoorbeeld dat er “...*samen een bladzijde geschreven [is] zoals er onder koloniserende en gekoloniseerde volkeren nooit een geschreven werd*”.¹⁷⁹ De aard van deze herinnering verschilt hier echter van het *présentisme* omdat ze in functie blijft staan van de toekomst van Congo. Als een bladzijde die kan worden omgedraaid in het ‘boek van de vooruitgang’.

Een kritische stem hekelt het racisme van Belgen die de Congolezen als ‘een huisdier’ behandelen en niet als gelijke gesprekspartners zouden beschouwen op de RTC. De auteur van het stuk betreurt daarom dat België de menselijke en politieke gelijkheid verwaarloosd heeft in het verleden, maar stelt zich als afsluiter de vraag of de ‘wet van de wereld’ erin bestaat dat “... *le droit de vivre mieux ne s’accorde jamais que sous la contrainte, ou ne se conquière que par la violence ou la pression?*”¹⁸⁰ Ondanks het aanklagen van de negatieve aspecten van het kolonialisme zit er in deze vraag een zeker berustend fatalisme verscholen die we ten dele ook terugvinden bij het postmoderne regime. Maar niettemin wordt de plicht tot herinnering aan die negatieve aspecten niet centraal geplaatst omdat de koloniale middelen opnieuw eerder worden geheiligd door het modernistische doel dat in heel het opiniestuk prominent aanwezig is.

¹⁷⁹ “Plechtige slotvergadering van de rondetafelconferentie te Brussel,” *Vooruit*, Februari 22, 1960.

¹⁸⁰ Hugues Vehenne, “Le problème congolais. L’indépendance en vingt images,” *Le Soir*, Januari 9, 1960.

2.2.3. Onafhankelijkheid van Congo (30 juni 1960)

Het waren vooral nationalistische partijen, zoals het MNC van Lumumba, die de meeste zetels in de parlementsverkiezingen veroverden. België had zijn ‘Congolese weddenschap’ verloren omdat ze gegokt hadden dat vooral gematigde partijen zouden worden verkozen die België gunstig gezind zouden zijn. Er heerste hierdoor een gevoel van onzekerheid over hoe de nieuwe Republiek Congo zich ten opzichte van België zou gedragen.

Het onafhankelijkheidsfeest in Leopoldstad ging gepaard met een ceremonie in het Paleis der Natie in de voormiddag, waarbij acht Belgische ministers aanwezig waren. Hier speechten respectievelijk koning Boudewijn, president Kasavubu en eerste minister Lumumba.¹⁸¹ Het vertoog van Boudewijn prees de ‘verwezenlijkingen’ van de Belgen en het ‘genie’ van Leopold II en kan gelezen worden als een langgerekte legitimering van de kolonisatie.¹⁸² De extreem paternalistische toon kon op weinig bijval rekenen bij Congolezen en zelfs bij Europeanen, maar werd in de Belgische pers over het algemeen wel geprezen.¹⁸³ Kasavubu spuide ook zijn lof voor de kolonisator, maar opmerkelijk was wel dat hij de voorziene bejubeling voor de koning op het eind weglief.

Lumumba’s rede (die niet officieel gepland was) was het spiegelbeeld van wat Boudewijn had beweerd en de veroorzaakte ophef zorgde ervoor dat de Congolese onafhankelijkheidsceremonie tot op vandaag beroemd is. De woorden van Lumumba kunnen geïnterpreteerd worden als de eerste maal dat de onderdrukte stem (die in koloniale narratieven geen ruimte krijgt) zich luid en duidelijk roerde en de passiviteit van de Congolezen bij hun ‘verleende’ onafhankelijkheid doorbrak. Hoewel Lumumba in de namiddag tijdens een toast op vraag van Boudewijn zijn speech ‘corrigeerde’ en de nadruk legde op de inspanningen van België, beheerste de eerste speech de berichtgeving van bijna alle kranten. De tegenstelling tussen de herinneringsvertogen van Boudewijn en Lumumba is een uitvergrote karikatuur van de tegenstelling tussen het kolonialisme als ‘Goed’ en ‘Kwaad’. Ook de ‘verleende’ onafhankelijkheid contrasteerde nu met de ‘veroverde’ onafhankelijkheid van Lumumba, terwijl de Belgen net dit beeld wilden vermijden door de onafhankelijkheid als de beloning voor de Congolese ‘kinderen’ en als de gezamenlijke

¹⁸¹ Zie bijlage voor de speeches van Boudewijn en Lumumba.

¹⁸² Renton, David, David Seddon, en Leo Zeilig. *The Congo. Plunder and Resistance* (Londen en New York: Zed Books, 2007), 80-82.

¹⁸³ Gérard-Libois en Heinen. *Belgique-Congo 1960*, 144.

afronding van het koloniaal project voor te stellen.¹⁸⁴

Naast de taaldaden van verschillende prominente figuren waren er op 30 juni ook betekenisvolle herinneringsperformances: in Congo bracht Boudewijn hulde aan de pioniers op het pionierskerkhof en legde hij samen met Lumumba en Kasavubu bloemen neer bij het ruitersstandbeeld van Leopold II. In België werd dit laatste ook gedaan door oud-kolonialen op het Brusselse Troonplein. Anderzijds werden op 1 juli bepaalde taferelen uit het koloniaal verleden gebannen uit een publicitaire en historische praalstoet te Leopoldstad om, na de speech van Lumumba, nog meer ophef te vermijden.¹⁸⁵

2.2.3.1. Inhoud van het verleden

Retrospectieve herinneringsvertogen in de Belgische kranten leren ons wederom dat de positieve lezing van de kolonisatie ondubbelzinnig domineerde. De loftrumpet wordt geblazen voor de pioniers, Leopold II, de Belgische kolonialen en de religieuze, educatieve, sociale en infrastructurele nalatenschap. De berichtgeving blijft wel opvallenderwijs aan de oppervlakte met betrekking tot de Leopoldiaanse periode. *De Standaard* geeft bijvoorbeeld toe dat er momenten waren “... dat België beter gezwegen had over zijn edelmoedigheid en over het beschavingswerk van Leopold II”, maar voegt daarna enkel toe dat er ook mocht worden gewezen ‘het werk van de Belgen’.¹⁸⁶ Er wordt nooit melding gemaakt van de internationale campagne die na de eeuwwisseling tegen Leopold II werd gevoerd en inhoudelijke negatieve aspecten gingen vaak niet verder dan de opmerking dat de strijd tegen de slavenhandel en het instellen van het Europese gezag “... vele offers [heeft] gevergd zo van de zijde der Europeanen als der inlanders”.¹⁸⁷ Andere punten van mogelijke kritiek op het Belgisch koloniaal beleid beperken zich tot de vaststelling dat de onafhankelijkheid ‘overhaast’ zou kunnen zijn ten gevolge van de geringe voorbereiding in de voorafgaande jaren.¹⁸⁸

De berichtgeving over de onafhankelijkheidsceremonie toont vooral aan dat de positieve versie van de koloniale geschiedenis werd geprefereerd. De ‘grootse’ rede van Boudewijn wordt bijvoorbeeld altijd integraal gepubliceerd, terwijl de speech van Lumumba vaker enkel

¹⁸⁴ Etambala, Zana Aziza. *De teloorgang van een modelkolonie : Belgisch Congo (1958-1960)* (Leuven : Acco, 2008), 438-439.

¹⁸⁵ “Van feestroes naar nuchtere werkelijkheid,” *De Standaard*, Juli 2-3, 1960.

¹⁸⁶ “Kongolees regeringsgezag verzwakt door anti-blank ressentiment van Loemoemba,” *De Standaard*, Juli 4, 1960.

¹⁸⁷ M. Stijns, “Een merkwaardig hoofdstuk. Ons land en Congo. Terugblik en vooruitzichten,” *Het Laatste Nieuws*, Juni 30, 1960.

¹⁸⁸ “Proclamation solennelle de l’indépendance du Congo.,” *La Libre Belgique*, Juni 30, 1960.

geparafraseerd wordt.¹⁸⁹ De redes van Boudewijn en Kasavubu worden geclassificeerd als “*een passende verheerlijking van de Belgisch-Kongolese verhoudingen*”, terwijl die van Lumumba als een ‘belediging’ werd ervaren.¹⁹⁰ Verder werd de speech als een onhandige ‘flater’, een ‘onbeschofte belediging’ voor de Belgische natie, een gebrek aan ‘staatsmanschap’ en ‘elementaire beleefdheid’ of een ‘inbreuk op het protocol’ bestempeld. Het meest opmerkelijke aan de Belgische berichtgeving is dat de speech van Lumumba niet simpelweg wordt afgedaan als een verzinsel. “*Zijn toespraak hield geen nieuwe zaken in maar in enkele zinnen raapte hij ... beschuldigingen samen, die door de zwarten terecht of ten onrechte werden geuit*”.¹⁹¹

In plaats hiervan wordt de ‘zwaarte’ van het onverwachte discours voortdurend geminimaliseerd aan de hand van inhoudelijk externe argumenten. Zo wordt de persoon Lumumba vaak persoonlijk aangevallen en geminacht, wordt er opgeworpen dat Lumumba zich enkel als nationalist wou profileren als onderdeel van de machtsstrijd en vete met rivaal Kasavubu, of werd de representativiteit van de rede betwist door te stellen dat zijn lezing van het verleden geenszins de visie van de Congolese bevolking verwoordde.¹⁹² Minister van Algemene Zaken in Afrika, Walter Ganshof van der Meersch, wierp op dat “... *in de verwarring, die gepaard gaat met grondige hervormingen, de nationale mystiek dikwijls in overdreven mate uiting komt*”.¹⁹³ Premier Eyskens verklaarde de ‘pijnlijke indruk’ van de

¹⁸⁹ In *La Dernière Heure* was deze verhouding het meest onevenwichtig. De enige zin die, na een uitvoerige beschrijving van de protocollaire plechtigheden, de inhoud van de rede aanraakt is: “*Il fait l’historique de 80 ans de présence belge au Congo, soulignant de paroles parfois dures, certaines lacunes*”. (Charles Vanden Eynde, “L’heure peu rassurante des premiers pas...”, *La Dernière Heure*, Juli 1, 1960.) De speech wordt de volgende dag wel alsnog afgedrukt.

¹⁹⁰ “Beledigende toespraak van Loemoemba verwekt malaise in Leo,” *De Standaard*, Juli 1, 1960.

¹⁹¹ “Van Kolonie tot onafhankelijke Republiek. Historische zitting in het Congolese Parlement,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 1, 1960.

¹⁹² Dat Congolezen met gejuich reageerden op de speech van Lumumba die door luidsprekers werd uitgezonden op het plein voor het Paleis der Natie werd soms wel gemeld, maar werd blijkbaar weinig belang toegedicht. (“Beledigende toespraak van Loemoemba verwekt malaise in Leo,” *De Standaard*, Juli 1, 1960.) Albert Kalondji van het MNC-Kalondji verontschuldigde zich via telegram bij de koning en stelde eveneens dat de rede niet het ‘nationaal gevoelen’ vertegenwoordigde.

¹⁹³ “De veelbesproken rede van eerste-minister Lumumba. Een onrechtvaardigheid en een grove tekortkoming,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 6, 1960. Ganshof van der Meersch doelt wel degelijk op de Congolese nationale mystiek, en niet op de Belgische.

speech dan weer met de uitspraak dat bepaalde woorden en houdingen in Afrika ‘niet altijd dezelfde betekenis hebben als bij ons’ waarmee hij een soort van minder betekenisvolle Afrikaanse herinneringsgewoonte impliceert.¹⁹⁴

“Men moet rekening houden ... dat in Afrika alles veel sneller gaat dan bij ons, en dat de woorden daar niet dezelfde betekenis hebben. Er zijn dan ongetwijfeld zaken, die ons kunnen kwetsen, maar die in werkelijkheid toch niet de waarde hebben, die wij er zouden kunnen aan geven”.¹⁹⁵

Een opiniestuk riep op om niet te veel waarde te hechten aan het discours gezien de wispelturige aard van Lumumba en omdat zijn redevoering niets kan veranderen aan de ‘bewondering van de ganse wereld’ - “op enkele uitzonderingen na, die dan van weinig tel zijn” - voor het Belgische ‘beschavingswerk’. “Deze hulde blijft”.¹⁹⁶ Voorgaande ‘verklaringen’ ontwijken duidelijke enige reflectie over het negatieve verleden. De legitimiteit van het Belgische narratief wordt in stand gehouden omdat het tegenovergestelde enkel het gevolg is van externe en zelfs ‘onverklaarbare’ factoren. Deze logica verhindert om zich effectief vragen te stellen bij een negatieve reductie van het verleden en spoort op een directe manier aan om enkel waarde te hechten aan het positieve narratief.

Een opiniestuk over de ceremoniële heisa valt op het eerste zicht een beetje uit de boot: het erkent dat Lumumba het recht had om misbruiken uit het verleden aan te klagen, maar vindt zijn versie wel ‘onrechtvaardig’ op basis van het argument van de volledigheid: naast de ‘onbillijke’ en ‘onhebbelijke’ Belgen dienen volgens de schrijver ook de Belgen die ‘gevochten hebben tegen de slavernij’ en hun leven gegeven hebben, vermeld te worden. Op basis hiervan geeft de auteur echter ook toe dat de protocollaire rede van Boudewijn niet van ‘grote betekenis’ was.¹⁹⁷ Het wijzen op de ‘incorrectheid’ van de Belgische loftrompet, is de voorzichtige uitzondering op de regel van de Belgische berichtgeving.

¹⁹⁴ “Koning te Brussel terug,” *De Standaard*, Juli 2-3, 1960.

¹⁹⁵ “Na de onafhankelijkheidsfeesten in Congo. Koning Boudewijn geestdriftig onthaald op Brussel-Nationaal,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 2-3, 1960.

¹⁹⁶ “Officiële erkenning van nieuwe republiek. Verscheidene landen zonder reeds boodschappen met gelukwensen aan de jonge staat,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 2-3, 1960.

¹⁹⁷ “Geen drama om een redevoering,” *Het Volk*, Juli 2-3, 1960.

2.2.3.2. Evaluatie van het verleden

De herinneringsvertogen geproduceerd naar aanleiding van de onafhankelijkheid legitimeren op heel nadrukkelijke wijze de kolonisatie volgens de modernistische tijdschema's waarbij Congo door België "... *in amper driekwart eeuw uit de duisternis [werd] gehaald*".¹⁹⁸ Op basis van deze tijdsschema's wordt Lumumba's negatieve lezing volledig geneutraliseerd:

"Tout ce qu'a dit M. Lumumba est excessif et profondément injuste. Le chef du gouvernement congolais le sait aussi bien que nous: tous les progrès que son pays a marqués depuis 80 ans – c'est-à-dire depuis l'époque où il n'était composé que de tribus croupissant dans la forêt ou la brousse et livrées à l'esclavagisme arabe – il les doit à la Belgique".¹⁹⁹

Opmerkelijk is dat de 'onjuistheid' van Lumumba's versie voortspuit uit de bewering dat hij de 'uitwassen' van het Belgische 'beschavingswerk' overdrijft en veralgemeent.²⁰⁰ Met andere woorden: de *masterconceptie* van een progressieve geschiedenis leidt ertoe dat het kader waarin over het verleden kan worden gepraat quasi automatisch negatieve elementen uit het 'duistere' verleden uit het gezichtsveld verwijderd. Het is opnieuw zo dat een negatieve focus op het verleden ondergeschikt bleef aan de openstaande verwachting van de modernistische 'voortgang' van de zich ontplooiende universele geschiedenis. Geschiedenis kan zo in principe enkel ten opzichte van deze metaverwachting geschreven en geëvalueerd worden.

De twee antagonistische vertogen van Boudewijn en Lumumba leidden bovendien tot heel wat economische evaluatieve logica's. Via een exclusief dichotoom denken wordt het positieve en het negatieve op een balans gelegd om te bepalen wat het zwaarst doorweegt en of de kolonisatie bijgevolg tot de 'baten' of tot de 'kosten' moet worden gereduceerd. De 'feiten' zijn objectief meetbaar en daarom kunnen enkel geschiedschrijvers "... *ons recht laten wedervaren voor wat we in Kongo goed gedaan hebben, zoals voor wat we er verkeerd gedaan hebben ... [want] de feiten spreken luid genoeg en iedereen kent ze*".²⁰¹ Een

¹⁹⁸ L. Siaens, "Koning Boudewijn te Leopoldstad aangekomen. Congo sedert middernacht onafhankelijk," *Het Laatste Nieuws*, Juli 30, 1960.

¹⁹⁹ "De l'insolence de M. Lumumba à l'imprévoyance des ministres belges," *La Libre Belgique*, Juli 1, 1960.

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ "Geen drama om een redevoering," *Het Volk*, Juli 2-3, 1960.

retrospectief stuk in *La Libre Belgique* geeft toe dat er vijf jaar geleden geen politieke rechten waren, dat er ‘segregatie’ bestond en dat sommige Europeanen ‘snel schopten’, maar schat de baten van de kolonisatie hoger in omdat de gekoloniseerde zich wel in een onbezorgde “*état d’enfance rieuse*” bevond waarbij de kolonisator voor alles zorgde.²⁰² *Het Volk* meldt dat België wel voordelen had door ‘het economisch rendeervermogen’ van Congo, maar dat dit niet *opweegt* tegen de ‘onbaatzuchtige opoffering’ van vele Belgen:

*“Er zijn voorzeker door een aantal Belgen bepaalde misbruiken gemaakt geworden in Kongo, maar daartegenover staan talloze gevallen van uitzonderlijke en bijna buitensporige toewijding. ... [E]r bestaan geen samenlevingen zonder misbruiken, helaas. Maar wat de grootheid maakt van een samenleving, is de verhouding van de heldhaftige toewijding tot de onvermijdelijke misbruiken. En wat die verhouding betreft, kunnen wij, Belgen, gerust het oordeel van de geschiedenis tegemoet gaan”.*²⁰³

‘De geschiedenis’ wordt vaak aangehaald als een soort zelfstandige objectieve rechter voor het verleden. Herinnering als een subjectief gegeven krijgt weinig ruimte in deze logica omdat het positivistische geloof in de ‘feiten’ overheerst. Er bestond volgens Zana Aziza Etambala bij de Belgen een “... *obsessieel verlangen om ... voortdurend ‘dankuwel’ te horen zeggen...*”, maar dit hoefde in 1960 blijkbaar niet per se subjectief te zijn aangezien ‘de geschiedenis’ ook haar oordeel kon vellen.²⁰⁴

*“De enige dankbaarheid waaraan wij geloven, en waarop wij recht hebben en die we ook krijgen zullen – want de geschiedenis is een rechtvaardige rekenplichtige – is deze welke ons niet zal toegezwaaid worden door de mensen, maar die ons zal verschaft worden door de feiten”.*²⁰⁵

²⁰² “Reconversion. Jeux anciens et jouets neufs,” *La Libre Belgique*, Juni 30, 1960.

²⁰³ “Aan de Kongolese Republiek op haar geboortedag,” *Het Volk*, Juni 30, 1960.

²⁰⁴ Etambala, *De teloorgang van een modelkolonie*, 440.

²⁰⁵ “Aan de Kongolese Republiek op haar geboortedag,” *Het Volk*, Juni 30, 1960. Indien deze redenering wordt doorgetrokken, heeft de bewering van een Congolees die vandaag de voedselzekerheid tijdens de koloniale periode roemt geen enkele waarde, aangezien de prospectieve belofte van materiële welvaart niet werd vervuld. Een dag later werd in dezelfde krant ironisch genoeg wel betreurd dat er bij het historische moment van de onafhankelijkheid niets ‘vriendelijks’ ten opzichte van België werd gezegd. (“Kongo onafhankelijk,” *Het Volk*, Juli 1, 1960.)

De toekomst fungeert hier andermaal als ijkpunt om de geschiedenis te kunnen schrijven. ‘Het’ verleden is enkel kenbaar doorheen het vermeende ontologische bestaan van een ‘progressieve geschiedenis’. Het geloof in ‘voortgang’ als een proces met een teleologische noodwendigheid waartoe de Belgische kolonisatie slechts het middel was, sloot elke inhoudelijke subjectieve kritiek *a priori* uit. In een paternalistische metafoor vervangt ‘opvoeding’ zo de term ‘voortgang’: “*Alle inspanningen die de vader zich voor het kind getrooste, de hele opvoeding en vorming, waren immers op die toekomst gericht: een wezen vormen dat zijn eigen weg zou kunnen gaan*”.²⁰⁶ Het wordt wederom duidelijk hoe de belofte van een voorspoedige toekomst, ondanks de veelgeuite onzekerheid over hoe het nieuwe Congolese staatsbestel zou functioneren, eventuele kritiek over het verleden belemmert. Immers, “[w]at Congo in de toekomst kan verwezenlijken zal het ongetwijfeld te danken hebben aan het vooruitzicht van Koning Leopold II en aan het Belgisch bestuur”.²⁰⁷

Een meer relativistische visie op ‘herinnering’ vinden we terug in *Vooruit*, steunend op de redenering dat Lumumba waarschijnlijk enkel in de Belgische pers ‘ongunstig werd beoordeeld’, maar niet in de opinie van de Congolezen. “*De eerste-minister van de nieuwe republiek heeft zich uitsluitend tot zijn volk gericht. Zijn vergissing was, dat hij een andere gelegenheid had moeten kiezen*”.²⁰⁸ De auteur wijst er ook op dat Lumumba dergelijke vertogen al altijd als politieke strategie gebruikte tijdens verkiezingscampagnes. Dergelijke logica laat wel een selectieve herinnering toe, waarbij de ‘feiten’ ondergeschikt zijn aan de functie die een vertoog kan vervullen. Deze redenering laat ruimte voor een ‘officiële’ en een ‘officieuze’ herinnering die kunnen co-existeren, maar beperkt wel de ‘vrijheid van herinnering’ door haar ondergeschikt te maken aan de context waarin een herinnering plaatsvindt.

2.2.3.3. Belang van het verleden

Lumumba deed op een heel directe manier het modernistische *masternarratief* van Boudewijn op zijn grondvesten daveren en legde haar inherente inconsistenties bloot. De vaststelling dat ‘onmenselijk gedrag’ en ‘beschaving’ elkaar niet uitsluiten, zorgde later voor de postmoderne

²⁰⁶ Theo Lefevre. “Kongo behoudt in ons hart een zeer grote plaats,” *Het Volk*, Juni 30, 1960.

²⁰⁷ M. Stijns, “Een merkwaardig hoofdstuk. Ons land en Congo. Terugblik en vooruitzichten,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 30, 1960.

²⁰⁸ “Het incident Loemoemba,” *Vooruit*, Juli 2-3, 1960.

ongemakkelijke blik terug.²⁰⁹ Volgens Lieve Spaas wou hij de Congolezen aansporen om zijn versie van het koloniaal verleden te herinneren en zo een Congolees nationaal historisch bewustzijn vormen bij de Congolezen die gezamenlijk via de radio naar zijn woorden luisterden.²¹⁰ Zijn redevoering is daarom chronosofisch ambigu: hij presenteert het verleden als een ‘verse en pijnlijke wonde’ (*nos blessures sont trop fraîches et trop douloureuses encore pour que nous puissions les chasser de notre mémoire*), maar instrumentaliseert dit gemeenschappelijk lijden ten dienste van de toekomst: de uitbouw van de Congolese staat. Hij pleit dus zowel voor het herinneren van de voorgaande periode als voor het richten van de blik op de toekomst om de onafhankelijkheid als een beloftevol nieuw begin te zien. De modernistische toekomstgerichtheid penetreert ook hier de betekenis van het verleden.

De mate waarin herinnering een rol speelt in de Belgische perceptie is bijvoorbeeld de oproep van Boudewijn om het werk van de pioniers en Belgische koloniale ‘nooit te vergeten’. Het gedenken van de positieve versie van het kolonialisme staat echter ook hier vooral in functie van de goede betrekkingen tussen Congo en België in de toekomst. De onverwachte speech van Lumumba verhinderde plots dat het verleden als een ‘onbetwist’ geheel achter zich kon worden gelaten. De overheersende chronosofie in de Belgische berichtgeving roept daarom vaak letterlijk op om de bladzijde om te slaan en het eventuele negatieve verleden te ‘begraven’. *La Dernière Heure* leverde een quasi poëtisch afscheid van Congo met het beeld van Boudewijn die op het vliegtuig richting België stapt en het koloniaal verleden achter zich laat.

“... [L]e soleil est tombé dans le fleuve, lourdement, irrésistiblement. Un avion s’est élevé, a viré vers le Nord, vers la Belgique. Il emportait le Roi. Sa tâche fût émouvante. En plus de l’indépendance, il avait donné une leçon de dignité”.²¹¹

Zoals gezegd waren de argumenten om de rede van Lumumba af te keuren niet zozeer inhoudelijk van aard: de ‘feiten’ worden niet ontkend, maar de vraag wordt vooral gesteld ‘wat hem toch bezielde’: hij brengt de toekomstige verhouding met België in het gedrang die ‘noodzakelijk’ is voor de verdere uitbouw van het land, hij spreidt zijn gebrek aan staatsmanschap tentoon, hij schrikt eventuele buitenlandse investeerders af, *et cetera*. De

²⁰⁹ Cairns, “Terms”, 81.

²¹⁰ Spaas, *How Belgium Colonized the Mind of the Congo*, 80.

²¹¹ “Le Roi rentre à Bruxelles,” *La Dernière Heure*, Juli 2, 1960.

geciteerde reactie van een Congolese journalist op Lumumba's speech vat deels de sfeer samen die sommige Belgische berichtgeving uitademt: *“Wat hij zegt is allemaal gebeurd maar wij zullen zien hoe onze eigen bewindvoerders zich zullen gedragen”*.²¹² De onzekerheid over hoe de nieuwe Congolese staat zal functioneren – ook: met of zonder België? - bepaalt wel degelijk de algemene teneur in de berichtgeving die een reflectie over het verleden lijkt uit te sluiten.

Met andere woorden: Lumumba wordt verweten zijn blik niet op de uitbouw van de toekomst te richten. De preoccupatie om dergelijke ‘verantwoordelijkheid voor de toekomst op te nemen’ is in feite niets meer dan het opleggen van een (modern) chronosofisch kader dat bepaalt hoe Lumumba - en bij uitbreiding alle Congolezen - met de koloniale geschiedenis dienen om te gaan. Lumumba's woorden als ‘onverantwoordelijk’ bestempelen is *de facto* het afwijzen van zijn chronosofische positie die nog deels op een negatief ‘onverwerkt’ verleden is gericht en maakt duidelijk deel uit van een chronosofische stellingenoorlog waarbij de inhoud van het verleden zelf niemandsland blijft. Een rancuneuze houding zou de toekomst hypothekeren. Dit verwijt ten aanzien van Lumumba komt letterlijk naar boven in een fictieve brief aan de eerste minister waarin de auteur betreurt dat Lumumba de ‘magnifieke realisaties’ van de Belgen links liet liggen in zijn speech:

“Dommage M. Lumumba, que vous ne vous en soyez pas souvenu un seul instant quand vous prononciez votre discours imprévu. Les peuples qui vous entendaient ont plus de mémoire. Souhaitez qu'ils n'n aient pas trop”.²¹³

Deze uitspraak impliceert ten eerste een ‘foute’ reductie van het verleden, maar wijst ten tweede op een paradoxale chronosofische positie van de auteur: enerzijds moet Lumumba zich richten op de toekomst en eraan denken de relaties met de oud-kolonisator te onderhouden, maar hiervoor wordt het dreigende argument gebruikt dat die oud-kolonisator zelf de misstap van Lumumba misschien niet zal kunnen ‘vergeten’.

²¹² “Van Kolonie tot onafhankelijke Republiek. Historische zitting in het Congolese Parlement,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 1, 1960.

²¹³ “L’indépendance, M. Lumumba, ne se conçoit pas sans amour,” *La Dernière Heure*, Juli 2, 1960.

Als besluit van dit onderdeel, enkele zinsneden uit een opiniestuk die de dominantie van het moderne chronosofische regime zoals ze voortdurend al naar voor kwam, vlekkeloos illustreren:

*“... We zijn van oordeel dat men daarmee het incident voor gesloten moet beschouwen en er zo weinig mogelijk nog over spreken, want het kibbelen daarover kan slechts de atmosfeer van de Belgisch-Kongolese betrekkingen in 't gedrang brengen. ... Wij moeten onze blikken richten naar de toekomst en daarom ook stelselmatig nalaten over tal van dingen te spreken, die toch tot het verleden behoren. Het hoeft geen betoog, dat in België en Kongo een aantal mensen enige tijd nodig hebben om zich aan te passen aan de nieuwe toestanden en uit het verleden gevoelscomplexen en spreekgewoonten hebben overgehouden, die nu minder geschikt of minder nuttig zijn geworden. Laten we daarover heen stappen. Er zijn zware problemen genoeg, zonder dat wij er nog woordproblemen aan toevoegen. ... [E]r [mag] van het incident niets anders ... overblijven dan de herinnering aan een misverstand en niets meer dan dat”.*²¹⁴

De ‘tijd van de geschiedenis’ verwerpt als het ware de mogelijkheid van de ‘tijd van de rechtspraak’ waarbij het verleden nog zou kunnen worden ‘afgelost’. De breuk tussen heden en verleden is reëel. Deze chronosofische logica lijkt zo ver te gaan dat het er in 1960 niet toe leek te doen of er al dan niet onrechtvaardigheid was geweest in het verleden. Het verleden diende hoe dan ook ‘afgesloten’ te worden, om de toekomst niet in het gedrang te brengen.

²¹⁴ “Geen drama om een redevoering,” *Het Volk*, Juli 2-3, 1960.

2.2.4. Mouterij *Force Publique* en vlucht van Belgische kolonialen (vanaf 5 juli 1960)

Er heerste naar de aanloop van de onafhankelijkheid een zenuwachtige broeierige sfeer van onzekerheid over wat de onafhankelijkheid precies zou brengen. Zowel bij kolonialen die represailles tegen hen vreesden, als bij sommige Congolezen die dachten dat oud-kolonialen hun positie met geweld zouden willen behouden.²¹⁵ Enkele dagen na de onafhankelijkheid waren er rellen tussen de Bakongo en Bajaka in Ndjili en tussen de Loeloea en Baloeba in Kasai.

De geringe afrikanisering van de hoogste kaders kwam pijnlijk aan de oppervlakte in de eerste dagen van de Republiek Congo: Congolese FP'ers pleitten voor een loonsverhoging en de invulling van de hoogste posten door Congolezen in plaats van Belgen. De niet mis te verstane boodschap '*Avant l'indépendance = après l'indépendance*' die generaal Emile Janssens op 5 juli op een krijtbord schreef is emblematisch voor de oorzaak van de problemen. Hierop ontstond de Congolese mouterij die tegen de officieren en de Europeanen in het algemeen gericht was en die zich vanuit Leopoldstad verspreidde naar Thysstad en andere locaties in Congo. Verschillende munitiedepots werden geplunderd, oud-kolonialen werden aangevallen en mishandeld en vrouwen werden verkracht. De geruchten veroorzaakten paniek onder de Europese bevolking en er kwam, hoewel de paniek disproportioneel was, een massale exodus op gang.

Op 9 juli werd door Sabena een luchtbrug naar België ingesteld en werden meer dan 30.000 Belgen overgebracht. Hierna intervierden Belgische troepen in de provincie Katanga, ondanks het feit dat België hiervoor geen toestemming had gevraagd aan de Congolese regering. Op 11 juli scheurde die provincie zich af. Congo verbrak de diplomatieke betrekkingen met België op 14 juli, dezelfde dag waarop de VN besliste troepen naar Congo te sturen, gericht tegen de Belgische agressie. Er vielen, naast enkele Belgische doden, tientallen gewonden, en tientallen verkrachtingen vonden plaats. Tegelijk vernietigde de crisis het beeld van de 'gelukkige' Congolees die op goede voet leefde met de kolonialen.

De beeldvorming van de hele Congocrisis bestuderen is uiteraard niet mogelijk in ons bestek, maar de meest intense 'Belgische' periode in het begin van juli 1960 (de repatriëring van tienduizenden Belgen vanuit Congo) was wel bepalend voor het beeld van Congo in de postkoloniale periode. Het belang van deze beeldvorming is waar te nemen in de kranten die

²¹⁵ Etambala, *teloorgang*, 423-437.

grote delen van hun berichtgeving besteedden aan de gebeurtenissen. Hoewel er wordt erkend dat de massale Belgische vlucht ook deels het gevolg is van ‘valse geruchten’, leverden de kranten een quasi apocalyptisch beeld van de ‘hel van Afrika’. Er werden bovendien volledige fotocollages gepubliceerd - wat uitzonderlijk was in 1960 - van gerepatrieerde Belgen die in Zaventem aangekomen waren. Die werden bovendien aangevuld met vele ‘gruwelijke’ getuigenissen van gevluchte Belgen. Het chaosbeeld van Congo verankerde zich in de Belgische publieke opinie.

2.2.4.1. Inhoud van het verleden

De felle antikoloniale toon van Lumumba’s onafhankelijkheidsspeech werd soms gelinkt aan de vijandige anti-Belgische muiterij.²¹⁶ De eerste minister stond symbool voor de ‘onvolwassenheid’ van Congo en werd als het ware zijn ‘wraakzuchtige’ retrospectieve chronosofische positie verweten die zou bijgedragen hebben aan de slechte sfeer. De geweldplegingen tegen de Belgen werden eerst en vooral gebruikt als middel om de positieve versie van het kolonialisme te propageren: de gebeurtenissen werden bijvoorbeeld bestempeld als een ‘onverdiende ramp’ indien alle ‘onbaatzuchtige verwezenlijkingen’ in acht worden genomen:

*“Kongo behandelt ons als die onderzoeksrechter die aan een beschuldigde zei: “Ik ben hier niet om te zien wat ge goed gedaan hebt, maar om navorsing te doen en bestraffing te verzekeren voor wat u verkeerd gedaan hebt””.*²¹⁷

Bij de onafhankelijkheid heerste in België bovendien de overtuiging dat de Belgische aanwezigheid noodzakelijk was om, in lijn met de koloniale evolutionaire verbeelding, ‘duistere’, tribale elementen in bedwang te kunnen houden.²¹⁸ *“Zonder een sterk militair*

²¹⁶ Gérard-Libois en Heinen. *Belgique-Congo*, 159.

²¹⁷ “Waarom?”, *Het Volk*, Juli 15, 1960.

²¹⁸ De generaliserende beeldvorming van ‘de’ zwarte die zich bezondigt aan ‘barbaarsheden’ staat in contrast met het eindverslag van de onderzoekscommissie Delahaye uit 1960 die (exclusief) Belgische getuigenissen van de geweldplegingen verzameld had. De rapporten hiervan leggen de oorzaak van alles bij de rancune van de Congolese soldaten ten opzichte van het vaak racistische beleid uit het verleden, en dus niet bij ‘de’ bevolking of bij de regering Lumumba. (Van Doorslaer, Rudi. “De ondergang van de kolonialen. Over Peter Verlindens *Weg uit Congo*. De sociale herinnering van de kolonialen en de wetenschappelijke geschiedschrijving.” *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, XI: 161-175 (2003), 173-174.)

gezag zouden de wilde hartstochten onmiddellijk in een chaotische stammenoorlog uitbarsten...”.²¹⁹ Hoewel sociaal-economische oorzaken zoals de geringe afrikanisering van de kaders van de FP als oorzaak van de muiterij en de Belgische verantwoordelijkheden hiervoor wel degelijk worden geduid, wordt het beeld van een ‘terugval in de Tijd’ ook gecultiveerd in de berichtgeving. De Belgische regering wordt bijvoorbeeld gewezen op haar plicht om in te staan voor de veiligheid van landgenoten omdat “[l]es Belges du Congo ne peuvent être livrés davantage à la sauvagerie de populations primitives”.²²⁰

Volgens Dunn bewees de uitbraak van de Congolese crisis in 1960 voor de Belgen eerst en vooral dat de Congolese ‘kinderen’ dan toch nog niet tot volledige ‘volwassenheid’ waren gekomen, in lijn met een evolutionair geschiedenisbeeld. Hierbij verviel Congo opnieuw in haar prekoloniale chaossituatie en werd de oorzaak van de gebeurtenissen genaturaliseerd.²²¹ De koloniale periode werd op deze manier getypeerd als een periode van rust, orde en kalmte. Het beeld van een primordiale ‘terugval in de Tijd’ wordt op dit moment gebruikt om de gebeurtenissen te interpreteren, maar eveneens om de geprojecteerde positieve herinnering van de koloniale periode als ‘beschavend’ te bevestigen en te versterken.

2.2.4.2. Evaluatie van het verleden

De Belgische vrees voor ‘chaos’ leefde al voor de onafhankelijkheid. Zo verzekerde Lumumba op 29 juni in een radiotoespraak de Belgen dat Congolezen geen “*sauvages avides de viol et de pillage*” zijn.²²² Het beeld van een ‘vredig’ Congo door toedoen van de kolonisatie werd gezien als een verwezenlijking, maar de angst leefde dat dit slechts oppervlakkig was. Op 10 juli viel op een betoging van oud-kolonialen tegen het Belgische beleid op spandoeken te lezen: “*Livrés aux sauvages par des incapables*”. De sluimerende primordiale positie in een andere Tijd herleefde zagezegd wanneer de koloniale macht wegviel. Kritiek op de kolonisatie was met dit denkkader in principe niet mogelijk: indien Congo geen problemen zou kennen in de toekomst kon de kolonisatie geroemd worden, indien de geprojecteerde positieve toekomst er niet kwam, was dit te wijten aan de inherente ‘wildheid’ van Congo.

De crisis bevestigde dus als het ware de twijfel of de Congolezen al voldoende ‘ontwikkeld’

²¹⁹ “Kleine zwarte man verstrikt in angst en haat,” *De Standaard*, Juli 7, 1960.

²²⁰ “Un devoir: rétablir l’ordre par tous les moyens,” *La Libre Belgique*, Juli 11, 1960.

²²¹ Dunn, *Imagining*, 79-85.

²²² Gérard-Libois, en Heinen. *Belgique-Congo*, 144.

waren. De Congolezen werden geportretteerd alsof ze vergleden in hun prekoloniale gewoontes die de reden voor de kolonisatie gevormd hadden. De oorzaken van de problemen liggen in het atavistisch heropduiken van een andere tijd, waarbij de Congolezen vervallen in een primordiale ‘wilde’ staat. Zo besteedt de berichtgeving veel aandacht aan de verkrachtingen en mishandelingen van blanke vrouwen door Congolese soldaten. De typering van Congolese mannen als dierlijke sekswezens die vooral net voor en net na de onafhankelijkheid circuleerden, versterkte het beeld van de dekolonisatie als een potentiële terugval in de Tijd en bijgevolg als rechtvaardiging voor de kolonisatie.²²³ Het zorgde ervoor dat deze gebeurtenissen een disproportionele invloed hadden op de evaluatie van het kolonialisme als bewijs van een vermeend atavisme.

2.2.4.3. Belang van het verleden

De dominantie van het prospectieve moderne regime werd versterkt door het uitbreken van de munitie, omdat de ‘beloftevolle’ toekomst binnen de kortste keren op het spel kwam te staan en ‘al het werk’ van de Belgen dreigde verloren te gaan. “...[C]’est toute l’histoire du nouveau Congo qui risque d’être orientée vers la prospérité et le progrès ou vers l’aventure et l’abîme”.²²⁴ *La Libre Belgique* geeft toe dat de Belgische dekolonisatiepolitiek een ‘tragische fout’ bleek te zijn, maar stelt zichzelf ook de vraag: “*Mais à quoi bon se lamenter sur le passé?*”.²²⁵ De toekomstige dreiging van een ‘chaotisch’ Congo verwees ook de actieve herdenking van het verleden naar de achtergrond. Een journalist van *De Standaard* betreurt daarom bijvoorbeeld dat er “... zo bitter weinig is gesproken en geschreven over het stille heldendom van kleine missiezusters van bij ons”.²²⁶

Naast het moderne historiciteitsregime was het postmoderne regime echter ook al aanwezig in de maatschappij. Zo vinden we in *Vooruit* een advertentie voor een ‘anti-nazi tentoonstelling’ die de Holocaust in herinnering wil brengen en die uitdrukkelijk oppert dat we “... niet [mogen] vergeten welke ellende ... het onmenselijke Nazisme gedurende vele jaren over een

²²³ Ceuppens, “Onze Congo”, 30-31.

²²⁴ Paul Struye, “Naissance d’une nation,” *La Libre Belgique*, Juli 4, 1960.

²²⁵ “Le gouvernement belge en face de nouvelles responsabilités,” *La Libre Belgique*, Juli 8, 1960.

²²⁶ Gaston Claes, “Blijft de zwarte bevolking afzijdig? Het grote leed van geëvacueerde missiezusters.” *De Standaard*, Juli 14, 1960.

deel van de wereld heeft uitgestort”, want: “*Vergeten NOOIT*”.²²⁷ Ze bewijst enerzijds de opkomst van de Holocaustherdenking na WO II, maar anderzijds ook dat dit soort vertoog nog niet werd toegepast op de negatieve aspecten van de Belgische kolonisatie gezien het contrast met de algemene houding ten opzichte van de speech van Lumumba.²²⁸ We kunnen in 1960 een selectieve Belgische ‘herdenkingsplicht’ ten opzichte van bepaalde gebeurtenissen onderscheiden.

Deze selectiviteit frappeert nog meer wanneer we plots een identiek taalgebruik als dat van Lumumba zien opduiken, maar deze maal met betrekking tot de geweldplegingen van Congolezen tegen Belgen: “*Er zijn wonden geslagen, die niet gemakkelijk zullen vergeten worden*”.²²⁹ Het eigen leed lijkt ‘belangrijker’ te zijn en wordt niet volledig geminimaliseerd aan de hand van de primauteit van de toekomst. Plots duikt er een eenzijdig Belgisch slachtofferbeeld op in sommige Belgische kranten, dat op quasi karikaturale wijze steunt op de principes die diezelfde media een week geleden verwierpen. De chronosofische stellingname waarbij het verleden ‘mogelijk’ wordt, is blijkbaar een onderwerpsafhankelijk instrument in de Belgische krantenberichtgeving. Het spiegelbeeld van het dominante moderne regime en de gelijkenissen met de rede van Lumumba worden overduidelijk aan de hand van volgend fragment dat voor altijd een ‘diepe kloof’ tussen België en Congo voorziet:

“... [W]at in Kongo gebeurt blijkt een soort anti-blanke pogrom te zijn en zulks zal de betrekking tussen blanken en zwarten diep schokken. Inderdaad, men heeft de mensen aangerand niet omdat ze Belg of Rus of Amerikaan waren of omdat ze links of rechts waren, doch eenvoudig omdat ze een blanke huid hadden. ... Men zal naar een goede gelegenheid moeten zoeken om in dit alles terug verzoening te brengen. Maar dat zal morgen niet zijn. En dat zal toewijding, moed en edelmoedigheid, doch vooral grote psychologisch schranderheid vergen”.²³⁰

²²⁷ “Bij de anti-nazitentoonstelling te Gent. “We zijn het niet vergeten,” *Vooruit*, Juni 11-12, 1960.

²²⁸ Lumumba maakte nooit gewag van een ‘Congolese holocaust’ tijdens de Leopoldiaanse periode, zoals dit vandaag wel vaak opduikt in België. In principe beschrijft hij dus ‘minder erge’ gebeurtenissen, maar de algemene Belgische houding verwierp ieder ‘belang’ van misdrijven uit het verleden.

²²⁹ M. Stijns, “Dagen van angst en spanning. De plicht van het ogenblik,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 11, 1960.

²³⁰ “Waarom?”, *Het Volk*, Juli 15, 1960.

De relativerende Belgische houding die de reductie van het koloniaal verleden door Lumumba tot een eenzijdig negatief verhaal afwees op basis van het argument dat de voordelen van de kolonisatie alle ‘onvermijdelijke misbruiken’ tenietdeden, lijkt bovendien ook volledig verdwenen. Zo stelt een journalist dat er, hoewel zijn geïnterviewde Belgen zelf geen geweld van Congolezen gezien hebben, “... *toch ... ergere wandaden [moeten] gebeurd zijn – misschien niet veel, maar ieder is te veel*”.²³¹ Dit impliceert dat *elk* misdrijf begaan tegen Belgen moeilijk ‘vergeten’ kan worden. Deze houding is de karikaturale antithese van hoe de Belgische media een week eerder de speech van Lumumba discrediteerden omdat de ‘onvermijdelijke misbruiken’ niet opwogen tegen de Belgische verwezenlijkingen.

²³¹ M. Stijns, “Dagen van angst en spanning. De plicht van het ogenblik,” *Het Laatste Nieuws*, Juli 11, 1960.

2.3. Vaarwel Congo

Dit hoofdstuk bewees hoe het moderne historiciteitsregime en haar optimistische geloof in een moderne toekomst het Belgische herinneringsproces structureerde en een eventuele negatieve perceptie van de Belgische kolonisatie grotendeels neutraliseerde: verzet tegen het koloniaal regime is slechts een ‘natuurlijk’ element van de ontplooiing van een universele geschiedenis; herinneringsvertogen leggen de nadruk op die elementen die de Belgen geïntroduceerd hebben om Congo op het pad van de modernisering te zetten; negatieve aspecten van het verleden wegen niet op tegen de ‘vooruitgang’ die de kolonisator bracht; het verleden heeft nog weinig belang omdat een *nieuw* tijdperk is aangebroken; de ‘kennis’ van het verleden lijkt definitief omdat de zich voltrekkende vooruitgang van de menselijke geschiedenis een revisie van het verleden uitsluit; *et cetera*.

De herinnering aan het verleden speelt rond 1960 wel een (kleine) rol, maar dit enkel in haar positieve representatie en vooral in relatie met wat de toekomst belooft. Het verleden is geen autonome entiteit, maar staat ten dienste van wat de toekomst brengt. Het kabaal van de botsing met Lumumba’s negatieve versie van de koloniale geschiedenis werd in België gedempt door het chronosofische lawaai van de toekomst. Het onafhankelijke Congo was de voorafspiegeling van een modern en industrieel land en deze *fata morgana* maakte de tocht door de woestijn draaglijk. Daarom kunnen we eerder spreken van een ‘herinnering van vergeten’.

De muiterij van de FP en de geweldplegingen tegen kolonials leverden een bewijs van het positieve narratief over de kolonisatie, maar genereerden ook een nieuwe chronosofische ingesteldheid: plotseling werd er geopperd dat deze gebeurtenissen een pijnlijke wonde zouden blijven. Deze selectieve herinnering bewijst hoe de Belgische omgang met het koloniaal verleden in de periode hiervoor deel uitmaakte van een chronopolitieke strijd om de koloniale periode af te sluiten: een ‘politiek van vergeten’.

De fysieke vlucht van de kolonials uit Congo is daarom symbolisch voor wat in de volgende decennia zou volgen met betrekking tot het koloniaal verleden: de kolonie werd achter zich gelaten, verdween achter de horizon en werd ‘vergeten’. Maar niet voorgoed...

3. Hoofdstuk 3: een begraven koloniaal verleden?

Uit het voorgaande hoofdstuk drong zich de conclusie op dat de dominantie van het modern historiciteitsregime en zijn toekomstgerichtheid voor een ‘herinnering van vergeten’ of meerbepaald een ‘politiek van vergeten’ heeft gezorgd met betrekking tot de Belgische kolonisering. De weg lag met andere woorden open om niet meer achterom te kijken. Het geringe enthousiasme voor en de relatief onbeminde status van de kolonie die altijd heersten in het moederland hebben dit proces gefaciliteerd.²³² De ‘marginale’ aard van de Belgische kolonisatie maakte dat de bladzijde gemakkelijker kon worden omgeslagen.²³³ Het eerste deel van dit hoofdstuk toont hoe dit proces van ‘vergeten’ zich maatschappelijk voltrok na 1960. Het grootste deel van dit hoofdstuk bestudeert hoe het koloniaal verleden na enkele decennia langzaam opnieuw in de schijnwerpers kwam te staan. Het wordt hierbij duidelijk dat de opkomst van het postmodern historiciteitsregime deze heropgraving structureerde. In 1960 leek de Belgische samenleving nog algemeen prokoloniaal gezind te zijn, maar dit veranderende geleidelijk aan in de decennia die zouden volgen. In België lijkt vandaag de kritische lezing van het kolonialisme in de lijn van Lumumba de overhand aan het nemen en worden uitspraken in de lijn van Boudewijn meestal veroordeeld als neokoloniale uitlatingen. Dit deel dient als aanloop naar ons vierde hoofdstuk waar we aan de hand van koloniaal erfgoed onderzoeken hoe het ‘nieuwe’ postmoderne regime botste met het ‘oude’ moderne regime.

3.1. Van een politiek van positief vergeten...

De ‘stilte’ van het koloniaal verleden in de eerste decennia na 1960 kwam in de eerste plaats voort uit de geconstrueerde eensgezindheid rond de inhoud van dat verleden. Door de dominantie van één versie was er geen inhoudelijke ophef. Dit stilzwijgen was echter ook absoluut: enkel oud-koloniale verenigingen herdachten *hun* verleden op een actieve manier, maar dit vooral in de maatschappelijke marge. Waar het koloniaal verleden wel ‘aanwezig’ was in de bredere maatschappij, bijvoorbeeld in het KMMA museum te Tervuren (opgericht door Leopold II als propaganda voor zijn koloniaal project), werd het door de *mise-en-scène* in de 19de en begin 20ste eeuwse triomfalistische vorm gerepresenteerd. De annexatie van

²³² Vanthemsche, Guy. *Congo. De impact van een kolonie op België* (Tielt: Lannoo, 2007), 53-56.

²³³ Vanthemsche, *De impact van een kolonie op België*, 261-262. De onafhankelijkheid bracht geen echte politieke, economische of sociale aardverschuivingen teweeg in België.

Kongo Vrijstaat door de Belgische Staat in 1908 kwam er mede doordat Leopold II door de internationale humanitaire campagne tegen zijn bewind zijn legitimiteit had verloren. Niettemin werd de oorzaak van deze overdracht en de herinnering aan dat specifieke verleden in België verdrongen.²³⁴ België ging na 1908 over tot een “*state of denial*” over de voorgaande periode.²³⁵ Er ontstond een Leopoldiaanse cultus die ten dienste stond van het Belgische patriottisme.²³⁶ De verwaarlozing van de koloniale geschiedenis na 1960 vond in verschillende segmenten van de samenleving plaats:

De historiografie bijvoorbeeld behandelde voor 1960 het Belgische kolonialisme apologetisch en cultiveerde de ‘genialiteit’ van Leopold II. Wat centraal stond was de heroïek van pioniers zoals Henry Morton Stanley, de strijd tegen de ‘Arabische’ slavenhandelaars, de genereuze ‘beschavingstaak’ die werd opgenomen of de onbaatzuchtige opoffering van missionarissen. De mistoestanden van het begin van de kolonisatie werden verzwegen. Zaken die het imago van België potentieel konden schaden, werden geschuwd. De academische interesse voor koloniaal Congo bleef na 1960 gering, en dit werd versterkt omdat er geen aandacht werd aan besteed in het curriculum. De archiefsituatie was bovendien ongunstig: Leopold II had in augustus 1908 het grootste deel van de Congo-archieven uit de periode 1885-1908 laten verbranden en vorsers kregen vaak zonder geldige reden geen toegang tot het koloniaal archief beheerd door het ministerie van Buitenlandse Zaken.²³⁷ Volgens Jean Stengers bestond er na 1960 een drang om de kolonisatie te vergeten, aangezien de historiografische aandacht vooral naar de postkoloniale tijd ging.²³⁸ Publicaties die in deze periode de negatieve aspecten van de Vrijstaatperiode belichtten, kenden weinig weerklank bij het grote publiek en

²³⁴ Vellut, Jean-Luc. “Beelden van de koloniale tijd.” In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 11-22 (Gent: Snoeck, 2005), 13.

²³⁵ Ewans, “Belgium and the Colonial Experience”, 170-171.

²³⁶ Vanthemsche, “The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo”, 91-93.

²³⁷ Vanthemsche stelt tot op vandaag een “*culture of secrecy*” vast bij de Belgische autoriteiten betreffende het koloniaal verleden. (Vanthemsche, “Historiography”, 94.) De Baets classificeert onder de inbreuken die kunnen gepleegd worden op ‘de plichten van de levenden ten opzichte van de doden’ ondermeer het onwettelijk vernietigen, de onwettelijke niet-openbaarmaking van archieven of onwettelijk verbod op de toegang ertoe. (De Baets, *misbruik*, 141-145.)

²³⁸ Stengers, Jean. “Belgian historiography after 1945.” In *Reappraisals in Overseas History*, geredigeerd door Emmer, P.C. en H.L. Wesseling, 161-181 (Leiden, 1979). Geciteerd in: De Baets, Antoon. *De figuranten van de geschiedenis: hoe het verleden van andere culturen wordt verbeeld en in herinnering gebracht* (Berchem: EPO, 1994), 102-103.

beïnvloedden bijgevolg het populaire collectief geheugen niet.²³⁹ De eerste monografieën die zich in de jaren 1980 volledig toespitsten op de misbruiken tijdens de Vrijstaatperiode (zoals ‘Rood Rubber’ van Vangroenweghe) kregen eveneens weinig ruchtbaarheid.²⁴⁰

In het Belgisch lager en middelbaar onderwijs was voor 1960 de aandacht voor de kolonie al uitermate gering.²⁴¹ In het middelbaar onderwijs werd er na 1960 in vergelijking met de decennia daarvoor in de leerplannen en de leerboeken nog minder aandacht besteed aan de Belgische kolonie. De geringe lessen over Congo waren apologetisch, focusten quasi exclusief op de Vrijstaatperiode en bevestigden bovendien de maatschappelijke triomfalistische en karikaturale consensus.²⁴² Koloniale wantoestanden werden gewoonweg niet vermeld, kolonisatoren werden verheerlijkt, verantwoordelijkheden werden geminimaliseerd en volgens De Baets sloot de inhoud bovendien iedere identificatie met koloniale slachtoffers of mensenrechteneducatie uit. De koloniale geschiedenis bleef *top down* en liet weinig ruimte voor *Leidensgeschichte*. Niettemin werden er vanaf de jaren 1970 soms wel evaluatieve balansen opgemaakt waarbij er ruimte was voor het concreet benoemen van bijvoorbeeld mistoestanden zoals lijfstraffen of dorpen die werden afgebrand.²⁴³

²³⁹ Jean Stengers leverde als onderzoeker aan koloniale academie de eerste wetenschappelijke kritieken op Kongo Vrijstaat vanaf de jaren 1950, maar schuwde hierbij de sensatie. Ook Jean-Luc Vellut leverde belangrijke bijdragen. Er kwamen ook kritische geschriften vanuit het buitenland: bijvoorbeeld van de Franse auteur Auguste Maurel onder een pseudoniem. (Merlier, Michel. *Le Congo de la colonization belge à l'indépendance* (Parijs: François Maspero, 1962).)

²⁴⁰ Daniel Vangroenweghe (Vangroenweghe, *Rood Rubber*.) en oud-koloniaal Jules Marchal (onder pseudoniem A.M. Delathuy) (‘Delathuy, A.M. *E.D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*. Berchem: Uitgeverij EPO, 1985.) kregen in de jaren 1980 wel toegang tot de archieven van Buitenlandse Zaken. A.M. Delathuy typeerde zijn werk als “revisionistische geschiedenis van de Kongostaat”. (Delathuy, A.M. *Jezuiten in Kongo met zwaard en kruis* (Uitgeverij EPO: Berchem, 1986), 5.)

²⁴¹ Depaepe, Marc, Honoré Vinck en Frederik Herman. “‘Van wildemannen, brave zwartjes en geëvolueerden’. Over de mogelijke impact van de Congoconnectie op het Belgische onderwijs.” In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 131-141 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009), 132- 133.

²⁴² De Baets, *De figuranten van de geschiedenis*, 28-44. De kerstening, het ‘beschavingswerk’ en de strijd tegen ‘Arabische’ slavenhandelaars (zonder de vermelding van samenwerking) stonden bijgevolg centraal.

²⁴³ De Baets, *figuranten*, 96-112.

Ook op literair vlak is het koloniaal verleden in België nooit echt heel populair geweest, en al zeker geen kritische lezingen ervan.²⁴⁴ De meest bekende publieke manifestaties na 1960 beperkten zich tot het ‘racistische’ schrijven in de romans van oud-koloniaal Jef Geeraerts of het kritische toneelstuk *‘Het leven en de werken van Leopold II’* van Hugo Claus uit 1969, maar veroorzaakten geen grote deining. Ook in de populaire cultuur (bijvoorbeeld culinaria of muziek) was Congo afwezig.²⁴⁵ De Congolese gemeenschap in België groeide na 1960 wel aan, maar bleef relatief onzichtbaar. De Congolese migratie is bovendien grotendeels een postkoloniaal fenomeen en verliest in die optiek deels haar ‘koloniale’ stempel op België.

De representatie en het belang van het koloniaal verleden strookten voorlopig met het moderne regime, maar geleidelijk aan dook het postmoderne historiciteitsregime op. In Vangroenweghes *‘Rood Rubber’* schrijft Jan Vansina in zijn voorwoord dat geweld in de Vrijstaat geen uitzondering was zoals vaak geloofd werd in België, maar eerder regel. Hij voegt er aan toe dat omdat “... *zoveel beschaafde, kalme, evenwichtige Belgen betrokken zijn bij de hier verhaalde feiten, [dit] ons tot nadenken [mag] stemmen*”.²⁴⁶ Vansina lijkt te getuigen van de postmoderne omgang met het verleden. De logica van het contemplatieve postmoderne negatieve herinneringsregime komt heel pertinent tot uiting in de volgende bewoordingen van zijn hand:

“... [We] *verwerven ... er het inzicht door, dat gruwel en geweld niet alleen uitspattingen van twijfelachtige individuen met een gestoorde persoonlijkheid zijn maar ook kunnen voortspruiten uit een systeem ... en dat zoiets nooit meer mag voorkomen. Het werk van Dr. Vangroenweghe is kostbaar, omdat het een deel van ons verleden openbaart, een deel van wat we allen zijn, en omdat het ons aantoon onder welke omstandigheden onmenselijkheid tiert*”.²⁴⁷

Niet enkel loert de dreiging van het heropduiken van vreselijkheden, maar tegelijk wordt dat Belgisch collectief verleden voorgesteld als een menselijke eigenschap die door haar

²⁴⁴ Kongolo, Antoine Tshitungu (vert. Catherine Labio). “Colonial Memories in Belgian and Congolese Literature.” In *Yale French Studies* 102: 79-94 (2002), 83.

²⁴⁵ Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Groot-Brittannië of Nederland waar de ex-koloniën wel meer hun stempel drukten op het ex-koloniserende land.

²⁴⁶ Vangroenweghe, *Rood*, 10. Voorwoord door Jan Vansina.

²⁴⁷ *Ibid.*

tijdloosheid deel blijft uitmaken van het heden. De uitgedrukte hoop dat het ‘monumentaal werk’ een ‘exceptionele indruk’ zou nalaten was echter voorlopig vergeefs. Er bestond immers een zekere onwil bij het grote publiek om ‘nieuwe’ feiten die auteurs als Vangroenweghe of Delathuy aandroegen te aanvaarden door de stugheid van het gevormde beeld van de kolonisatie.²⁴⁸ Antoon Van den Braambussche omschrijft het Belgisch koloniaal verleden als een ‘taboe’. Deze term slaat op een bewuste ideologische strategie om een gebeurtenis te verzwijgen in functie van bijvoorbeeld het behoud van een collectieve identiteit. Van den Braambussche stelt bijvoorbeeld dat de negatieve aspecten van het Leopoldiaans verleden opzettelijk werden vergeten om de nationale identiteit niet te schaden.²⁴⁹ Het zwijgen komt voort uit ‘*image shame*’ om de positieve reputatie van België naar externen toe te bewaren.²⁵⁰ Het ‘actief vergeten’ van de negatieve aspecten van de ex-kolonie leek voorlopig de consensus te blijven onder invloed van het nog altijd dominante moderne historiciteitsregime.

²⁴⁸ Spaas, *Mind*, 80-81.

²⁴⁹ Van den Braambussche Antoon. The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Western Memory. *Yale French Studies* 32, nr. 120: 34-52 (2002), 40-46.

²⁵⁰ Allpress, Jesse A., Fiona Kate Barlow, Rupert Brown en Winnifred R. Louis. “Atoning for Colonial Injustices: Group-Based Shame and Guilt Motivate Support for Reparation.” *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr. 1: 75-88 (2010), 81-82.

3.2. ... naar een politiek van negatief herinneren?

3.2.1. Nieuwe oude kennis

De stilte rond het koloniaal verleden na 1960 was dus deels een bewust proces waardoor we van een echte ‘repressie’ van het verleden kunnen spreken, waarbij koloniaal Congo uit het collectief geheugen verdween. Die stilte werd pas in de laatste twee decennia steeds opvallender doorbroken en pas echt ten volle in het laatste decennium. Het belang van het negatieve verleden dook dus – net als bij de Holocaustherdenking - pas op na een tussenperiode. Dit komt doordat herinnering een actieve constructie vergt.²⁵¹ Het succes ervan berust op de mate waarin *memory entrepreneurs* erin slagen ‘hun’ verleden aan te prijzen op de herinneringsmarkt.²⁵²

Het was pas toen de journalist Hochschild zijn ‘sensationeel’ boek over de Leopoldiaanse periode uitbracht in 1998 dat de aandacht voor dat negatieve verleden in België crescendo ging.²⁵³ Dit werd nog meer versterkt door de kritische BBC-documentaire ‘*White King, Red Rubber, Black Death*’ van Peter Bate uit 2004 over Kongo Vrijstaat. In 2005 ging bijvoorbeeld ook het theaterstuk ‘*King Leopold II*’ in première, gebaseerd op een pamflet van Mark Twain uit 1907.²⁵⁴ De massale aandacht en verontwaardiging voor de materie vond op bijna hetzelfde moment plaats als de grootschalige controverse rond de moord op Lumumba rond de millenniumwisseling.

Opmerkelijk is echter dat de heisa vooral ontstond omdat de impressie bij het grote publiek bestond dat de ‘bezwarende feiten’ over de Vrijstaat periode *nieuwe* kennis zouden zijn. Hochschild's uitgeverij gebruikte het vermeende Belgische stiltecomplot bijvoorbeeld als een

²⁵¹ De algemene herdenking van de Holocaust kwam pas vanaf de jaren ‘60, ‘70 systematisch op gang, na enkele decennia stilte als expressie van het modernistische onvermogen om de gebeurtenis als een westerse erfenis te beschouwen. (Passerini, “Memories between silence and oblivion”, 241-242.)

²⁵² Passerini haalt zo bijvoorbeeld Romaslachtoffers van de Naziterreur die uitblinken in “*the art of forgetting*”. (Passerini, “Memories”, 241.)

²⁵³ Hochschild's boek was niet veel meer dan een vlot geschreven herwerking van het werk van Jules Marchal, Daniel Vangroenweghe en Jean Stengers. Hij plaatste zich dus in feite ook in een al langer bestaande historiografische traditie

²⁵⁴ *l'Union Royale Belge pour les Pays d'Outre-mer* die 29 oud-koloniale verenigingen groepeerde wou de voorstellingen geschrapt zien, maar kreeg in plaats hiervan de mogelijkheid tot een debat.

bewuste publicitaire strategie.²⁵⁵ Essentieel is dus dat Hochschild geen nieuwe ‘feiten’ aan het licht bracht (wat hij zelfs toegeeft), maar enkel een geschiedenis in een bepaalde vorm hervertelde en hier succes mee oogstte. Hij sloot gewoon aan bij een al langer bestaande traditie vanaf de jaren 1950 van boeken en toneelstukken over die periode die dezelfde ‘feiten’ al verteld hadden. Bovendien was de periode na 1908 ook al ‘gekend’. Dit verleden wordt met andere woorden als het ware onophoudelijk ontdekt, begraven en herontdekt. Omdat het dus niet de eerste kennisgeving van deze gebeurtenissen was, is Ceuppens ervan overtuigd dat “... *the public constantly convinces itself with every new publication that it has never heard about it before*”.²⁵⁶

Het wordt duidelijk dat het koloniaal verleden in het verleden altijd al in meer of mindere mate werd geconsumeerd, maar blijkbaar was de vraag naar het consumptiegoed bij de laatste ‘ontdekking’ veel groter dan voorheen. Het verleden was nooit ‘vergeten’ als zou niemand er weet van hebben, maar blijkbaar was er een nieuwe ‘ontvankelijkheid’ aanwezig voor de materie. Het beeld van een ‘vergeten’ holocaust dat Hochschild oproept, beroept zich op een directe manier op een *devoir de mémoire* die refereert naar de joodse Holocaust. Volgens Jean-Luc Vellut werden de misdaden “... *als bij toverslag ingepast in de obsessies van onze tijd*” en zag men die “... *binnen de kortste keren ... als een generale repetitie voor de misdadige gebeurtenissen van onze tijd*”.²⁵⁷ Hij stelt dat de internationale hernieuwde aandacht voor kritiek op de koloniale periode van de laatste decennia louter een ‘herkauwing’ van vroegere inzichten is. Bij dit herkauwen van het verleden werd er plots op de tong gebeten en kon het bloeden niet gestelpt worden. We zullen in het volgende hoofdstuk vaststellen dat die bloeding veroorzaakt werd door de uitgezette lijnen van het postmoderne historiciteitsregime.

²⁵⁵ Vanthemsche ontkent dat dit ‘complot’ bestond in de academische wereld, aangezien er al academische publicaties verschenen waren over bepaalde negatieve aspecten. (Vanthemsche, “Historiography”, 104.)

²⁵⁶ Ceuppens, Bambi. Can the Ex-Coloniser Remember? How not to Debate Belgium’s Colonial Past. Paper gepresenteerd op de conferentie Postcolonial Theory and the Low Countries: Literature, Colonialism and Multiculturality, Leiden, 28 november, 2008.

²⁵⁷ Vellut, “Beelden van de koloniale tijd”, 15. Vellut verwijst hierbij naar Hannah Arendt die Kongo Vrijstaat als een laboratorium zag voor wat zich in het midden van de 20^e eeuw zou voltrekken.

3.2.2. Chronosofische onenigheid

Niettemin werden bepaalde zaken nog altijd ontkend, geminimaliseerd of tegengewerkt vanuit verschillende hoeken.²⁵⁸ Michel Dumoulin wees erop dat de huidige negatieve aandacht te emotioneel is en ten dienste staat van sensatie. Het wordt volgens hem ook te gemakkelijk gemanipuleerd als instrument tegen een unitair België door Vlaams-nationalisten.²⁵⁹ Voor journalist Walter Geerts die actief was in koloniaal Congo concretiseerde de verschuiving van de laatste decennia zich in de houding ten opzichte van oud-kolonialen die in 1960 terugkwamen in België: eerst heerste er solidariteit met hen, maar later sloeg dit over in rancune omdat “... *jullie ... de zwarten maar niet [hadden] moeten uitbuiten*”.²⁶⁰ Veranderingen in het sociaal kader en de sociale status van bepaalde herinneringsgroepen doen bepaalde versies van het verleden aan belang toe- of afnemen. Verschillende narratieve ‘sets of memories’ leiden er bovendien toe dat er een kloof tussen verschillende generaties ontstaat waarbij ze ‘mentaal en emotioneel’ van elkaar geïsoleerd geraken, een fenomeen dat ook in België merkbaar is.²⁶¹ De groep die het felst reageerde op de ‘nieuwe’ kritiek waren de oud-kolonialen die zich geïsoleerd voelden. Hierbij reageerden ze als *memory entrepreneurs* die hun herinnering op allerlei manieren wilden verspreiden.²⁶² Er bestaan ook populaire werken zoals Peter Verlindens ‘Weg uit Congo’ dat aan de hand van interviews met oud-kolonialen het verhaal vertelt van de Belgen die in juli 1960 halsoverkop moesten wegvlugten door de mitterij van de FP.²⁶³ Kritiek op werken als deze is dat het te populariserend is en te veel de aandacht vestigt op het leed van de Belgen. Volgens Rudi

²⁵⁸ Het Belgisch Koningshuis verkreeg van de VRT dat de BBC-reportage over Leopold II met gewijzigde commentaar (onder andere vergelijkingen met Hitler, Stalin, Pol Pot en Mao werden weggelaten) werd uitgezonden. Vaak is ook het argument te horen dat Leopold II als koning geen weet had van wat in Congo precies gebeurde, maar volgens Theo Gerritse (‘Van constitutioneel monarch tot roofridder’, 2007) bestaat daar geen twijfel over.

²⁵⁹ Dumoulin, Michel. *Léopold II un roi génocidaire?* (Académie royale de Belgique: Brussel, 2005), 63.

²⁶⁰ Verlinden, Peter. *Weg uit Congo. Het drama van de kolonialen* (Leuven: Davidsfonds, 2002), 210.

²⁶¹ Connerton, *Societies*, 3. Bambi Ceuppens gaf wel toe dat, hoewel ze zichzelf identificeerde met oud-kolonialen door hen te interviewen, ze hen desondanks minder en minder begreep en de afstand behouden bleef. (Ceuppens, *Flanders*, XLVI.)

²⁶² Met onder andere het organiseren van conferenties; de publicatie van *mémoires*; het schrijven van brieven naar stadsbesturen om de kritiek op koloniale standbeelden tegen te gaan, *et cetera*.

²⁶³ Verlinden, *Het drama van de kolonialen*.

Vandoerslaer belemmert deze ‘emotioneel geladen getuigenisliteratuur’ het kritisch en afstandelijk wetenschappelijk onderzoek naar deze periode.²⁶⁴ Ook De Witte bestempelt de aandacht voor dit verhaal als “... een poging ... om de liquidatie van de eerste Congolese regering door het Westen te maskeren met verhalen over koloniaal leed en frustratie”.²⁶⁵

Opmerkelijk is echter vooral dat de vele defensieve reacties van officiële Belgische instanties, oud-kolonialen of Belgische patriotten vele gelijkenissen vertonen met de visie die in de jaren 1960 bestond. De ‘orthodoxe’ perceptie was bijvoorbeeld dat er wel ‘excessen’ geweest konden zijn, maar dat dit niet opwoog tegen het feit dat België ‘vooruitgang’ en ‘beschaving’ had gebracht naar het ‘achtergestelde’ Congo of dat mistoestanden uit het verleden minder belangrijk zijn dan de penibele toestand waar de DRC zich vandaag in bevindt.²⁶⁶ Het modernistische paradigma van ‘vooruitgang’, ‘beschaving’ en ‘ontwikkeling’ bepaalt op welke ‘feiten’ de nadruk wordt gelegd, hoe ze worden geëvalueerd en welk belang ze mogen spelen.

Het postmoderne tijds kader waarin de concepten ‘vooruitgang’ en ‘beschaving’ geëlimineerd zijn, dwingt de koloniale verbeelding van het verleden als het ware tot een andere nadruk, evaluatie en belangbepaling. Indien er vandaag een ander vertoog over de kolonisatie dominant kan worden, wordt die verandering zoals gezegd deels mogelijk gemaakt door bepaalde Belgische maatschappelijke evoluties en sociaalpsychologische factoren, maar eveneens is de evolutie in de koloniale beeldvorming specifiek schatplichtig aan de werking van een ander westers chronosofisch kader. De belangrijkste vaststelling daarbij is volgens Florence Gillet dat de stem van de kolonialen relatief gemarginaliseerd wordt door de media en dat vooral de tegenstanders van het kolonialisme in de schijnwerpers komen te staan.²⁶⁷ Dit kan als teken aan de wand worden gezien van de opmars van het postmodern historiciteitsregime.

²⁶⁴ Van Doorslaer, “De ondergang van de kolonialen”, 174-175.

²⁶⁵ Ludo De Witte. “De geesten van Leopold II en Lumumba dwalen nog steeds door dit land.” (12.04.2010.)

<http://www.apache.be/2010/04/de-geesten-van-leopold-ii-en-lumumba-dwalen-nog-steeds-door-dit-land/#comment-2370> (laatst geconsulteerd op 28.05.2011.)

²⁶⁶ Andere ‘argumenten’ zijn dan dat gelijkaardige dingen ook waren voorgekomen in andere kolonies, dat de Vrijstaat dwang diende uit te oefenen om zijn financiële situatie gezond te houden, dat het slechts een tijdelijk fenomeen was geweest of dat Leopold II niet ten volle op de hoogte was. (Vanhemsche, “Historiography”, 103-105.)

²⁶⁷ Gillet, Florence. “L’Histoire coloniale en débat : examen d’une Belgique en repentir”, *Mouvements* 3, nr. 51: 70-77 (2007), 76.

Zo is de huidige institutionele hernieuwing en renovatie van het KMMA die al een tiental jaar aan de gang is ook een indicator van de verbreiding van het postmoderne historiciteitsregime. De kritiek op het KMMA en haar museale herinnering van het koloniaal verleden nam de laatste decennia gestaag toe. Ook hier worden – net als in de publieke ruimte - verheerlijkende standbeelden uit het begin van de 20ste eeuw aangeklaagd. Waar het KMMA na 1960 nog een ‘stil’ relict was van het Belgisch kolonialisme, zwol het rumoer en de aandacht voor (de representatie van) het koloniaal verleden aan. De verandering werd ondernomen omdat “[t]he Belgian view on Africa had fossilized the institution’s identity” en er een nieuwe museale *mise-en-scène* bedacht diende te worden die het triomfalistische koloniale verhaal niet meer als ‘waar’ presenteerde.²⁶⁸ Het modernistische koloniale denken dat het museum nog altijd uitademde werd op een rechtstreekse manier afgewezen. Dit leidde ertoe dat de inhoud van het museum letterlijk herschikt zal worden in de nabije toekomst. De nadruk zal komen te liggen op andere elementen van het koloniaal verleden.

Het KMMA in het algemeen en haar museale voorstellingen in het bijzonder zijn de perfecte allegorie om ons chronosofische argument voor de verklaring van het bestaan van een Belgisch ‘onverwerkt’ koloniaal verleden te illustreren. Zo klaagde Hochschild aan dat de tentoonstelling ‘Het geheugen van Congo’ uit 2005 proportioneel nog altijd te weinig aandacht besteedde aan de wandaden uit de Vrijstaatperiode in vergelijking met positieve presentaties zoals infrastructurele werken, onderwijs of gezondheidszorg.²⁶⁹ Hij klaagde letterlijk aan dat stukken van de internationale humanitaire campagne tegen Leopold II werden weggestoken in een hoekje, dat er slechts vier foto’s getoond werden van de misbruiken en dat het bovendien kleine reproducties waren. Hij betreurde dat er geen ‘*fair assessment*’ van het kolonialisme werd geleverd en dat bepaalde zaken werden ontweken. Ongeacht de eventuele legitimiteit van zijn klacht, toont dit voorbeeld alvast op pregnante

²⁶⁸ Gryseels, Guido, Gabrielle Landry en Koeki Claessens. “Integrating the Past. Transformation and Renovation of the Royal Museum for Central Africa, Tervuren, Belgium.” *European Review* 13, nr. 4: 637-347 (2005), 638-639. Deze vernieuwingsoperatie is het gevolg van de inhoudelijke reflectie van de instelling die een aanvang nam in 2001 en die als doel heeft het onderzoeksinstituut en het museum te ‘dekoloniseren’. Het KMMA ontstond immers in het kader van het koloniale project van Leopold II.

De tentoonstelling ‘Het geheugen van Congo’ die dateert uit 2005 kreeg echter het verwijt dat het proportioneel te weinig aandacht besteedde aan de wandaden uit de Vrijstaatperiode. Er stond bijvoorbeeld maar één foto van afgekapte Congolese handen door toedoen van het niet-halen van de opgelegde rubberquota in de catalogus en ook dwangarbeid bleef onvermeld.

²⁶⁹ Hochschild, Adam. “In the Heart of Darkness.” *New York Review of Books* 52, nr. 15 (2005): s.p.

wijze aan dat een ‘correcte’ voorstelling van het kolonialisme onmogelijk objectief te kwantificeren is aangezien ze fundamenteel subjectief blijft. In dit voorbeeld zien we de huidige chronosofische strijd over de ‘feiten’ en de ‘evaluatie’ van het kolonialisme opduiken zoals ze zal voorkomen in hoofdstuk 4.

Bij de recent opgekomen focus op de negatieve omgang met het koloniaal verleden bij een breder publiek zijn enkele patronen duidelijk onderscheidbaar – patronen die we onder de noemer van het postmoderne regime kunnen plaatsen. In hoofdstuk 4 tonen we aan dat de contestatie van koloniaal erfgoed een uiting is van de opkomst van de specifieke negatieve postmoderne omgang met het verleden. De negatieve stem is in vergelijking met 1960 niet enkel meer te horen vanuit Congo bij monde van Lumumba. Net zoals in 1960 bestaat er niet één herinnering of versie van de geschiedenis, maar de grote homogeniteit die we in 1960 in België waarnamen, lijkt wel verdwenen. Een consensus ontbreekt (voorlopig), maar we kunnen de huidige polemieken over het Belgisch koloniaal verleden wel begrijpen als we de chronopolitieke strijd tussen het moderne en het postmoderne historiciteitsregime als uitgangspunt nemen.

4. Hoofdstuk 4: Het koloniaal verleden heropgegraven

Hoe een maatschappij omgaat met haar historisch erfgoed toont hoe ze omgaat met haar verleden. In Duitsland werden standbeelden van Hitler in een museum ondergebracht. In Polen werd Auschwitz een toeristische trekpleister. In voormalige Oostbloklanden werden standbeelden van Lenin en Stalin gesloopt. In Frankrijk verdween in 2011 de laatste straatnaam die verwees naar maarschalk Pétain. In Spanje werd in 2007 de ‘Wet op het Historisch Geheugen’ van kracht die de verwijdering van fascistische symbolen of beelden van generaal Franco en zijn medewerkers uit de publieke ruimte gebiedt. In België zal het Leuvense maarschalk Fochplein, ‘dodelijk’ bevelhebber in WO I, weldra van naam veranderen. In Brussel kwam er in 1977 in de kathedraal van Sint-Michiël en Sint-Goedele een bronzen plaat die waarschuwde voor de antisemitische glasramen, schilderijen en wandtapijten uit de 14de eeuw. Ook Belgisch koloniaal erfgoed is vandaag voorwerp van discussie in België.²⁷⁰

Hartog percipieert het veld van de hedendaagse collectieve herinnering van een maatschappij als een volwaardig onderzoeksveld voor de historicus omdat *lieux de mémoire* onophoudelijk actief worden ge(her)construeerd. Hij spreekt van een ‘cirkel van het heden’ waarbij enkel de selectieve herneming van het verleden in het heden nog van tel is.²⁷¹ Daarom zijn de discussies rond koloniaal erfgoed de ideale manier om de koloniale herinneringsproblematiek te bestuderen.²⁷² Het koloniaal verleden zit immers niet *a priori* vervat in de vorm van de erfgoedbetekenaar, maar bestaat enkel bij gratie van het subjectieve betekende. Voor België zijn de discussies rond koloniale standbeelden bovendien een van de weinige aanleidingen tot een publiek debat rond het koloniaal verleden geweest.

In 2004 was er een geslaagde ‘reclamecampagne’ die het koloniaal verleden in een ‘aangepaste’ vorm opnieuw *in the picture* plaatste: in Oostende werd de hand van een

²⁷⁰ De inhoudelijke beschrijving van de bestudeerde casussen en afgenomen interviews is te vinden als bijlage om de lopende tekst in dit hoofdstuk niet nodeloos te onderbreken.

²⁷¹ Hartog, *Régimes*, 140.

²⁷² Er dient opgemerkt te worden dat de contestatie van koloniaal erfgoed en kritiek op het koloniaal verleden tegenwoordig in het algemeen meer voorkomt in het meer anti-royalistisch gezinde Vlaanderen dan in het meer unitaristisch gezinde Wallonië en dat hierdoor de focus van het vierde hoofdstuk automatisch meer op Vlaanderen ligt. Deze vaststelling plaatst fundamentele vraagtekens bij de mogelijkheid van een studie naar ‘het’ Belgisch geheugen van koloniaal Congo, maar hindert ons onderzoek niet. We gebruiken namelijk ook Franstalige contestaties en de invloed van vertekende communautaire factoren doet geen afbreuk aan de algemeen waarneembare chronosofische verschuiving.

Congolees van het standbeeld ‘Dank der Congolezen’ op de zeedijk afgekapt door een anonieme groepering als kritiek op de economische exploitatie in de Leopoldiaanse periode en het Belgisch kolonialisme in het algemeen.²⁷³ Het ‘vandalisme’ haalde de nationale media, er werd een gerechtelijke procedure tegen onbekenden opgestart en er kwam een heksenjacht op mogelijke verdachten. De activisten lieten per brief weten dat de hand terugbezorgd zou worden indien er een ‘verklarend’ bordje bij het standbeeld zou komen dat verhaalde over de negatieve aspecten van het Leopoldiaans verleden. Hoewel deze eis werd afgewezen, kreeg dit alternatief vertoog, haar circulatie en haar consumptie in de jaren hierna veel navolging in heel België: in vele steden en gemeenten werden standbeelden, straatnamen of gedenkplaten van Leopold II of de Congopioniers voorwerp van gelijkaardige contestaties.²⁷⁴

In het eerste deel van dit vierde hoofdstuk bespreken we kort de oud-koloniale herinneringscultuur. Hoewel we ons toespitsen op het dominante negatieve historiciteitsregime is het noodzakelijk de manifestatie van het algemene *présentisme* te bespreken omdat het illustreert hoe de herinnering aan het kolonialisme, zowel bij oud-kolonialen als bij een breder publiek, aan belang toenam, onder andere in relatie met koloniaal erfgoed.²⁷⁵ Daarna schetsen we wat de contestatie van koloniaal erfgoed in het laatste decennium inhoudt. Het tweede deel van dit hoofdstuk illustreert de opkomst van het postmoderne historiciteitsregime die aan de basis van de contestatie van koloniaal erfgoed ligt. Het derde onderdeel analyseert tenslotte hoe het moderne chronosofische kader echter nog altijd aanwezig is en werkzaam blijft. In het tweede en derde onderdeel analyseren we de omgang met het verleden opnieuw aan de hand van onze drieledige structuur. Het zijn de tegenstellingen tussen de chronosofische uitgangspunten van beide regimes die ons in staat stellen om het huidige gebrek aan consensus over het koloniaal verleden en de ‘onverwerktheid’ ervan te *verklaren*.

²⁷³ Het standbeeld op de zeedijk portretteert een triomfantelijke Leopold II op zijn paard als ‘beschaver’ van de Congolese bevolking. Rond de hele historie werd een filmpje gemaakt door Pieter De Vos (<http://www.youtube.com/watch?v=AYqwg1aR3nA>)

²⁷⁴ Ook de moord op Lumumba werd via de contestatie van erfgoed opnieuw ‘tot leven’ gewekt: een standbeeld van Boudewijn in Oostende werd in 2005 besmeurd met rode verf als protest tegen de rol van het koningshuis in de moord op Lumumba. Eveneens wordt er vaak geopperd om een straatnaam in België naar de Congolese eerste minister te vernoemen.

²⁷⁵ Deze stelling wordt ook gestaafd door de vaststelling dat de koloniale standbeelden en gedenktekens vaak in de aanloop naar het 100-jarig bestaan van België (in 1930) werden opgericht als versterking van de nationale symboliek. Koloniaal erfgoed herdacht dus niet zozeer het verleden ‘om het verleden’, maar verzekerde de toekomstige nationale cohesie.

4.1. Koloniaal erfgoed: de monumentale aanwezigheid van een afwezige periode?

4.1.1. Koloniaal erfgoed als *présentisme*

Oud-kolonialen in België organiseren jaarlijks herdenkingen bij koloniaal erfgoed en zijn een interne herinneringsgemeenschap die door de actieve herdenking van een gedeelde representatie van het koloniaal verleden hun gemeenschap samenhoudt.²⁷⁶ De Congonostalgie die vandaag heel prominent aanwezig is bij oud-kolonialen bestond door de persoonlijke binding al bij de Congolese onafhankelijkheid, aangezien verenigingen van oud-kolonialen toen ook al herdenkingen organiseerden bij diverse koloniale standbeelden in België en ook een ruime *mémoire*-literatuur produceerden na 1960, maar die vooral intern geconsumeerd werd.²⁷⁷ In die zin hielden zij altijd al, als interne herinneringsgroep, hun koloniaal verleden ‘open’, in contrast met het ‘opzettelijk vergeten’ dat de brede Belgische samenleving cultiveerde.

We moeten op onze hoede zijn om niet aan te nemen dat de negatieve vorm van het postmoderne regime de Belgische herinnering volledig in haar ban heeft. Het *présentisme* in zijn neutrale, nostalgische vorm haalde bijvoorbeeld in 2008 op directe wijze de overhand van het pessimistische regime toen de herdenking van Expo '58 in Vlaanderen alle aandacht naar zich toetrok en de 100-jarige overdracht van Kongo Vrijstaat aan België volledig overschitterde.²⁷⁸ Dat het net de hoogmisviering van de ‘moderne vooruitgang’ was die met deze eer ging lopen, maakt het des te illustratiever. Verlinden presenteert ‘Weg uit Congo’ uit 2002 als “... *de geschiedenis van de kolonialen ... zoals zij vandaag hun eigen verleden zien*” nadat ze naar eigen zeggen decennialang hun herinneringen opgeborgen hadden.²⁷⁹ Bij de vraag naar de reden van de jaarlijkse herdenking bij het standbeeld van luitenant Lippens en

²⁷⁶ In België bestaan er verschillende oud-koloniale verenigingen. De *Union Royale Belge pour les Pays d’Outre-Mer et l’Europe* (UROME) is de overkoepelende federatie voor heel België. Deze verenigingen organiseren herdenkingen bij koloniaal erfgoed, brengen tijdschriften en publicaties uit en hosten websites.

²⁷⁷ De herdenking van Congopioniers die gestorven zijn in Congo en waarvan naam en sterfdatum vermeld worden op herdenkingsplakkaten vond al plaats in de eerste helft van de 20ste eeuw. Deze herdenking ligt echter niet in lijn met de postmoderne defaitistische herinnering, omdat hun dood herdacht wordt in functie van de ‘vooruitgang’ die ze Congo brachten. (Voorbeelden zijn de gedenkplaat voor Congopioniers in het stadhuis van Luik of de Congoster met de namen van Gentse Congopioniers in het Zuidpark. Cfr. bijlage)

²⁷⁸ Enkel in de Franstalige media kreeg deze gebeurtenis aandacht.

²⁷⁹ Verlinden, *drama*, 17.

sergeant De Bruyne legt Dirk Claeys van Ami-FP-Vriend de nadruk op de symboliek van oprecht idealisme, kameraadschap, het dienen, offers brengen en solidariteit die de figuren vertegenwoordigen: “... waarden die nu stilaan verloren gaan”.²⁸⁰ Deze opmerking wijst deels op de herinneringsreactie van het *présentisme* als antwoord op de moderne gewaarwording van een verdwijnend verleden.²⁸¹ “Wij zorgen ervoor dat ons verleden niet verloren gaat”.²⁸² Koloniale herdenkingen kunnen getypeerd worden als *re-enactments* van het verleden die de identiteit van oud-kolonialen bevestigen aan de hand van prototypische personen en/of gebeurtenissen die deel uitmaken van een *masternarratief*.²⁸³ Volgens Alain Megill doet het er zelfs vaak niet toe of de gebeurtenissen effectief gebeurd zijn en kan *commemoration* zelfs als iets quasi-religieus worden gezien.²⁸⁴

Ook de positieve representatie van het koloniaal verleden vindt vandaag nog een voedingsbodem om op te gedijen en versterkt de vaststelling dat het negatieve regime niet allesoverheersend is. Zo vinden oud-koloniale narratieven nog altijd ingang in de bredere Belgische samenleving. Oud-kolonialen zijn immers behalve een interne herinneringsgemeenschap, ook *memory entrepreneurs* geworden omdat ze hun herdenking meer en meer proberen te verspreiden naar een breder publiek.²⁸⁵ De *Cercle Royal Namurois des Anciens d’Afrique* is de perfecte illustratie hiervan: de CRNAA houdt een jaarlijkse herdenkingsplechtigheid, geeft een nieuwsbrief uit en houdt een koloniaal museum open. Dit museum was in het verleden gericht op de interne koloniale herinneringsproductie, maar profileerde zichzelf de laatste decennia meer en meer in een publieke rol om het vergeten van de koloniale geschiedenis te counteren. Volgens Karel Arnaut bestaat er immers een “*emerging desire for colonial memory*” bij een groter publiek, waaraan het museum

²⁸⁰ Interview met Ami-FP-Vriend, Dirk Claeys, Brugge, 22.12.2010. Ook David Van Reybrouck wou met zijn toneelstuk ‘Missie’ deels de teloorgang van maatschappelijk idealisme aan de kaak stellen.

²⁸¹ Nora, “Lieux”, 16-17.

²⁸² Interview met Ami-FP-Vriend, Dirk Claeys, 22.12.2010.

²⁸³ Connerton, *Societies*, 61-71.

²⁸⁴ Megill, *Error*, 30-31. Deze sentimentele nostalgie vertroebelt echter de werkelijkheid uit het verleden door een wolk van onschuldig idealisme over het verleden te doen neerdalen. (Margalit, *Herinnering. Een ethiek voor vandaag*, 55-56.)

²⁸⁵ Er bestaat een groot gamma aan *mémoires*, reisverslagen en persoonlijke verhalen van oud-kolonialen.

beantwoordt.²⁸⁶ Oud-kolonialen bewijzen dus de opkomst van het *présentisme*, en vallen zelf niet onder ons ‘negatief’ postmodern regime. Ze herinneren immers nog altijd aan de hand van de inhoudelijke en evaluatieve kenmerken van het moderne regime. Wat ons interesseert is hoe deze versie wordt gecontesteerd door de opkomst van het postmoderne historiciteitsregime (zie 4.2.). Hoewel oud-kolonialen hun verleden altijd ‘open’ hielden en de laatste jaren als *memory entrepreneurs* zelfs meer invloed bekwamen, bleef de herinneringspositie van deze groep relatief marginaal. De contestatie van koloniaal erfgoed kan daarom wel gezien worden als een aanklacht tegen de ‘stilte’ die nog altijd rond het koloniaal verleden zoemt.

4.1.2. Koloniaal erfgoed als chronosofisch strijdveld

Koloniaal erfgoed kan geclassificeerd worden als ‘*communicative history*’ die zich richt op een ‘correcte’ representatie van de geschiedenis waarover een consensus zou moeten kunnen bestaan.²⁸⁷ De contestatie van koloniaal erfgoed richt zich tegen verheerlijkende standbeelden van Leopold II, Congopioniers of de kolonisatie in het algemeen en sluit perfect aan bij de relatief recente ‘bewustwording’ van het koloniaal verleden bij een ruimer Belgisch publiek. Vele contestantent verwijzen immers rechtstreeks naar het boek van Hochschild of de BBC-documentaire van Bate als hun persoonlijke ‘kennismakingen’. Volgens Tonkin wordt de representatie van het verleden niet enkel geleverd door het onderwijs of de media, maar ook andere objecten en projecties spelen een rol. Daarom moeten we volgens haar “... *the forces of production, and other forces that we experience as external pressures on us*” onderzoeken, om die krachten het hoofd te kunnen bieden.²⁸⁸

Dit inzicht is in principe de drijfveer bij bepaalde personen om vandaag verheerlijkende standbeelden van Leopold II of de ‘officiële’ versie van de kolonisatie ter discussie te stellen: nadat de zee van de levende herinnering zich heeft teruggetrokken dreigt het Belgisch collectief geheugen te worden gevormd aan de hand van de schelpen die gevonden worden op

²⁸⁶ Arnaut, Karel. *Caressing the ‘Empire’: The memory work of former colonials at the Africa Museum of Namur (Belgium)*. Paper gepresenteerd op de AEGIS European conference on African studies, approaching the post-colonial half century in sub-Saharan Africa, Londen, 29 juni tot 3 juli, 2005. *Le Musée Africain de Namur* (°1961) in Namen huisvest een collectie objecten, documenten en specimens, verzameld door kolonialen.

²⁸⁷ Torpey, “Politics”, 23-26.

²⁸⁸ Tonkin, “Myth”, 25.

het publieke strand.²⁸⁹ Contestanten vrezen dat de ‘foutieve’ representatie van de geschiedenis in materiële relictten en receptie hiervan op individueel niveau ook een ‘foutief’ gedeeld collectief geheugen zal creëren of in stand houden.²⁹⁰ Door de geringe Congolese ‘zichtbaarheid’ in België is erfgoed des te belangrijker als spoor van de koloniale geschiedenis. Daarom kunnen interventies met betrekking tot koloniaal erfgoed de perceptie van het koloniaal verleden bij een groot publiek beïnvloeden.²⁹¹

Gillet betreurt voor België het schijnbare onvermogen van professionele historici om de kennis van huidig onderzoek naar de publieke sfeer toe te vertalen.²⁹² Contestanten willen de visie die zich in het academisch onderzoek ontwikkelde of aan het ontwikkelen is, vertaald zien in het courante discours, de media, het onderwijs, herdenkingen en dus ook in publieke monumenten.²⁹³ Activisten bepleiten dat koloniale actoren ook letterlijk van hun voetstuk moeten worden gehaald. De eisen van de activisten lopen uiteen. Meestal pleiten ze voor een ‘annotatie’ in de vorm van een informerend bordje dat kritiek op het kolonialisme toelaat. Sommigen willen het erfgoed naar een museum verhuizen, anderen willen het erfgoed volledig zien verdwijnen. Soms wordt er geopperd om een straatnaam te vernoemen naar Patrice Lumumba of Roger Casement als tegensymbool.

Deze eisen stoten echter op veel tegenkanting: gemeentebesturen zijn weigerachtig en bewaren liever het status quo, oud-kolonialen protesteren, koningsgezinde groeperingen kanten zich tegen de eisen, families van betrokkenen roeren zich en de polemiek wordt soms zelfs voor de rechtbank uitgevochten. De praktische en juridische bezwaren interesseren ons niet omdat we de argumenten over geschiedenis en herinnering onderzoeken. Het is mogelijk om gecontesteerd koloniaal erfgoed op dezelfde manier te onderzoeken als bij ons krantenonderzoek: percepties van het koloniaal verleden worden ook nu immers verdedigd op basis van chronosofische tijdsaders.

²⁸⁹ Deze metafoor ontleen ik aan Nora (Nora, “Lieux”, 12.)

²⁹⁰ Coman e.a., “Collective”, 128-129.

²⁹¹ De contestaties vragen meestal aandacht op een artistieke en/of ludieke manier.

²⁹² Gillet, “L’Histoire coloniale en débat”, 75.

²⁹³ Liu en Hilton, “Past”, 541.

4.2. De postmoderne contestatie van koloniaal erfgoed

De contestatie van koloniaal erfgoed is een vehikel voor activisten om een negatieve omgang met het Belgisch koloniaal verleden te propageren. Rond het erfgoed wordt een alternatieve herinnering geconstrueerd die een reactie is op het relativiserende modernistische vergeten. Niet enkel wordt de officiële versie van het verleden betwist, maar tegelijk laten contestanten de ‘stille’ monumenten opnieuw spreken. De vermindering van de invloed van de natie België of de katholieke Kerk faciliteert uiteraard het ‘slagen’ van nieuwe vertogen, maar de nieuwe benaderingswijze is eveneens schatplichtig aan het postmoderne tijdsbesef.

4.2.1. Inhoud van het verleden

De contestatieacties richten zich in de eerste plaats tegen de voorstelling van de Belgische kolonisatie in haar positieve vorm (of betwisten de mogelijkheid hiertoe). Ze willen de nadruk leggen op de negatieve aspecten van de kolonisatie. Deze nieuwe balans wordt letterlijk verwoord door Pauline Imbach, activiste bij *Mémoires coloniales* (MC), op de vraag of de nadruk die Congolezen vandaag vaak leggen op de voedselzekerheid tijdens de laatste decennia van de koloniale periode ook een herinnering is die bestaansrecht heeft: “*On ne doit rien cacher, mais cela ne doit pas occulter le pillage et les violences*”.²⁹⁴ Wouter Van Bellingen, schepen in Sint-Niklaas die de naam van de Leopold II-laan uit zijn stad wou zien verdwijnen, stoort zich aan het geromantiseerde beeld dat wordt uitgedragen door de kleine groep oud-kolonialen of het eenzijdige beeld van de missies en hun goede dadenwerk.²⁹⁵ Piet Wittevrongel, schepen in Blankenberge, betwist de inscriptie ‘*Zij die de heldendood stierven voor de beschaving*’ op het standbeeld van Lippens en Debruyne en kant zich tegen de voorstelling van hun dood als gevolg van hun humanitaire strijd tegen de slavernij, omdat ze volgens hem enkel uit economisch eigenbelang handelden.²⁹⁶ Contestanten willen de negatieve versie ‘onderwijzen’ door hun acties. Deze logica vinden we terug bij Walter Zinzen die in de inleiding op het boekje ‘Wandelen naar Kongo’ (dat als wandelgids historische tekst en uitleg geeft bij koloniaal erfgoed in België) van Lucas Catherine, schrijft:

²⁹⁴ Questionnaire. Pauline Imbach, activiste bij *Mémoires coloniales*, 06.01.2010.

²⁹⁵ Interview met Wouter Van Bellingen, schepen in Sint-Niklaas en ijveraar om Leopold II-laan te doen verdwijnen, Sint-Niklaas, 10.12.2010.

²⁹⁶ Questionnaire. Piet Wittevrongel, schepen Blankenberge en activist tegen het standbeeld van luitenant Lippens en sergeant De Bruyne, 08.12.2010.

“Bij mijn volgend bezoek aan mijn moederstad neem ik deze wandelgids en mijn kleinkinderen mee. ... Zodat ze weten dat deze ‘helden’ weinig meer waren dan vulgaire moordenaars. ... [D]ankzij de wandelingen van Lucas Catherine weten we nu heel precies dat alvast het koloniale verleden nog springlevend is. Ik wens u allen veel lees- en wandelplezier. En een goed geheugen”.²⁹⁷

Het postmoderne regime bestrijdt duidelijk de reductie van de geschiedenis tot een verhaal van ‘beschavende vooruitgang’. Hochschild verwoordt deze filosofie treffend wanneer hij stelt dat “... *the world we live in ... is shaped far less by what we celebrate and mythologize than by the painful events we try to forget*”.²⁹⁸ De positieve selectie van de ‘feiten’ volgens het moderne vooruitgangdenken dient gecorrigeerd te worden. De contestaties van koloniaal erfgoed willen de dominante triomfalistische officiële autoritaire *lieux* vervangen door alternatieve *bottom-up* herinneringsplaatsen die de nadruk leggen op de ‘slachtoffers’ uit de geschiedenis.²⁹⁹ Wittevrongel draagt als argument voor zijn engagement met de ‘correctie’ van het standbeeld van Lippens en De Bruyne aan dat het “... *dikwijls zo [is] dat de geschiedenis geschreven wordt door de overwinnaars*” en dat “[d]it moet ophouden”.³⁰⁰

Koloniaal erfgoed wordt betwist omdat het de ‘foute’ weergave van het ‘werkelijke’ kolonialisme zou representeren. De afkapping van de Congolese hand van het Oostendse standbeeld kan gezien worden als een synecdochische verandering van betekenis, omdat een monument als een synecdochische betekenaar kan worden gezien.³⁰¹ De vroegere representatie van het kolonialisme doorheen de emblematische figuur van Leopold II als ‘beschaver’ werd immers door één ingreep volledig veranderd: de beeldengroep representeert doorheen dit veranderde deel (een afgekapte hand) nu een ander geheel (bloedige onderdrukking). Zo wordt het debat over de koloniale herinnering een twist over welke nadruk de ‘correcte’ inhoudelijke reductie kan zijn. De Baets ziet alvast de ‘ongeoorloofde weglating’ van feiten over de doden, de ontkenning van meermaals bewezen misdaden tegen

²⁹⁷ Catherine, Lucas. *Wandelen naar Congo. Langs koloniaal erfgoed in Brussel en België* (Berchem: uitgeverij EPO, 2006). Inleiding door Walter Zinzen.

²⁹⁸ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 294.

²⁹⁹ Nora, “*Lieux*”, 23. Deze *Leidensgeschichte* vinden we ook terug in Tervuren waar er soms een herdenking wordt gehouden door Congolezen bij de graven van de Congolese doden op de Wereldtentoonstelling in 1898. Ook MC pleit voor het oprichten van nieuwe monumenten voor de Congolese soldaten die gestorven zijn tijdens de Wereldoorlogen.

³⁰⁰ Questionnaire. Piet Wittevrongel.

³⁰¹ Kasabova, “*Memory, Memorials, and Commemoration*”, 341-342.

de doden, de opzettelijke vervorming van feiten over de doden, het negeren van de plicht om misdrijven te onderzoeken of het recht op waarheid allemaal als zware schendingen van de ‘plichten van de levenden ten opzichte van de doden’.³⁰²

De vermindering van de invloed van het Belgische nationale *masternarratief* zorgt er voor dat de ‘officiële’ geschiedenis nu de verliezer wordt en de voormalige verliezers de winnaars. De erkenning dat een interpretatie van het verleden een ‘officiële’ *bias* vertoont, gebeurt hier door de ‘stem van de vergetenen’ de ‘officiële geschiedenis’ te laten domineren.³⁰³ De ‘democratisering van het verleden’ manifesteert zich dus als de *a posteriori* integratie van slachtoffers in historische narratieven. Zo betreurt Hochschild de vergeten slachtoffers en de stilte van de Afrikaanse stem doordat ze niet in de bronnen gerepresenteerd zijn. Hij stelt zich als doel ook hun wedervaren te reconstrueren.³⁰⁴ Bij de contestatieacties duikt onvermijdelijk de vraag op of ze enkel gericht zijn op de erkenning van de ‘slachtoffers’ of indien ze vooral beogen de ‘daders’ te veroordelen. Wat vaststaat is dat op het symbolische niveau de stemmen van de slachtoffers die voorheen overstemd werden door het kabaal van de triomfmarsen nu wél worden gehoord.

4.2.2. Evaluatie van het verleden

De nog openstaande belofte van een welvarend Congo zorgde er lange tijd voor dat negatieve aspecten van de kolonisatie in theorie gedwongen werden aan belang in te boeten, verdrongen naar de schaduw van de toekomst. Koselleck wijst er echter op dat “[t]here is no history which could be constituted independently of the experiences and expectations of active human agents”.³⁰⁵ Door deze alternerende ervaring en verwachting kunnen we begrijpen dat het begrip ‘kolonialisme’ als categorie een veranderende connotatie kan krijgen doorheen de tijd. Ervaringen uit het verleden kunnen volgens Koselleck veranderen door niet-verwachte gebeurtenissen en dus nieuwe ervaringen.

De veranderlijke evaluatie van het Belgische kolonialisme is deels afhankelijk van een herschikte relatie tussen ‘ervaringsruimte’ en ‘verwachtingshorizon’ die strookt met het postmoderne stramien.³⁰⁶ De nieuwe ervaring van Congo als *failed state* opende de weg voor

³⁰² De Baets, *misbruik*, 141-144.

³⁰³ Cairns, “Terms”, 82.

³⁰⁴ Hochschild, *Ghost*, 4-5.

³⁰⁵ Koselleck, *Futures*, 256.

³⁰⁶ *Op. cit.*, 262.

een retrospectieve penetratie van de ervaringen uit het verleden. De ambities van ‘modernisering’, ‘voortgang’, ‘welvaart’, ‘staatsopbouw’ en ‘economische en sociale ontwikkeling’ volgens westers model werden ontkracht door de huidige Congolese realiteit. In modernistische denkschema’s kan dit geïnterpreteerd worden als een retrospectieve bevestiging van de noodzakelijkheid van de kolonisering en neutralisering van eventuele kritiek op de koloniale periode. Echter, het modernistische *master*narratief bezit bij het postmoderne historiciteitsregime geen kracht meer om negatieve zaken uit het verleden te neutraliseren door ze blijvend te evalueren ten opzichte van progressieve toekomstverwachtingen.

Postmoderne chronosofische evaluatiecriteria verwerpen ook het historicistische argument om de kolonisatie ‘in zijn historische context’ te zien. Mistoestanden uit het verleden vallen op geen enkele manier te relativiseren. Marjan Dewulf, biografe van Jacques de Dixmude, stelt dat racistische en paternalistische houdingen uit het verleden wel degelijk ‘beschamend’ zijn, en ze vindt dat “[w]e moeten durven leven met negatieve zaken uit het verleden”.³⁰⁷ Eric Toussaint, voorzitter van het *Comité pour l’Annulation des Dettes du Tiers Monde* (CADTM) waarbij MC aangesloten is, bepleitte in 2007 op een conferentie in verband met koloniaal erfgoed, dat de misdaden in Kongo Vrijstaat ook vandaag nog ‘zwaarheid’ bezitten:

*“Il est urgent ... d’arrêter d’insulter la mémoire des victimes, des descendants des victimes et des descendants des Congolais qui ont subi dans leur chair, dans leur dignité, une domination absolument terrible”.*³⁰⁸

Deze postmoderne herinneringslogica beroept zich op het bestaan van een internationale menselijke humanitaire gemeenschap die misdaden tegen de rechten van de mens transhistorisch dient te veroordelen. Avishai Margalit merkt op dat de eis om gedenktekens op te richten een ‘politieke theologie’ is in die zin dat die vraag de premisse van de mogelijkheid van één menselijke gemeenschap op aarde verdedigt, net zoals wereldreligies dit doen.³⁰⁹ Toussaint vindt dat verklarende bordjes recht kunnen doen “... *à la mémoire des citoyens du*

³⁰⁷ Lezing van Marjan Dewulf. *Ontbijtgesprek: Congo in beeld*. Diksmuide, 03.10.2010.

³⁰⁸ Eric Toussaint. “Les crimes de la Belgique coloniale au Congo. Devoir de mémoire.” http://www.lcr-lagauche.be/cm/index.php?view=article&id=443:les-crimes-de-la-belgique-coloniale-au-congo-devoir-de-memoire&option=com_content&Itemid=53 (12/12/2010).

³⁰⁹ Margalit, *Herinnering*, 16.

Congo et d'ici, tous citoyens du monde".³¹⁰ Danny Decaestecker van de culturele vereniging Linx+, een politiek linkse organisatie die staat voor 'internationale sociale solidariteit en pacifisme', nam aanstoot aan het feit dat Generaal Jacques beloond wordt voor zijn misdaden tegen de menselijkheid met een standbeeld. Hij besluit: *"Dit lijkt mij geen kwestie meer van politieke cultuur maar gewoon van medemenselijkheid. Waar komt dat eeuwige zwijgen toch vandaan?"*³¹¹ De aanklacht van de vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen (IRZOG) tegen de Stad Gent refereert ook naar het belang van een vermeende menselijke gemeenschap, die de vzw als kenschetsend voor deze tijden ziet:

*"... [I]n deze tijd van globalisering en toegenomen gevoeligheid voor internationale misdrijven [past het] niet meer ... om in voor het publiek toegankelijke plaatsen stand- of borstbeelden inzake Leopold II op te richten of om ze in stand te houden en zeker niet in een verheerlijkende pose".*³¹²

De invloed van de Holocaustervaring op de evaluatie van het Leopoldiaans koloniaal verleden is onmiskenbaar: vergelijkingen en parallellen met de Holocaust ondersteunen vaak het discours van activisten om hun acties te legitimeren. Op de vraag waarom vele mensen geen graten zien in het feit dat hun straat de naam Leopold II draagt, antwoordt Imbach van MC dat ze dit wel zouden doen indien hun straat naar Adolf Hitler verwees.³¹³ In de discussies aangaande koloniaal erfgoed redetwisten de verschillende partijen vaak over de geldigheid van woordgebruik zoals 'genocide' of 'Congoese holocaust'. Zo verduidelijkte IRZOG dat de vzw de term 'holocaust' niet gebruikt omdat er, ondanks de misdaden tegen de menselijkheid, juridisch niet gesproken kan worden over een (intentionele) genocide.³¹⁴ Hochschild gaf ook toe dat er geen systematische genocide plaatsvond, maar pleitte wel voor de 'genocidaire schaal' ervan. Er woedde ook een pennenstrijd tussen Vellut en Hochschild over de wetenschappelijke geldigheid van Hochschilds claim dat er tien miljoen Congolezen

³¹⁰ Eric Toussaint. "Les crimes de la Belgique coloniale au Congo. Devoir de mémoire." (12/12/2010).

³¹¹ Decaestecker, Danny en Peter Bossu. *Meandertalers. Verhalen van Rood en Zwart* (Diksmuide: uitgeverij Meander, 2004), 11.

³¹² Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Inleidingszitting. 29.05.2009.

³¹³ Questionnaire. Pauline Imbach.

³¹⁴ Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16^e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Inleidingszitting. 29.05.2009.

gestorven zouden zijn door toedoen van het rubberregime in de Vrijstaatperiode, en Vellut foutieve onderschatting van twintig percent van de Congolese bevolking.³¹⁵ Dergelijke referenties en discussies zijn bij vele contestatieacties prominent en bewijzen de discursieve penetratie van het Holocaustdiscours die een herdenkingsimperatief impliceert.

4.2.3. Belang van het verleden

Hedendaagse contestaties promoten een alternatieve versie van het koloniaal verleden, maar willen dit verleden tegelijk niet ‘afsluiten’ of ‘vergeten’ in zijn nieuwe vorm zoals na 1960 in grote mate gebeurde volgens het modernistische paradigma. De contestaties ageren in de eerste plaats in grote mate tegen de maatschappelijke ‘stilte’ rond het koloniaal verleden. Dit wordt vaak gezien als een opgelegde amnesie door de Belgische staat die door dat zwijgen de officiële versie van de geschiedenis tracht te handhaven. Politica Eva Brems van Groen! schreef:

*“... Wat voelen we voor Congo? Schuld alvast niet. Het gruwelregime van Leopold II en de uitbuiting door de Belgische kolonisator worden nauwelijks onder ogen gezien. We negeren dat verleden en laten Leopold te paard ongegeneerd heersen op de dijk van Oostende en het Brusselse Troonplein. Enkel een occasionele vandenstreek door activisten toont de wereld dat een historisch geweten bij de Belgen niet totaal afwezig is”.*³¹⁶

Brems hekelt dat Belgen blijkbaar geen schuldgevoel hebben over het koloniaal verleden, maar ze veronderstelt toch het bestaan van een ‘historisch geweten’. Er wordt daarom geopperd dat het koloniaal verleden in zijn negatieve vorm moet worden hernomen *om* het niet te vergeten. Volgens Lucas Catherine proberen Belgen Congo soms te vergeten, maar

³¹⁵ Hochschild, “In the Heart of Darkness”. Vellut, Jean-Luc. “In the Heart of Darkness.” *The New York Review of Books* 53, nr. 1 (2006), s.p. en Hochschild, “In the Heart of Darkness.” *The New York Review of Books* 53, nr. 1, (2006), s.p.

³¹⁶ Eva Brems, “Congo en wij,” *De Standaard*, November 17, 2008.

Indien een historisch geweten wordt opgevat als een plicht tot erkennen en gedenken van het verleden, kan de vraag gesteld worden in welke mate een Belg vandaag een nationale binding met het Belgisch verleden kan of moet cultiveren. De kolonisatie wordt immers vaak gezien als een geschiedenis van ‘enkele Belgen overzee’ waardoor de nationale verantwoordelijkheid wordt ontkend. (Marc Reynebeau, “Onfrisse heren in de straat,” *De Standaard*, Juli 14, 2008.)

zitten we nu eenmaal ‘opgezaald’ met dit verleden en zouden we het niet mogen vergeten.³¹⁷ Imbach van MC ergert zich aan het feit dat vele lokale overheden lak hebben aan contestaties van koloniaal erfgoed en dat ze verkiezen niets te ondernemen. Volgens haar is het werkelijk dramatisch dat een groot deel van de bevolking zich niet voor het koloniaal verleden interesseert omdat “... *l’histoire est pourtant essentiel, surtout dans une période de crise sociale*”.³¹⁸

De postmoderne herinneringsplicht beroept zich duidelijk op de residuele ‘aanwezigheid’ in het heden van het verleden, onafhankelijk van de verstreken tijd. ‘Verjaring’ schiet bijgevolg te kort als argument om het verleden achter zich te laten. Een eventuele bepaling van een (generationele) ‘verjaringstermijn’ is immers artificieel en arbitrair waardoor het niet bij machte is om een ‘spokend’ verleden te bannen.³¹⁹ Met betrekking tot doden door toedoen van het koloniaal systeem is het volgens De Baets zo dat “... [*a*]fstand in tijd, anonimiteit en onopspoorbaarheid onze plichten jegens de doden van langer geleden praktisch onbeperkt [kunnen] opschorten, maar nooit geheel [kunnen] annuleren”.³²⁰ ‘Waarheid’ is onverjaarbaar en aangezien het recht op herinnering van die ‘feiten’ bestaat, kunnen groepen ook hun herinneringsrecht opeisen. In de mate dat het verleden bijvoorbeeld opzettelijk vervormd of ongeoorloofd weggelaten wordt, is de aanklacht van koloniale contestatieacties legitiem.

Het postmoderne tijdsbewustzijn bekommert zich zoals gezegd om het verleden deels ten gevolge van het algemeen verzwakte geloof in de belofte van wat de toekomst zal brengen vanuit een defaitistische positie. Huyse ziet het *memory boom*fenomeen met betrekking tot de kolonisering als een reactie op de vaststelling dat gunstige ontwikkelingen in de toekomst niet meer noodzakelijk gegarandeerd zijn.

³¹⁷ Interview met Lucas Catherine, auteur van wandelgids voor koloniaal erfgoed en lid van *Mémoires coloniales*, Brussel, 13.12.2010.

De positie van IRZOG is daarom eerder een uitzondering omdat hun eis tot weghalen van het borstbeeld van Leopold II en de gedenktekens van overleden Congopioniers ook de zichtbare herinnering aan en eventuele reflectie over het koloniaal verleden kan elimineren indien die eis wordt ingewilligd. Dewulf, biografe van Jacques de Dixmude, ziet geen heil in het weghalen van het standbeeld van Jacques “... *omdat je de slechte zaken uit het verleden zo gewoon wist*”. (Interview met Marjan Dewulf, biografe van Jacques de Dixmude. Gent, 03.12.2010.) De radicaal antikoloniale positie van IRZOG zou uitmonden in een absoluut vergeten van het kolonialisme *an sich* en dus ook van haar negatieve lezing.

³¹⁸ Questionnaire. Pauline Imbach.

³¹⁹ Bevernage, “injustice”, 164.

³²⁰ De Baets, *misbruik*, 150.

*“It is as if, confronted with the realisation of our powerlessness, we are no longer able to focus on tomorrow, but instead look back to yesterday and the day before that. Using the codes of today, we are reweighing the past. What we did as colonial powers was wrong, we think now; it was genocidal or at least in conflict with the values that we cherish today. And we admit our guilt. Democratisation of the past, as it were, as an alternative to the problematic democratisation of the future”.*³²¹

Volgens Cairns ‘weegt’ het besef dat de daders van misdaden uit het verleden tot eenzelfde menselijke soort behoren, waardoor ieder verleden een deel wordt van ‘ons’ verleden.³²² De kolonisatie wordt gezien als een algemene manifestatie van de menselijke geschiedenis in zijn geheel. Dit aanvaardingsproces wordt letterlijk verwoord door Peter Bossu, schepen in Diksmuide, die zijn mening verdedigt om het standbeeld van Jacques de Dixmude op de marktplaats niet te vernietigen, maar te verplaatsen: “[V]oor mij is Jacques - hoe erg het leed van de Vlamingen in de Eerste Wereldoorlog en dat van de Congolezen in het kwadraat ook is - ... deel van ons aller soortenlast.” Hij voegt er echter ook direct aan toe dat “[h]et voornaamste voor [hem] is wat voor ons ligt”.³²³

Dit effent het pad om postmoderne herinnering niet te bestempelen als een onproductieve negatieve betonning in het verleden, maar in tegendeel als een middel om de blik ook deels op optimistische wijze op de toekomst en het heden te richten door middel van het verleden. Volgens Hartog overheerst in het *présentisme* het heden het verleden: het heden kan het verleden ‘onderwerpen’ door het te gebruiken “... *as a model for understanding new situations, with different agents*”.³²⁴ Slachtoffers uit het verleden dienen herdacht te worden om de ‘onmenselijkheid’ van de mens te gedenken omdat dit de toekomstige generaties waarschuwt voor die ‘onmenselijkheid’.³²⁵ De hedendaagse negatieve herinneringscultuur kan zo een strijdvaardig optimisme bevatten dat bijvoorbeeld de belofte van mensenrechten

³²¹ Huyse, *All things pass, except the past*, 20.

³²² Cairns, “Terms”, 64.

³²³ Decaestecker, en Bossu, *Meandertalers*, 13.

³²⁴ Todorov, Tzvetan. *Les abus de la mémoire* (Paris: arléa, 2004), 31. Geciteerd in: Kasabova, “Memorials”, 342.

³²⁵ Hartog, *Régimes*, 216.

verdedigt.³²⁶ Hierdoor kun je de hedendaagse bekommernis om met het verleden in het reine te komen door het blijvend te herdenken zien als een positieve transitieperiode bij de overgang van ‘de ergste eeuw in de geschiedenis’ naar een ‘*successor World*’.³²⁷ De geschiedenis wordt zo opnieuw een *magistra vitae*, maar deze maal in negatieve zin. Dirk Pieters, burgemeester van Halle, waar sinds 2009 een kritisch infobord op het monument voor Leopold II prijkt, wijst op deze ‘stichtende’ functie die koloniaal erfgoed kan vervullen:

“We wilden het standbeeld niet wegmoffelen omdat het mensen kan blijven herinneren, als een historische getuigenis, van wat eens mogelijk was in een bepaalde tijdsgeest, aan het feit dat er ooit een maatschappelijk draagvlak bestond om Congo te kolonialiseren. Ook zaken die men in het verleden fout heeft gedaan, mogen tot het collectieve geheugen blijven behoren”.³²⁸

Vele activisten bepleiten het belang van het verleden voor het heden en benadrukken bijvoorbeeld de connectie tussen koloniaal denken en hedendaagse maatschappelijke problemen in België. Het verleden bezit dan ‘nut’ om bijvoorbeeld te “... *beantwoorden aan de gevoeligheden van samenlevingen die voortaan ‘multicultureel’ heten te zijn*”.³²⁹ Het adviescomité van de federale Rondetafels van de Interculturaliteit oppert om de erkenning van het koloniaal verleden zichtbaar te maken door ‘kwetsende’ publieke aanwezigheden van dat verleden voor de Congolese gemeenschap te verwijderen.

“Wie het gevoel heeft dat zijn geschiedenis niet erkend wordt [...] kan dat aanvoelen alsof hijzelf genegeerd wordt. ... België moet zelf ook in het reine komen met zijn [koloniale] geschiedenis. Als er in België een grote Congolese gemeenschap leeft, dan heeft dat rechtstreeks te maken met de kolonisatie van dat land, eerst door Leopold II en later door de Belgische Staat. ... [H]et feit dat dit deel van de Belgische geschiedenis nauwelijks nog bespreekbaar wordt gemaakt, voelt voor veel mensen uit de Sub-Sahariaanse migrantengemeenschappen pijnlijk aan”.³³⁰

³²⁶ Huyssen, “Amnesia”, 36-37.

³²⁷ Cairns, “Terms”, 66.

³²⁸ “Halle belicht donkere kant Leopold II met standbeeld,” *De Standaard*, September 15, 2009.

³²⁹ Vanthemsche, *impact*, 14: Voorwoord door Jean-Luc Vellut.

³³⁰ Rapport: De Rondetafels van de Interculturaliteit, 2010.

http://www.interculturalite.be/IMG/pdf/INTERCULT_2010-Nl.pdf (laatst geconsulteerd op 25.02.2011), 83-86.

Vele activisten bepleiten ook dat België vandaag een specifieke verantwoordelijkheid heeft ten opzichte van Congo door het verleden. Voor Vansina helpt een boek als ‘Rood Rubber’ bij “... *het opmaken van de eindrekening van de kolonisering (hoe groot en van welke aard was de schuld; het besef dat er effectief van schuld sprake is)*”.³³¹ MC streeft bijvoorbeeld, als onderdeel van CADTM, naar een kwijtschelding van de openstaande schulden van Congo, officiële excuses en een schadevergoeding van de ex-kolonisator.³³² De erfgoedcontestatie wordt aangewend om deze specifieke agenda - die het belang van het koloniale verleden voor hedendaagse acties poneert - te construeren. Barkan stelt dat “[a]lthough the political system seems reluctant to take radical steps to heal contemporary injustices, it seems more willing to entertain the possibility of amending historical injustices”. De verklaring voor het groeiende succes van restitutiemaatregelen ligt volgens hem in de ‘morele oplossingen’ die ze bieden in een “*deeply immoral and unjust world today*”.³³³ Hoewel materiële schuldaflossingen (in de lijn van de tijd van de rechtspraak) soms worden geopperd door contestanten en het verleden hiermee in theorie ‘afgelost’ of ‘gecompenseerd’ en als het ware vrijgesproken kan worden, zoeken de meeste contestanten hun heil in een symbolische genoegdoening. De contestatie van Belgisch koloniaal erfgoed plaatst zich daardoor tussen de tijd van de geschiedenis (het verleden is volledig afwezig) en de tijd van de rechtspraak (het verleden is volledig aanwezig) in: het zijn vooral ‘waarheid’ en ‘herinnering’ die centraal staan bij de acties en die een ontologische tussenoplossing bieden: ‘waarheid spreken’, ‘herdenken’ en ‘symbolische verontschuldigen’ zijn dan *soft forms of historical justice*.

³³¹ Vangroenweghe, *Rood*, 10. Voorwoord door Jan Vansina.

³³² Een schuldkwijtschelding gebeurde in 2000 deels voor de 18 armste landen van de wereld na de internationale ‘Jubilee 2000’ campagne. Een economische schuldaflossing ziet de geschiedenis als iets reversibels en overstijgt het symbolische niveau omdat er vaak aangenomen wordt dat de kolonisering de oorzaak is van de huidige ‘onderontwikkeling’ van ex-gekoloniseerde landen.

Volgens Rhoda Howard-Hassmann is de claim dat het kolonialisme de oorzaak is van de huidige situatie niet hard te maken omdat deze redenering onder andere stoelt op de *counterfactual* redenering dat Afrika zonder kolonialisme zich identiek als het Westen zou ontwikkeld hebben. Wat volgens haar niet wil zeggen dat het Westen geen verantwoordelijkheid heeft voor de situatie vandaag. (Howard-Hassmann, Rhoda E. “Moral Integrity and Reparations for Africa.” In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 193-215 (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003).

³³³ Barkan, “Restitution and Amending Historical Injustices”, 101-102.

4.3. Weerstand van het residuele modernistische denken

Hoewel het getemperde vooruitgangsgeloof na WO II zorgde voor de opkomst van het postmoderne herinneringsregime, stellen we ook vast dat de modernistische ideologie nog altijd werkzaam is. Zo ook met betrekking tot de oude Belgische kolonie. Bepaalde concepten van het modern historisch denken blijven aanwezig en het geloof in de moderne ‘vooruitgang’ zorgt ervoor dat het verleden nog altijd geproduceerd of genegeerd kan worden volgens dit chronosofisch denkkader. De chronosofische tegenstellingen met de hierboven geschetste postmoderne contestaties zorgen voor de hedendaagse onenigheid over het koloniaal verleden.

4.3.1. Inhoud van het verleden

De onenigheid over koloniaal erfgoed komt in de eerste plaats voort uit de nog altijd bestaande verschillende ‘feitelijke’ representaties van het verleden. Herinnering komt voor in fundamentalistische vorm (de monumenten verwijzen naar ‘echte’ gebeurtenissen) en traditionalistische vorm (de waarde van het monument is belangrijker dan haar waarheidsgetrouwheid).³³⁴ De weerlegging van contestaties komt in beide vormen voor. Een voorbeeld van de fundamentalistische vorm nemen we waar bij de adellijke familie van Jacques de Dixmude: die pleit in een schrijven uit 1991 aan de burgemeester van Diksmuide voor het integrale behoud van het standbeeld van hun familielid omdat zij meenden dat baron Jules Jacques de Dixmude ‘onbetwistbaar een nationale held is, dat hij niets te maken heeft met inhumane acties of lichamelijke verminking van Congolezen en dat iedere vermeende kanttekening bij zijn figuur ongegrond is’.³³⁵ Een traditionalistische weerlegging van contestatieacties is te vinden in de stelling van Ami-FP-Vriend dat veel van de kritiek op standbeelden van de koloniale periode enkel en alleen voortkomt uit anti-unitaristisch gezinden die ‘België om zeep willen’. De symboolwaarde van monumenten in hun hedendaagse context wordt als belangrijker aangestipt dan de waarheidsgetrouwheid van de ‘feitelijke’ representatie.³³⁶

³³⁴ Margalit, *Herinnering*, 54-55.

³³⁵ Jacques de Dixmude, Guy, Antoine Jacques de Dixmude en Jean-Pierre Jacques de Dixmude. *Lettre au Bourgmestre et annexes*. 11 juli 1991. (Kopie in persoonlijk archief Marjan Dewulf)

Het huidig onderzoek naar Jacques van Marjan Dewulf op basis van Tervuren-archief - weerlegt deze claim alvast.

³³⁶ Interview met Ami-FP-Vriend, Dirk Claeys.

Inhoudelijke weerleggingen van de claims halen het selectieve karakter aan van de negatieve kijk op het koloniale verleden. De tegenstelling tussen de ‘feitelijke’ selectie van het moderne en postmoderne regime wordt bijna letterlijk verwoord door Dirk Claeys van Ami-FP-Vriend als antwoord op de vraag of er een informatief bordje bij het beeld van Lippens en Debruyne mag komen waarop wordt vermeld dat er vele Congolezen gestorven zijn onder het economisch regime van Kongo Vrijstaat:

*“Ik vraag mij af waarom dat daar moet opstaan? ... Over al de rest zwijgen ze... Waarom zetten ze er dan ook niet bij dat wij gedurende zoveel jaren hospitalen en scholen gebouwd hebben? De goede dingen. ... Maar [die] kant [is] niet spectaculair ... en niet populair ... Ik vind dat ze de monumenten moeten laten zoals ze zijn. Waarom moeten ze dat daar nu plots bij gaan zetten? ... [D]at ze dan ook eens de positieve kant van het kolonialisme belichten ... ”*³³⁷

Deze ergernis is in principe gewoon de inversie van de situatie in 1960 en de Belgische positieve monolithische voorstelling die we waarnamen in 1960 wordt in de perceptie van de oud-kolonialen als het ware vervangen door een negatieve monoliet. MR-politicus Michel doet de BBC-reportage over Kongo Vrijstaat af als ‘ongenuanceerd’ en “... een eenzijdige uitval die abstractie maakt van een geheel van positieve bijdragen” van het Belgisch kolonialisme.³³⁸ Daniel Termont, burgemeester van Gent, weigert om een verklarend bordje bij het standbeeld van Leopold II in het Zuidpark te plaatsen omdat de geraadpleegde historici eensgezindheid over een reductie van het verleden in een beknopte tekst uitsluiten, gezien “de diverse geschiedkundige en politieke meningen rond de figuur van Leopold II”.³³⁹ Mirjam Ruyschaert van Ami-FP-Vriend vindt ook dat een bordje met een korte uitleg geen soelaas kan bieden. “Als er daar nu een bordje staat met twee zinnen op, dan zullen [mensen] toch ook niet weten waarover het gaat?”.³⁴⁰

³³⁷ Interview met Ami-FP-Vriend, Dirk Claeys.

³³⁸ Persdienst Buitenlandse Zaken. “Reactie op film White King, Red Rubber, Black Death.” 30.03.2004.

<http://www.presscenter.org/repository/news/104/nl/104056-nl.pdf> (laatst geconsulteerd op 16.04.2011.)

³³⁹ Gemeenteraadsverslag Gent. *Antwoord Burgemeester Termont op vraag raadslid Decruyenaere*. 28.06.2010. (persoonlijke mailcorrespondentie)

³⁴⁰ Interview met Ami-FP-Vriend, Mirjam Ruyschaert.

4.3.2. Evaluatie van het verleden

De evaluatie van het koloniaal verleden gebeurt ook vandaag nog op basis van de modernistische tijdsconcepties die een universalistische geschiedenis en evolutionair kader propageren waarbij zaken uit het verleden deel uitmaken van een onvermijdbaar proces en waarbij het mislukken van de voorspelde toekomstprojectie niets aan de poging afdoet om de Congolezen in de moderne geschiedenis binnen te loodsen. Dit komt vaak heel duidelijk tot uiting bij oud-kolonialen.

*“Je hoort vaak: ‘We hebben noden gecreëerd die er niet waren. We waren beter weggebleven.’ Maar je kan de vooruitgang toch niet tegenhouden? Als wij er niet waren geweest, zou Congo zich op een andere manier naar het Westen hebben gericht. Primitieve afzondering, dat kan niet meer in deze wereld”.*³⁴¹

*“Toen de blanken in Centraal-Afrika kwamen, was er nog niemand geweest. De mensen leefden toen nog van de jacht en de visvangst. Je kan dan alles in vraag stellen. Heel de beschaving kan je in vraag stellen. Was dat wel nodig dat we daar naartoe gegaan zijn? Zij hebben in vijftig jaar gekregen waar wij meer dan 2000 jaar over gedaan hebben”.*³⁴²

Het weze duidelijk dat bij de laatste uitspraak de geïnterviewde met zijn mening wel degelijk op ironische toon de kritiek op de kolonisatie pareert. Het valt dus vooral op hoe deze uitspraken de onvermijdbaarheid en wenselijkheid van de ‘beschaving’ en ‘vooruitgang’ – en hier bijgevolg ook de kolonisatie – poneren. Dunn poneert dat er een bepaalde continuïteit bestaat in de beeldvorming over Congo aangezien bepaalde discursieve constructies uit het verleden hernomen worden. Hedendaagse gebeurtenissen in de DRC kunnen door het Westen hierdoor nog altijd geïnterpreteerd worden volgens koloniale voorstellingen.³⁴³ Volgens Chakrabarty worden werelddelen buiten Europa altijd uiteengezet ten opzichte van Europa:

³⁴¹ Van Meel, Cyriel, voormalig gezondheidsagent in Belgisch-Congo in: Verlinden, *drama*, 211.

³⁴² Interview met Ami-FP-Vriend, Dirk Claeys. Renato Rosaldo zou, indien Claeys deze uitspraken niet ironisch stelde, deze uitspraak bestempelen als ‘*imperialist nostalgia*’ of het contradictorische sentimentele discours van (oud-)kolonialen die het teloorgaan van prekoloniale structuren betreuren als middel om hun deelname in een dominantiestructuur te maskeren. (Rosaldo, Renato. “Imperialist Nostalgia.” *Representations* 26: 107-122 (1989).

³⁴³ Dunn, *Imagining*, 167-170.

alle geschiedenissen lijken zo enkel variaties van één Europees *masternarratief*.³⁴⁴ De DRC wordt vandaag, als land in burgeroorlog en slachtoffer van extreem geweld, getypeerd als een van de vele *failed states* in Afrika. Het beeld persisteert deels dat zonder ‘beschaafde’ interventie het land hervalt in haar ‘oerstaat’.³⁴⁵ De beeldvorming van een inherent ‘chaotisch’ en ‘barbaars’ land toont vele gelijkenissen met de crisisretoriek uit 1960 waarbij Congo als een atavistische recidivist wordt geportretteerd. Deze conceptualisering fungeert opnieuw als de weerspiegeling van de *failed other* in een vernieuwd lineair evolutionair perspectief. Afrika wordt vandaag gezien als fundamenteel incompatibel met de ‘moderniteit’. Zo ontstaat en persisteert het beeld van Afrika als een ‘mislukking’.³⁴⁶ De *failed other* wordt nog altijd gebruikt om de ‘moderne’ *self* in stand te houden. Dit maakt het mogelijk om in het eeuwigdurende licht van de toekomst het verleden blijvend te vergoelijken.³⁴⁷ Congolezen vandaag in de middeleeuwen situeren is een postkoloniale herwerking van koloniale ideeën.³⁴⁸ De ‘derde wereld’ kan bij het gebruik van een modern historisch kader enkel in termen van ‘mislukking’ verwoord worden; “... *the “failure” of a history to keep an appointment with its destiny*”. Het moderne Westen blijft op de voorlopige eindbestemming van de geschiedenis postvatten.³⁴⁹

³⁴⁴ Chakrabarty, *Provincializing*, 27.

³⁴⁵ Ceuppens, Bambi. “„U bent mij vergeten, I presume?”: De actualiteit van de koloniale geschiedenis.” In: *MO Magazine* 40: 50-53 (februari 2007), 53.

³⁴⁶ Ellis, Stephen. “Writing Histories of Contemporary Africa.” *Journal of African History* 43: 1-26 (2002), 5-11.

³⁴⁷ Dunn, *Imagining*, 167-170.

Dit wordt op de site van CADTM aangeklaagd door Antoine Tshitungu Kongolo in de volgende zin: “*Le Centre pour l’Egalité des Chances devrait prendre des initiatives pour assigner en justice certains éditeurs et prétendus historiens dont les écrits relèvent du révisionnisme pur et simple et qui tendent à surmythifier le rôle de la colonisation et ses supposés bienfaits au point de jeter le discrédit sur les Congolais dans leur ensemble considérés comme violents, paresseux, inconscients, incapables “par nature”... pour ne pas dire des éternels enfants infoutus de s’en sortir sans les Belges ou les Blancs, d’une manière générale*”. (Kongolo, Antoine Tshitungu. “Balises pour une mémoire historique plurielle.” http://www.cadtm.org/IMG/pdf/Texte_Antoine_Tshitungu_Kongolo.pdf. (laatst geraadpleegd op 15.10.2010.)

³⁴⁸ Ceuppens, *Flanders*, XXX.

³⁴⁹ Chakrabarty, *Provincializing*, 31-44. “*Provincializing Europe*” betekent volgens Chakrabarty niet dat een absoluut cultureel relativistische houding de oplossing is waarbij moderne Verlichtingsuniversalia (zoals het individu, wetenschap of rede) verworpen moeten worden. Wel dient de paradoxale werking ervan in de periferie van het Westen onderzocht en aan de kaak gesteld worden.

De kolonisatie krijgt de samengebalde waarde van 2000 jaar westerse geschiedenis toebedeeld, wat ervoor zorgt, in de lijn van het ethisch Eurocentrisme, dat de waarde van de prekoloniale geschiedenis quasi nihil wordt. In de tegenstelling tussen ‘noodzakelijke beschaving’ en ‘vermijdbare onderdrukking’ delft de laatste het onderspit. Het heeft in deze logica geen zin om zich vragen te stellen over het koloniaal verleden aangezien het de ‘logische’ gang van de geschiedenis was. De visie op de geschiedenis zorgt voor een soort van *a priori* consensus die discussie onmogelijk maakt. Kritiek hebben op een noodlottigheid is nu eenmaal onmogelijk. Historische ontwikkelingen zijn het gevolg van de onpersoonlijke loop van de geschiedenis en ook de deelnemers eraan zijn slechts 'producten' van hun tijd.

Het historicistische argument duikt vandaag ook vaak op om kritiek op de koloniale periode te weerleggen. Om gevoelens van collectieve schuld te vermijden, leggen volwassenen of bejaarden de nadruk op de nobele bedoelingen van de kolonialen of gebruiken ze moreel relativistische argumenten.³⁵⁰ MR-politicus Michel gebruikte het historicistische argument dat het verleden in zijn “*historische, intellectuele en culturele context*” moet worden gezien.³⁵¹ Marc Reynebeau werpt in een reactie op het voorstel van schepen Van Bellingen om de Leopold II-laan te vervangen op dat kolonialen “*het kind van hun tijd*” waren en dat hen beschimpen “... omdat wij vandaag anders denken over het koloniale systeem” geen optie is.³⁵² Roger Catrysse betoogde in de gemeenteraad van Blankenberge dat het inderdaad moeilijk is om een moreel oordeel uit te spreken over gebeurtenissen uit een ver verleden.

“*Wij mogen de middeleeuwen of de negentiende eeuw niet beoordelen met de morele normen van de eenentwintigste eeuw. De conventie van Genève of de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens bestonden toen nog niet. ... Sociale ongelijkheid en koloniale structuren werden als vanzelfsprekend aanvaard*”.³⁵³

³⁵⁰ Licata, en Klein. “Holocaust or Benevolent Paternalism?”, 52-53.

³⁵¹ Persdienst Buitenlandse Zaken. “Reactie op film White King, Red Rubber, Black Death van Louis Michel”, 30.03.2004.

<http://www.presscenter.org/repository/news/104/nl/104056-nl.pdf> (laatst geconsulteerd op 16.04.2011).

³⁵² Marc Reynebeau, “Onfrisse heren in de straat,” *De Standaard*, Juli 14, 2008.

³⁵³ Gemeenteraadsverslag Blankenberge, 20.04.2004. (persoonlijke mailcorrespondentie) Catrysse betoogde wel dat in de discussie over Leopold II het historicistische argument ongeldig is omdat Leopold II in het begin van de 20^e eeuw al als “*een moordenaar, een beul, een uitbouter en een roofbaron* [werd] *beschouwd*”.

Philippe Marechal betwist de objectiviteit van Vangroenweghes ‘Rood Rubber’ niet, maar beoordeelt de toon van het werk als “... een requisitoor in functie van morele concepties van vandaag, zonder rekening te houden met mentaliteiten van de tijd”.³⁵⁴ Volgens Reynebeau roept de hedendaagse kritiek op het koloniaal systeem vragen op naar de mate van hedendaags moralisme dat vandaag vervat zit in de omgang met het Belgische kolonialisme. Hij stipt dit aan in zijn kritiek op het voorstel van Van Bellingen omtrent de Leopold II-laan.

“Achter dat verlangen om straatnaamborden - en eventueel, bij uitbreiding, monumenten en gedenktekens - aan te passen aan hedendaagse gevoeligheden en overtuigingen, schuilt een verlangen om het verleden op een politiek-correcte manier te herschrijven. Dat getuigt van een voorbeeldig revisionisme, het voortdurend heroverwegen van wat er in het verleden is gebeurd. Maar niet alleen is het moeilijk om daarbij consequent te blijven, altijd dreigt ook het gevaar van goedkoop en opportunistisch moralisme, ...”.³⁵⁵

Een veelgehoorde kritiek op boeken zoals ‘Rood Rubber’ van Vangroenweghe, ‘De moord op Lumumba’ van De Witte, of ‘King Leopold’s Ghost’ van Hochschild is dat ze sensationeel, romanesk, populariserend of emotioneel zijn.³⁵⁶ Hochschild’s boek bijvoorbeeld dichotomiseert de figuren van Morel en Leopold II in een quasi heroïsche tegenstelling tussen ‘goed’ en ‘kwaad’. Vangroenweghe verdedigde zijn keuze om in ‘Rood Rubber’ aan de hand van specifieke gevallen te werken, maar werd door critici verweten dat hij hierdoor te weinig historische context gaf.³⁵⁷ Deze kritieken wijzen de geconstrueerde ‘nabijheid’ van het beschreven verleden af en bepleiten een ‘afstandelijke’ aanpak van de koloniale geschiedenis. De vermeende ‘objectiviteit’ komt volgens deze kritieken in het gedrang indien de ‘historische afstand’, een modern historisch concept, niet wordt gerespecteerd.

³⁵⁴ Marechal, Philippe. “Kritische bedenkingen bij de controverses over Leopold II en Congo in de literatuur en de media.” In *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 43-49 (Gent: Snoeck, 2005), 44.

³⁵⁵ Marc Reynebeau, “Onfrisse heren in de straat,” *De Standaard*, Juli 14, 2008.

³⁵⁶ Hierin spelen bepaalde factoren een rol: De Witte is bijvoorbeeld Marxistisch geïnspireerd, Hochschild werd verweten enkel hoge oplages van zijn boek na te streven en de contestatie van koloniaal erfgoed wordt vaak geneutraliseerd door ze louter als een anti-Belgicistische daad af te wijzen.

³⁵⁷ Vangroenweghe, *Rood*, 20.

4.3.3. Belang van het verleden

De kritiek op het kolonialisme die uitgaat van de contestanten wordt eveneens expliciet gecounterd door het belang van het verleden te doen vervagen door, geheel volgens het moderne regime, voorrang te geven aan de toekomst: de zogenaamde moderne ‘repressie’ van het verleden. Zo adviseerde het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken haar diplomatieke missies om de nadruk te leggen op de hedendaagse Belgische inspanningen in Afrika wanneer er vragen werden gesteld over het verleden.³⁵⁸ Van Reybrouck gaat niet akkoord met De Witte die het ontkennen van schuld als een bewijs ziet van een neokoloniale agenda van het Westen om “...de zwarte bladzijden over het oude kolonialisme, die als een schaduw over nieuwe interventies hangen, ... uit het collectieve geheugen [weg te vlakken]”.³⁵⁹ Volgens Van Reybrouck is het cultiveren van een schuldcomplex immers niet ‘productief’ omdat dit verwaarloost wat er aan de huidige problemen in de DRC kan worden gedaan.³⁶⁰ Het is duidelijk dat hij hier een modern chronosofisch argument gebruikt om het belang van het verleden te bepalen.

Naast deze duidelijke chronosofische posities spelen ook andere modernistische geschiedenisconcepten een rol in het afwijzen van de postmoderne aard van de contestaties van koloniaal erfgoed. De moderne opvatting van de geschiedenis komt duidelijk tot uiting in de verdediging van de Stad Gent tegen de aanklacht van de vzw IRZOG tegen de aanwezigheid van het borstbeeld van Leopold II en de Kongoster met gestorven pioniers. De advocaat die de Stad Gent verdedigt, maakt in zijn verweer op een heel directe manier gebruik van de schijnbaar natuurlijke moderne geschiedopvatting die het verleden als iets afstandelijks percipieert aan de hand van een veronderstelde breuk tussen heden en verleden:

*“Of het nu een originele versie is van het album *Kuifje in Afrika*, dan wel een borstbeeld van Leopold II, de huidige (beweerde) overgevoeligheid binnen sommige groeperingen/stromingen van Congolezen in België, alsook binnen bepaalde VZW’s die*

³⁵⁸ Hochschild, “Darkness”.

³⁵⁹ De Witte, Ludo. “David Van Reybrouck masseert Westerse bemoeienissen in Congo weg.” (18.05.2010.)

<http://www.apache.be/2010/05/david-van-reybrouck-masseert-westerse-bemoeienissen-in-congo-weg/> (laatst geconsulteerd op 29.05.2011)

³⁶⁰ Interview met David Van Reybrouck. Gehouden door Ruben Cassiman en Laurens Vansteelandt. Gent, 28.10.2010.

*menen zich als hoeders van die gevoeligheden te moeten opwerpen, voor alles wat herinnerd (sic) aan deze donkere periode uit de Belgische geschiedenis, is in de eerste plaats een uiting van onvolwassenheid en een niet-constructief vasthouden aan gebeurtenissen uit een ver verleden. ... De door eiseres verdedigde gevoeligheden zijn dus gevoeligheden die zouden bestaan bij personen van vierde of vijfde generatie sinds de dood van Leopold II en van wie de betovergrootvaders eventueel zijn blootgesteld aan de gruwelijkheden die zich in dat koloniaal Congo hebben afgespeeld”.*³⁶¹

De ‘aanvaarding’ van het verleden kan in dit denkkader in theorie plaatsgrijpen na en *door* een bepaald verloop van tijd.³⁶² Het moderne tijdsdenken vernietigt de ‘nabijheid’ van het verleden. Gebeurtenissen die verder in het verleden liggen, staan ‘verder’ van ons af en kunnen hierdoor gemakkelijker worden erkend, maar zijn eveneens minder prioritair om te herinneren. Deze graduele redenering maakt een chronologische herinneringshiërarchie mogelijk.³⁶³

Wat ook opvalt is hoe de Stad Gent zich diametraal tegenover de transhistorische verdediging van inbreuken tegen een vermeende menselijke gemeenschap plaatst, door de ‘gevoeligheden’ bijna exclusief in het Congolese kamp te situeren. De Belgische herinnering kan in het postmodern herinneringskader logisch asymmetrisch genoemd worden indien de Belgische doden bij de mouterij van de FP in juli 1960 meer herinneringsaandacht krijgen dan de miljoenen doden van het Leopoldiaanse tijdperk. Kritiek op een boek zoals Verlindens ‘Weg uit Congo’ luidt dat dergelijke populariserende literatuur te veel aandacht opeist voor het Belgische ‘lijden’. De vraag wordt in het boek bijvoorbeeld opgeworpen of er schadevergoedingen voor Belgische slachtoffers zouden kunnen komen na een officiële erkenning door de Belgische staat dat het gevoerde Congobeleid aan de basis lag van de gebeurtenissen in juli 1960.³⁶⁴ Maar indien hiervoor geijverd zou worden, zouden volgens het postmoderne historiciteitsregime evengoed de tientallen Congolese doden bij het neerslaan van de rellen te Leopoldstad in januari 1959 ‘in rekening’ kunnen worden gebracht.

³⁶¹ Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16^e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Inleidingszitting. 29.05.2009.

³⁶² Wat ‘afdoende’ tijd is wordt in het verweer van de stad Gent blijkbaar bepaald op maximum drie generaties. Dit bevestigt vooral de subjectieve aard van deze bepaling.

³⁶³ Zo wordt de vraag of we een herinneringsplicht hebben voor de slachtoffers van de middeleeuwse kruistochten negatief beantwoord door te steunen op de moderne conceptie van temporele afstand.

³⁶⁴ Verlinden, *drama*, 145-147.

Doordat de koloniale geschiedenis een externe geschiedenis is, wordt het herinneringsproces dus wederom beïnvloed: de postmoderne nood aan een universele herinnering gebaseerd op tijdloze humanitaire idealen wordt blijkbaar toch als minder dwingend ervaren voor een ‘andere’ geschiedenis. Het antwoord van een bewoner van de Leopold II-laan in Sint-Niklaas op de vraag of ze begrijpt dat schepen Van Bellingen (een geadopteerde Belg van Rwandese origine) opperde dat haar straat van naam moest veranderen, is de perfecte illustratie van de invloed van de minieme Congolese aanwezigheid in België: “*Ik begrijp wel dat de zaak voor Wouter gevoeliger ligt omdat hij van Afrika is en hij deels een persoonlijke binding heeft. Voor Belgen is dat natuurlijk nog anders*”.³⁶⁵ Een geringere identificatie en perceptie van een gemeenschappelijke band met een *outgroup* leidt ertoe dat er een lagere graad van *group-based guilt* over misdaden uit het verleden van de eigen groep tegen die *outgroup* wordt ervaren. Dit houdt ook in dat er minder bereidwilligheid bestaat om die misdaden publiek te discussiëren, zich erover te informeren, ze te erkennen, te gedenken of te compenseren.³⁶⁶ Bovendien spelen de positieve bewoordingen van de Congolezen over bijvoorbeeld de voedselzekerheid of de opgebouwde infrastructuur tijdens de koloniale periode een grote rol in het weerleggen van een negatieve *devoir de mémoire*. Anne Haeck van Ami-FP-Vriend haalt aan dat er qua openbare infrastructuur, scholen en ziekenhuizen niets meer overblijft. “*Dat is dus een bewijs dat, zolang wij er waren, het werkte, het functioneerde en dat ze gelukkig waren. Maar nu vragen ze: ‘Où sont les petits Belges?’*”³⁶⁷ Als een *ingroup* effectief gelooft dat een *outgroup* een positief beeld van hen heeft, dan geloven ze ook dat “... *the misdeeds during the colonial conflict are less salient in the present...*”.³⁶⁸ De ‘aanwezigheid’ van het verleden wordt wederom verminderd.

³⁶⁵ Polsing bij inwoners Leopold II-laan. Sint-Niklaas, 10.12.2010.

³⁶⁶ Figueiredo, Ana Mateus, Bertjan Doosje, Joaquim Pires Valentim en Sven Zebel. “Dealing with Past Colonial Conflicts: How Perceived Characteristics of the Victimized Outgroup Can Influence the Experience of Group-Based Guilt.” *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr. 1: 89-105 (2010), 91-92.

³⁶⁷ Interview met Ami-FP-Vriend, Anne Haeck.

³⁶⁸ Figueiredo e.a. “Dealing with Past Colonial Conflicts”, 103. ‘*salient*’ kan vertaald worden als de saillantie of de mate waarin en de manier waarop een thema leeft.

4.4. Weg uit het niemandsland?

Voorgaand hoofdstuk toonde aan hoe koloniaal erfgoed centraal kwam te staan in de strijd over hoe het Belgische koloniaal verleden gerepresenteerd moet worden, hoe het beoordeeld moet worden en welk belang het dient in te nemen. Van onze bestudeerde gevallen kwam er voorlopig enkel in Halle in 2009 een ‘verwittigingsplakkaat’ bij het Leopold II monument dat meldde: “*De rubber- en ivoorhandel die grotendeels in handen was van de koning eiste een zware tol aan Congolese mensenlevens*”.³⁶⁹ Het besluit om zo'n infopaneel te plaatsen is nog niet vaak genomen, omwille van de verschillende posities die met elkaar contrasteren. We zagen hoe de onenigheid over het Belgisch koloniaal verleden zich zowel op het vlak van de inhoud, de evaluatie en het belang van dat verleden manifesteert.

Het wordt duidelijk dat de aanwezigheid van twee verschillende historiciteitsregimes leidt tot een schijnbaar onoplosbare patstelling. Op alle drie de vlakken botsen de uitgangspunten in min of meerdere mate met elkaar. In het vijfde en laatste hoofdstuk proberen we daarom toe te werken naar een synthese op basis van bepaalde aspecten van de moderne these en de postmoderne antithese. Deze voorzichtige opzet beoogt de ‘verwerking’ van het Belgisch koloniaal verleden te benaderen vanuit het inzicht dat bepaalde elementen van beide regimes in hun absolute vorm tot nog toe meestal tekortschoten om een maatschappelijke consensus – hier geconcretiseerd in de aanpassing van koloniaal erfgoed – te bewerkstelligen. Het laatste hoofdstuk wil vooral bepaalde specifieke elementen bevragen die in de discussies rond koloniaal erfgoed voor problemen zorgden, maar die ‘oplosbaar’ zijn.

³⁶⁹ “Halle belicht donkere kant Leopold II met standbeeld,” *De Standaard*, September 15, 2009.

5. Hoofdstuk 5: de ‘verwerking’ van het koloniaal verleden

Na voorgaande hoofdstukken dringt de vraag waarmee de inleiding begon zich opnieuw op: “Wanneer en hoe kan het koloniaal verleden verwerkt worden?” Volgens Hilde Eynikel kon dit al vanaf 1984: haar boek ‘Onze Kongo’ kondigt zich op de achterflap aan met de woorden:

*“Het eerste postkoloniale boek over het koloniale verleden van België, geschreven zonder frustraties, zonder valse schaamte. Nu, vierentwintig jaar na de onafhankelijkheid, kan men immers een eerste evaluatie maken van de koloniale samenleving, die volledig tot het verleden behoort”.*³⁷⁰

Eynikel poneert volgens de moderne chronosofie dat het koloniaal verleden pas kan worden behandeld als het ‘tot het verleden’ behoort. Maar bijna dertig jaar later bestaan er nog altijd polemieken. In dit laatste hoofdstuk bekijken we van naderbij, opnieuw via onze driedelige analysestructuur, hoe we de ‘verwerking’ van het Belgisch koloniaal verleden in het licht van onze chronosofische analysemethode kunnen plaatsen. Van Reybrouck stelt dat er vandaag nood is aan een derde paradigma in de manier waarop België omgaat met zijn koloniaal verleden dat het midden vindt tussen het ‘prokoloniale’ en het ‘antikoloniale’ paradigma.³⁷¹

We streven naar een synthese tussen bepaalde extreme aspecten van beide historiciteitsregimes. We argumenteren niet dat alle aspecten van een regime sowieso *kunnen*, maar proberen wel om op bepaalde punten een aanvaardbare middenpositie in te nemen. Hierbij gebruiken we de logica van een historiciteitsregime als een trapsysteem waarbij obstakels op het eerste niveau uit de weg dienen geruimd te worden om over te gaan tot de volgende stap: eerst dient er overeenstemming over de inhoud van het verleden gezocht te worden, daarna kan die inhoud geëvalueerd worden en daarna kan het belang van het koloniaal verleden bepaald worden. Zowel de publieke als academische omgang met het koloniaal verleden komen aan bod.

Als laatste deel van dit hoofdstuk stippen we kort nog enkele paradoxale vaststellingen aan in de hedendaagse debatten over het koloniaal verleden die ons helpen begrijpen waarom een consensus voorlopig nog lijkt uit te blijven op bepaalde punten.

³⁷⁰ Eynikel, Hilde. *Onze Kongo. Portret van een koloniale samenleving* (Standaard uitgeverij: Antwerpen, 1984).

³⁷¹ Interview met David Van Reybrouck. Gehouden door Ruben Cassiman en Laurens Vansteelandt. Gent, 28.10.2010.

5.1. De verwerking van het verleden

5.1.1. De inhoudelijke verwerking van het verleden

Volgens Huyssen kan de hedendaagse veelheid aan herinneringen niet opgelost worden door ‘*serious memory*’ tegenover ‘*trivial memory*’ te plaatsen. Volgens hem dient eerst de “*constitutive gap between reality and its representation in language or image*” erkend te worden, zodat we openstaan voor de veelheid in representatiemogelijkheden van “*the real and its memories*”. Hij pleit er niet voor dat alles kan of mag, omdat er nog altijd geval per geval moet worden gekeken naar de intrinsieke kwaliteit van de representatie, maar hij benadrukt vooral dat “... *the semiotic gap cannot be closed by the one and only correct representation.*”³⁷² Ook MC erkent dat oud-kolonialen hun *mémoire* hebben en dat die mag worden erkend, maar hamert eveneens op een kritische houding.³⁷³ In dit denkkader bestaat er dus eerder een gereguleerde marge waarin een geschiedenis kan worden verteld waarbij een versie van het koloniaal verleden altijd het product is van een specifieke selectie en ordening van het chaotische verleden. In ons onderzoek zagen we dat de positieve of negatieve bias afhankelijk kon zijn van specifieke maatschappelijke historiciteitsregimes, maar eveneens altemeer kon worden aangewend naargelang van welke groep (Belgen of Congolezen?) het slachtoffer was. Een narratieve consensus kan in deze optiek enkel worden bekomen door de erkenning dat narratieven kunnen verschillen. Het is daarom zaak om de motivatie en de positie van een spreker te kennen en te kunnen plaatsen. Volgens Margalit is de focus op historisch onrecht in historische vertogen bijvoorbeeld gerechtvaardigd omdat het beschermen van de moraal een noodzaak is, en de bevordering ervan wenselijk.³⁷⁴

De relativistische positie dat ‘geschiedenis’ slechts *een* verhaal is dat in verschillende vormen kan worden verteld, doet de vraag rijzen hoe een herinneringsverhaal over koloniaal Congo bepaalde herinneringen laat prevaleren en wat ze weglaat. Als we het vertoog geleverd door de kranten in 1960 en het negatieve vertoog van vandaag tegenover elkaar plaatsen, zijn de selectieve tegenstellingen op bepaalde vlakken soms lachwekkend. De absolute ‘goede’ kolonisatie in 1960 dreigt vandaag enkel te veranderen naar de absoluut ‘slechte’ kolonisatie.

³⁷² Huyssen, “Amnesia”, 29.

³⁷³ Interview met Lucas Catherine.

³⁷⁴ Margalit, *Herinnering*, 69-71. Uit de zelf afgenomen interviews leid ik af dat indien er meer communicatie zou zijn tussen contestantanten en oud-kolonialen waarbij de kennisname van een dergelijke positie van de contestantanten door de oud-kolonialen hen ertoe zou kunnen overtuigen toch een verklarend bordje te accepteren.

Zo wordt er vandaag vaak gediscussieerd aan de hand van karikaturale slogans. De herinnering aan de kolonisatie wordt zo heen en weer geschud tussen ethische limieten in slogandebatten. Bovendien worden de huidige tegengestelde verbeeldingen van de koloniale periode quasi enkel en alleen opgebouwd aan de hand van het ‘spectaculaire’ begin (de ‘heldhaftige strijd tegen de slavenhandel’ of het ‘bloederige Leopoldiaanse gruwelbewind’) of einde (de ‘vlucht van de kolonialen’ of de ‘neokoloniale moord op Lumumba’). De beeldvorming over Congo vroeger en nu is altijd in min of meerdere mate een selectie van de ‘feiten’ en kan leiden tot lacunes, maar ongeoorloofde homogenisering en veralgemeningen moeten ten allen tijde worden vermeden.³⁷⁵

De verschillen tussen de Nederlandstalige en Franstalige Wikipediapagina over Leopold II en Kongo Vrijstaat zijn illustratief voor de verschillende mogelijke representatiemogelijkheden van het verleden. In het Nederlands vernemen we over de tol van het bewind enkel en alleen: “*De 23 jaar onder het bewind van Leopold II worden gekenmerkt door volkerenmoord, slavernij, ontvoeringen, martelen, verkrachtingen, onthoofdingen en het afhakken van handen*”.³⁷⁶ In de Franstalige versie daarentegen wordt uitgebreid ingegaan op de betwistbaarheid van uitzonderlijk hoge sterftcijfers, wordt er opgemerkt dat de Angelsaksische contestatie ook politiek strategisch – en dus niet enkel humanitair – was gemotiveerd en wordt er gewezen op koloniale misdaden van andere koloniserende landen. De vzw IRZOG verwees in haar aanklacht naar Hochschild, maar ook naar de Nederlandstalige wikipediapagina.³⁷⁷ Deze online encyclopedie met haar publiek karakter toont aan dat een specifieke reductie van het verleden, al dan niet afhankelijk van ‘extrahistorische’ motivaties, deels de basis kan vormen voor populaire representaties. Margalit merkt wel op dat geschiedschrijving zich ontologisch toelegt “... *op het waarborgen van de gebeurtenis waar de herinnering naar verwijst*”.³⁷⁸

³⁷⁵ Zo bestaat het populaire beeld van de Vrijstaatperiode dat Belgen handen afkapten van Congolezen, terwijl het Afrikaanse huurlingen in dienst van de *Force Publique* waren die dit uitvoerden. Dit wijst op de tekorten van sloganeske representaties.

³⁷⁶ “Leopold II, koning van België.”

http://nl.wikipedia.org/wiki/Leopold_II_van_België#Kongo (laatst geconsulteerd op 23.06.2011)

De site verwijst wel door naar een ‘overlegpagina’ waar gediscussieerd wordt over de precieze sterftcijfers of over de neutraliteit van adjectieven zoals ‘bloederig’.

³⁷⁷ Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16^e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Inleidingszitting. 29.05.2009.

³⁷⁸ Margalit, *Herinnering*, 54.

Imbach trekt de conclusie dat een inhoudelijke consensus niet bereikbaar is net omdat er altijd verschillende geschiedenissen zullen bestaan: de ‘officiële geschiedenis’ van machthebbers plaatst ze tegenover de ‘populaire geschiedenis’ van slachtoffers.³⁷⁹ Het vraagstuk of de geschiedenis van Congo het best vanuit het standpunt van de kolonisator of de gekoloniseerde moet gezien worden, vergroot zich uit in de discussies over koloniaal erfgoed. Het boek van Eynikel focust bijvoorbeeld exclusief op de verschillende Belgische groepen in Congo. Volgens Hein Vanhee en Geert Castryck is dit het voornaamste deficit van de Belgische historiografie: door de interne dynamieken tussen Belgen en Congolezen te verwaarlozen bleven de polemieken rond Congo steken in antitheses.³⁸⁰ Vansina stelt dat de lacunes van beide perspectieven enkel kunnen worden verholpen door beide perspectieven samen te voegen.³⁸¹ Cairns hamert er in een pleidooi voor *historical understanding* op dat het verleden niet te reduceren valt tot de dichotomie onderdrukkers versus slachtoffers. Daarom wijst hij ook het ‘monopolie’ van de aandacht voor slachtoffers af en pleit hij er voor om zowel de levens van de vermeende ‘onderdrukkers’ als van de vermeende ‘slachtoffers’ als portretten te reconstrueren.³⁸² Het koloniale verhaal mag niet overgaan van de triomferende koloniale held naar de heroïsche onderdrukte aan het andere eind van een exclusieve dichotome focus.

De epistemologische vraag duikt op of het presenteren van verschillende persoonlijke herinneringen of getuigenissen volstaat om de veelheid aan mogelijke narratieven te erkennen. De theatermonoloog ‘Missie’ laat een Vlaams missionaris aan het woord waarmee auteur Van Reybrouck de nadruk wil leggen op het engagement van deze maatschappelijke groep.³⁸³ Het stuk belichaamt in theorie een persoonlijke herinnering aan postkoloniaal Congo, maar het stuk werd bekritiseerd omdat het als ‘authentiek’ werd ervaren door het brede publiek terwijl het een “... *koloniale interpretatie van de postkoloniale Congolese werkelijkheid*” zou zijn en er verzuimd werd het tentoongespreide wereldbeeld te

³⁷⁹ Questionnaire. Pauline Imbach.

³⁸⁰ Vanhee en Castryck, “verbeelding”, 16.

³⁸¹ Vansina, Jan. “Koloniale geschiedenis en Congo”. In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 29-40 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009). 39-40.

³⁸² Cairns, “Terms”, p. 85.

³⁸³ Van Reybrouck baseerde zijn theatertekst op interviews met verschillende missionarissen die na 1960 in Congo werkten.

contextualiseren.³⁸⁴ Het cultiveren van een particuliere herinnering en een ‘persoonlijke waarheid’ moet in deze optiek samengaan met een ruimer begrip van koloniaal denken als systeem waarbinnen de vermeende ‘idealistische goede bedoelingen’ het kolonialisme als systeem niet vergoelijken. Het theaterstuk bevraagt het bestaansrecht van persoonlijke getuigenissen als bron voor de verbeelding van (koloniaal) Congo. Megill vindt dat we hier voorzichtig moeten mee omspringen:

*“Perhaps the more disturbing tendency in our time is the tendency to eliminate oppressive History in favor of authentic memory. But truth and justice, or whatever simulacra of them remain to us, require at least a ghost of History if they are to have any claim on people at all. What is left otherwise is only what feels good (or satisfyingly bad) at the moment”.*³⁸⁵

Volgens hem is de verwarring tussen geschiedenis en geheugen alvast ‘diep problematisch’ omdat zo individuele of groepsherinneringen de ‘scheidsrechter’ van historische kennis dreigen te worden. Hij pleit er voor dat historici getuigenissen in beperkte mate kunnen aanwenden, maar dat ze niet mogen blijven steken in ‘getuigenissenboeken’ aangezien dit de gekende versie van de geschiedenis enkel dreigt te bevestigen. Enkel een voorheen ongekend verleden is bij machte om mensen te doen inzien hoe “... *the horizon of the present is not the horizon of all that is*”.³⁸⁶

Dat de waarde van sommige herinneringen wordt afgedaan als ‘emotioneel’ of ‘subjectief’ en dat dit belet het verleden ‘afstandelijk’ te bekijken is een argument dat de vorm van de historiografie ter discussie plaatst, maar kan op zich een vals argument zijn. De moderne *common sense* opvatting van de wenselijkheid van ‘historische afstand’ is immers evenzeer een chronopolitieke constructie zoals de postmoderne opvatting van nabijheid er een is. Temporele distantie kan een chronopolitiek wapen zijn om de afstand met het verleden te vergroten of te verkleinen, maar een zekere mate van temporele distantie is onvermijdbaar in ieder vertoog. Volgens Mark Phillips creëert een historisch narratief altijd een bepaalde graad van temporele afstand. Historici dienen te aanvaarden dat een historische cognitie altijd een reconstructie van het verleden is aan de hand van een gebruikte stijl, retoriek en toon en

³⁸⁴ Ceuppens, Bambi en Sarah De Mul. “De koloniale verbeelding van Congo.” in: *rekto:verso*, nr. 34, 2009.

³⁸⁵ Megill, *Error*, 59.

³⁸⁶ *Op. cit.*, 37-40.

bepaalde morele, ideologische en methodologische standpunten herbergt. Door hun respectieve *distance-effects* spreiden ze bijgevolg altijd een mate van betrokkenheid of afstandelijkheid tentoon.³⁸⁷ Het *présentisme* produceert meer persoonlijke, individuele getuigenissen (vergelijk met Holocaustoverlevenden zoals Primo Levi die verhalen uitbrengen). Anita Kasabova stelt zichzelf de vraag of we kunnen aannemen dat een geschiedenis meer ‘waarachtig’ is omdat ze in de derde persoon wordt verteld en zo meer algemeen is.³⁸⁸ Een gebrek aan algemeenheid wordt dan immers de maatstaf voor de kwaliteit van een historisch narratief. Een bepaalde subjectieve positionering ten opzichte van het verleden is echter onvermijdelijk.

5.1.2. De evaluatieve verwerking van het verleden

Het verschil tussen rechters en historici is volgens Charles Maier dat een rechter uit verschillende plausibele narratieven één versie van de feiten moet selecteren voor zijn oordeel. Bij historici ligt de uitdaging er volgens hem in of er ‘recht’ kan worden gedaan aan tegenstrijdige narratieven van de geschiedenis met een synthese die een multivocale structuur in de maatschappij toelaat.³⁸⁹ Volgens De Baets mogen schoolleerboeken ook geen alwetende rechters willen maken van leerlingen omdat dit een serene discussie, zonder heroïek of beschuldigingen, in de weg staat.³⁹⁰ Praten in termen van ‘absoluut kwaad’ zonder historische contextualisering zet evenveel zoden aan de dijk zet als de onvoorwaardelijke verheerlijking van de figuur van Leopold II en zijn koloniale trawanten. Dewulf tracht (hoewel ze op vraag van antikoloniale actievoerders in Diksmuide een biografie van Jacques schreef) zo veel mogelijk als onafhankelijk onderzoekster duidelijkheid te brengen over de figuur van Jules Jacques. Ze wil zijn daden zeker niet vergoelijken of verdedigen, maar ze tracht het beeld te geven van zijn figuur in een historische periode, zonder voortdurend de nadruk te willen leggen op zijn misdaden. “*Ik zie hem eerder als deel van een systeem. ... Zo schets ik ook de koloniale ervaring in een economisch koloniaal systeem en hoe hij hierdoor verandert*”.³⁹¹

³⁸⁷ Phillips, “Distance”, 123–141, 2004): pp. 125-126. Een museale of filmische encenering heeft bijvoorbeeld een heel hoge graad van nabijheid.

³⁸⁸ Kasabova, “Memorials”, 340.

³⁸⁹ Maier, “Overcoming the Past?”, 299-301.

³⁹⁰ De Baets, *figuranten*, 112.

³⁹¹ Interview met Marjan Dewulf. Uit haar onderzoek blijkt namelijk dat zijn macht- en geweldmisbruik ook ten dele voortkwam door de externe druk van zijn oversten en dat dit zijn oorspronkelijke afkeer van het gebruik van geweld volledig tenietdeed.

Debatten over de Belgische koloniale schuldvraag lopen vaak vast op de paradox van een individuele versus een systeembenadering. Vaak wordt ‘het kolonialisme’ als een uniform onderdrukkend systeem beschouwd en worden de mensen die van dat systeem deel uitmaakten als het ware verzwolgen in deze generalisatie. Beschuldigingen aan het adres van ‘het kolonialisme’ of het ‘economisch uitbuitingssysteem’ worden dan ook vaak opgevat als persoonlijke beschuldigingen aan het adres van alle personen die deel uitmaakten van dat systeem, hierbij abstractie makend van welke koloniale positie ze bekleedden of op welk tijdstip van de kolonisatie iemand actief was. Een argument tegen het plaatsen van een informatief bordje over de Leopoldiaanse periode is bijvoorbeeld dat het ‘niet beledigend’ mag zijn voor oud-kolonialen want dat zou een ‘blaat’ betekenen aangezien zij er “... *vol idealisme naartoe gegaan zijn*”.³⁹² Vansina wijst op deze spanning in zijn inleiding op ‘Rood Rubber’ van Vangroenweghe: “*Hier wordt niet de goede trouw van elke koloniaal aangeklaagd maar wel ... het systeem, waarin ... vele uitbuiters zich nooit van dat feit bewust werden*”.³⁹³ Bambi Ceuppens beaamt dit wanneer ze stelt:

“Toegeven dat er welmenende Belgen waren die het goed voorhadden met Congolezen en hen correct behandelden, betekent niet dat men mag of kan ontkennen dat het kolonialisme een fundamenteel discriminerend politiek systeem was”.³⁹⁴

Imbach benadrukt ook dat ze als activiste bij MC in discussies met oud-kolonialen nooit ‘hun persoonlijke daden’ beoordeelt omdat die ‘goed konden zijn’. Ze beoordeelt daarentegen wel ‘een systeem van onderdrukking en dominantie: de kolonisatie’. “*C'est un système qui est responsable avant tout*”.³⁹⁵ Het lijkt een grotere uitdaging om de positie van de dominanten in

³⁹² Interview met Ami-FP-Vriend. Anne Haeck. Deze reactie kwam verrassend genoeg na een vraag met een citaat van Roger Catrysse, een Blankenbergs gemeenteraadslid, die stelde: “*Het zou onfair zijn om de fatsoenlijke en human ingestelde ex-kolonialen over één kam te scheren... [met] de daden van Leopold II...*” (Gemeenteraadsverslag Blankenberge, 20.04.2004. (persoonlijke mailcorrespondentie)).

³⁹³ Vangroenweghe, *Rood*, 9. Voorwoord door Jan Vansina.

³⁹⁴ Ceuppens, “*Congo*”, 36-37.

³⁹⁵ Questionnaire. Pauline Imbach.

het systeem te vatten, dan ze er exclusief mee te vereenzelvigen en ertoe te reduceren.³⁹⁶ Jean-François Bayart wil de koloniale staat niet abstraheren tot de relatie tussen kolonisator en gekoloniseerde en de effectiviteit van het koloniale systeem of de inventiviteit van antikoloniaal verzet. In plaats hiervan wil hij de historiciteit van de koloniale periode vatten (los van een totaliserende koloniale essentie), die het koloniaal systeem ziet als niets meer dan een vorm van politieke soevereiniteit.³⁹⁷ Dit betekent niet dat er geen verantwoordelijkheden kunnen worden gelegd: volgens Torpey bijvoorbeeld kunnen *reparation politics* wel degelijk het individuele niveau overstijgen en gericht zijn tegen *social systems*.³⁹⁸ Deze stelling is een belangrijk aspect van de discussies over het Belgisch koloniaal verleden en biedt een uitweg uit bepaalde patstellingen.

Naast deze spanning tussen individu en systeem is er ook vaak discussie over de mogelijkheid van een oordeel over de koloniale periode, zoals we al in hoofdstuk vier zagen. Volgens Barkan wordt het verleden te vaak met de hedendaagse moraal beoordeeld en schiet het vermogen tot ethisch relativisme hierbij in. Zo ontstaat het geloof in de ‘contemporaine superioriteit over vorige generaties’ waardoor het verleden een ‘vreemde en geminachte cultuur’ wordt.³⁹⁹ Iemand beschuldigen van zijn ‘kolonialiteit’ vijftig jaar geleden of zijn neokoloniaal denken vandaag situeert zich op het snijpunt van deze overgang. Antropologe Dembour stelde haar eigen veroordelende positie en wantrouwen ten opzichte van oud-kolonialen in vraag naarmate haar onderzoek naar deze groep vorderde.⁴⁰⁰ Het is de taak van

³⁹⁶ De vraag of een ideologie een bewust gehanteerd instrument is om te domineren of indien een ideologie eerder de aanhangers ervan zelf domineert, dringt zich op bij de vaststelling dat oud-kolonialen via hun koloniale logica vaak de raciale basis van het kolonialisme miskennen. De historiografie over de Holocaust en de Duitse schuldvraag worstelt ook met de vraag hoe het nationaal-socialisme een dergelijke impact kon hebben op een grote groep van de Duitse bevolking.

³⁹⁷ Bayart, Jean-François. “Les études postcoloniales, une invention politique de la tradition?” *Sociétés politiques comparées*, nr. 14: 1-46 (april 2009), 21-24. Het pleidooi van Bayart en Frederick Cooper (cfr. infra) om generaliserende macro-machtsrelaties te overstijgen wordt weerspiegeld door onderzoeken zoals dat van Likaka (cfr. supra) waarbij hij naamgeving door Congolezen aan de kolonisatoren gebruikt om de manieren te reconstrueren waarop “... *Congolese and colonial officials constructed, negotiated, and struggled over the real and symbolic boundaries of power, domination, and exploitation*”. (Likaka, *Naming Colonialism*, 148.)

³⁹⁸ Torpey, “Politics”, 5-6.

³⁹⁹ Barkan, “Restitution”, 99.

⁴⁰⁰ Dembour, *Recalling*, 64-65.

de historiografie om het verleden te *begrijpen*, aangezien het enkel en alleen te *veroordelen* weinig intellectuele inspanning vergt. Vanthemsche pleit ervoor om niet te blijven steken in de manicheïstische vraag of de kolonisatie nu ‘Goed’ of ‘Slecht’ was omdat historisch onderzoek geen morele activiteit is en zich moet bekommeren historische evoluties te onderzoeken, eerder dan collectieve of individuele handelingen.⁴⁰¹

Bayart pleit er ook voor om bij de reïficatie van de koloniale periode normatieve typering en achterwege te laten en ook de hegemonische machtsrelatie minder homogeen te analyseren. Een te exclusieve focus op de absolute macht van bijvoorbeeld discours kan de concrete realiteit negeren waarbij ‘samenwerking’ ook een rol kon spelen.⁴⁰² Het Belgisch kolonialisme in zijn totaliteit percipiëren als een periode van absolute overheersing is zowel een theoretische als historische vereenvoudiging. In zijn pleidooi voor een ‘historisch’ schrijven wijst ook Frederick Cooper op enkele valkuilen zoals een koloniale essentie aannemen los van enige context of concrete realiteit of het anachronistisch projecteren van hedendaagse interpretaties op de leefwereld van actoren uit het verleden.⁴⁰³

Vansina tenslotte waarschuwt voor het conformisme met betrekking tot antiekoloniale houdingen zonder ze echt doordacht te onderschrijven. Hij wijst erop dat het zelfs voor hedendaagse onderzoekers die ‘beschaving’ en ‘voortgang’ als legitimatie voor de kolonisatie niet aanvaarden het toch moeilijk blijft “... *om zichzelf ervan te overtuigen dat de schaal of de graad van ingewikkeldheid van een maatschappij geen maatstaf kan zijn van haar deugdelijkheid of absolute waarde*”, wanneer ze deze termen schijnbaar neutraal contrasteren met bijvoorbeeld het begrip ‘archaische samenleving’.⁴⁰⁴

5.1.3. De ontologische verwerking van het verleden

De huidige Belgische commotie rond het koloniaal verleden is eerst en vooral heel relatief. In Frankrijk bracht het koloniaal verleden fundamentele maatschappelijke debatten op gang over de kolonisatie en de huidige postkoloniale conditie, maar in België bleven de debatten eerder beperkt tot kortstondige politieke manifestaties en discussies tussen ingewijden.⁴⁰⁵ We stellen dus vast dat het koloniaal verleden gewoonweg weinig relevantie bezit voor vele Belgen,

⁴⁰¹ Vanthemsche, *impact*, 265-267.

⁴⁰² Bayart, “Les études postcoloniales”, 36-37.

⁴⁰³ Cooper, *Colonialism*, pp. 17-21.

⁴⁰⁴ Vansina, “Koloniaal geschiedenis en Congo”, 35.

⁴⁰⁵ Gillet, “débat”, 77.

onafhankelijk van het feit welke narratieve consensus er zou bestaan of hoe die periode wordt beoordeeld.⁴⁰⁶ Margalit stelt dat verschillende versnipperde gemeenschappelijke instituties zoals bijvoorbeeld openbare monumenten de geheugentaken voor een gedeelde herinnering op zich nemen, maar ook dat “[s]ommige van zulke middelen notoire slechte geheugensteuntjes [zijn]. Monumenten, zelfs die op opvallende plaatsen, worden na verloop van tijd ‘onzichtbaar’ of onleesbaar.”⁴⁰⁷ Klein bemerkt dat het collectief geheugen in hedendaags onderzoek ernaar vaak *a priori* wordt aangenomen of gehypostaseerd wordt door de nadruk te leggen op de ‘materialisatie’ ervan in materiële artefacten.⁴⁰⁸ “Een grote groep mensen staat niet stil bij wat standbeelden voorstellen,” weet erfgoedconsulente Catheline Metdepenninghen. “De beelden maken vaak deel uit van hun leefwereld zonder dat ze er zich vragen bij stellen”.⁴⁰⁹ Volgens de meeste van onze geïnterviewde personen is de algemene interesse voor het koloniaal verleden, laat staan voor koloniaal erfgoed, bij een grote meerderheid van de Belgische bevolking niet overdreven groot. Een kleine polsing bij enkele inwoners van de Leopold II-laan in Sint-Niklaas leert dat de reacties inderdaad voornamelijk variëren van onverschilligheid tot bezwaren tegen een naamsverandering wegens de praktische beslommingen.⁴¹⁰ Een soort van modernistische ‘onverschilligheid’ ten opzichte van het koloniaal verleden zou in de praktijk dus een omgang kunnen zijn met het verleden, onafhankelijk van welke consensus er bij het inhoudelijke en evaluatieve niveau zou bestaan.

Als tegenpool van dit ‘vergeten’ kan ‘herinneren’ ook als een imperatief worden beschouwd. De contestatie van koloniaal erfgoed beroept zich vaak op de zogenaamde *devoir de mémoire*, maar zoals vermeld stelt De Baets dat een absolute plicht tot herinneren niet kan bestaan. Hij argumenteert onder andere dat, omdat je niet iedere dode kunt herinneren, de selectie van wat herinnerd moet worden altijd arbitrair is en geïnstrumentaliseerd kan worden naargelang de prioriteiten van het heden. Bovendien moet, indien het recht op herinneren wel erkend wordt, ook het ‘recht op vergetelheid’ bestaansrecht krijgen. Zoniet kan een herinneringsplicht opleggen gezien worden als een schending van een mensenrecht. Bovendien kunnen selecties belangen uit het heden dienen en kan er een dubieuze ‘officiële’ versie van het verleden

⁴⁰⁶ Ewans, “Experience”, 179-180.

⁴⁰⁷ Margalit, *Herinnering*, 49.

⁴⁰⁸ Klein, “Emergence”, 135-136. Hypostaseren betekent iets abstracts tot iets zelfstandig verheffen.

⁴⁰⁹ Questionnaire. Catheline Metdepenninghen, Erfgoedconsulente Bouwkundig Erfgoed van het agentschap Ruimte en Erfgoed van de provincie West-Vlaanderen, 04.01.2011.

⁴¹⁰ Polsing bij inwoners Leopold II-laan.

ontstaan.⁴¹¹ Een maatschappij in haar geheel mag niet voor de exclusieve keuze tussen het moderne ‘vergeten’ en het postmoderne ‘herinneren’ worden geplaatst. Het wordt duidelijk dat er een dunne grens bestaat tussen het aanklaarten van een foutieve voorstelling van de geschiedenis en het aanklagen van de onwil om de ‘correcte’ versie te herdenken. De Baets vindt echter wel dat het ‘argument van de democratie’ niet geldig is: het is niet omdat veel mensen niet veel geven om doden uit een verder verleden, dat de morele vraag naar onze plichten jegens hen opgeschort wordt. Deze plicht dwingt niet iedere mens, maar kan ingevuld worden door uiteenlopende maatschappelijke groepen en instanties.⁴¹² De vraag dient gesteld in hoeverre contestantanten van koloniaal erfgoed soms een herinneringsplicht willen opleggen aan iedereen (en dus niet enkel aan historici of regeringen als onderzoeks aandacht, wat wel gelegitimeerd is volgens De Baets) en in welke mate ‘vergeten’ gelijkgesteld wordt met ‘goedkeuren’ en ‘niet vergeten’ met ‘veroordelen’.

Margalit claimt dat de mensheid voorlopig enkel een ‘ethiek van de herinnering’ voor sterke relaties (gebaseerd op een gemoedstoestand en betreffende dierbaren, naasten of landgenoten) kent, maar geen ‘moraal van de herinnering’ voor zwakke relaties (betreffende zij die ver van ons afstaan en waarmee we geen gedeelde herinnering hebben). Voor een geografisch bereik dat de hele mensheid omspant, verliest de plicht tot herinneren blijkbaar aan kracht. De mensheid is geen ‘ethische gemeenschap van de herinnering’ omdat het inbeelden van een ‘mensenfamilie’ logisch onmogelijk is zonder contrastwerking met een andere gemeenschap. De ‘eigen’ geschiedenis behoudt haar herinneringsvoorrang. De kritiek van de Gentse advocaat op het voorstel van IRZOG als zijnde het verdedigen van ‘andermans gevoeligheden’ was hierop gebaseerd. Om dit euvel te omzeilen, pleit Margalit ervoor altijd een ‘morele gemeenschap van de herinnering’ voor de gehele mensheid na te streven wanneer flagrante misdaden tegen het gedeeld mens-zijn begaan worden.⁴¹³ Op deze manier kunnen we de postmoderne universele *devoir de mémoire* toch handhaven en kan de Gentse advocaat de basis van de aanklacht begrijpen als voortkomend uit een universele plicht die niets te maken heeft met ‘persoonlijke gevoeligheden’. In haar besluit op haar publicatie over de Congolese herinnering aan de kolonisatie ijvert Ceuppens er in dezelfde lijn ook voor dat

⁴¹¹ De Baets, *misbruik*, 155-161.

⁴¹² *Op. cit.*, 146-150. Waarheidscommissies, gerechtshoven, maatschappelijke groepen die herdenkingen organiseren, regeringen, parlementen die spijtbetuigingen kunnen afleggen of historici worden allemaal genoemd als mogelijke plichtnemers.

⁴¹³ Margalit, *Herinnering*, 62-71. Zo is de universele herinnering niet gebaseerd op ‘lege’ formele handelingen.

Belgen het koloniaal verleden vooral zouden herinneren “...om niet opnieuw te vergeten dat Congolezen mensen zijn, ... hun naasten en gelijken, met wie ze verbonden zijn door relaties van gelijkheid en wederkerigheid”.⁴¹⁴

Ook in wetenschappelijk onderzoek speelt de algemeen maatschappelijke chronosofische spanning en verschuiving van de laatste decennia soms mee. Het internationale wetenschappelijk bedrijf onderging de cultureel-maatschappelijke invloed van het algemeen tanende toekomstoptimisme na de dekolonisaties: tot de jaren 1970 spitste onderzoek zich nog voornamelijk toe op hoe gedekoloniseerde landen zich het best konden ontwikkelen, terwijl vanaf de jaren 1980 het algemeen falen van die projecten een opstoot in *colonial studies* teweegbracht.⁴¹⁵ Cooper stelt zo dat “[p]art of the impetus behind the recent research and writing on colonial situations” plaatsvond “... to ensure that this past is not forgotten”.⁴¹⁶ Hoewel De Baets pleit dat historisch onderzoek een gematigde vorm van herinneringsplicht moet aanvaarden om niet enkel de gloriemomenten te bestuderen, maar ook taboes te doorbreken, is het duidelijk dat wetenschap waarvan de basismotivatie neigt naar ‘herinneringsactivisme’ impliciet een ethisch project wordt.⁴¹⁷ Volgens Vellut kondigt zich vandaag een nieuwe geschiedschrijving aan die noch ‘kant-en-klare waarheden’ wil voorschotelen, noch enkel wil aanklagen.⁴¹⁸ Geschiedschrijving mag volgens hem dus niet als doel hebben een vooraf bepaalde schuld te bevestigen, zich vastklemmend aan herinneringsimperatieven. Daarom biedt herinnering in de publieke ruimte (gebaseerd op historisch onderzoek) een uitweg voor de academische wereld om zich in zijn onderzoek niet te laten leiden door maatschappelijke herinneringsimperatieven.

Het belang van het koloniaal verleden hoeft zich bovendien niet te beperken tot officiële kanalen. Luisa Passerini beschouwt de mogelijkheid dat een stilzwijgen in de formele publieke sfeer (politiek, erfgoed, ...) niet per se betekent dat het verleden wordt vergeten.

⁴¹⁴ Ceuppens, “Congo”, 102.

⁴¹⁵ Cooper, Frederick. *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History* (Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 2005), 33-34. De Belgische situatie kan, zoals aangestipt in hoofdstuk 3, eerder als uitzondering beschouwd worden aangezien studies over Belgisch Congo nooit overvloedig waren in de Belgische academische wereld.

⁴¹⁶ Cooper, Frederick. *Colonialism in Question*, 3.

⁴¹⁷ De Baets, *misbruik*, 159.

⁴¹⁸ Vanthemsche, *impact*, 15: Voorwoord door Jean-Luc Vellut.

Herinnering grijpt immers ook plaats in andere sferen van de maatschappij.⁴¹⁹ De herneming in de culturele sfeer (films, toneel, beeldende kunst, literatuur) verplaatst het debat naar een andere maatschappelijke ruimte. Zo leverde schilder Luc Tuymans in 2000 met zijn tien schilderijen over de onafhankelijkheidsperiode onder de titel *'Mwana Kitoko'* commentaar op de beeldvorming die het historische discours bepaalt.⁴²⁰ Tuymans zelf wou naar eigen zeggen "... de cocon open ... breken waarin de "beelden" van dit hoofdstuk, de beelden die dit hoofdstuk ondersteunen, illustreren en er getuigenis van af leggen, tot dan toe gevangen waren gebleven".⁴²¹ Ook Jan Fabre leverde in 2008 op expliciete wijze kritiek op het koloniale verleden met een installatie en de succesvolle theatermonoloog *'Missie'* van Van Reybrouck wekte zoals gezegd ook debat op.⁴²² Ook Sven Augustijnen leverde in 2011 met zijn film *'Spectres'* over de moord op Lumumba een reflectie over hoe het koloniale verleden tot op vandaag 'spookt'. Daarom kan de artistieke aandacht voor het koloniaal verleden, net zoals koloniaal erfgoed dit kan, de kapstok vormen voor debatten over de inhoud van het koloniaal verleden, maar bovendien ook voor de bewustwording van de beeldvorming en de verbeelding van het koloniaal verleden die de basis legt voor het Belgisch collectief geheugen.

We kunnen besluiten dat maatschappelijke debatten over het koloniaal verleden niet mogen vervallen in de absolute keuze tussen 'vergeten' of 'niet vergeten'. Het verleden kan in deze optiek nooit volledig aanwezig of afwezig zijn in alle maatschappelijke geledingen en bij alle maatschappelijke groepen, maar kan wel deels 'open' gehouden worden. De synthese tussen beide herinneringsparadigma's die zich hier aftekent is een 'vooruit zonder te vergeten' waarbij het herinneren door bepaalde groepen wordt verzorgd die in een spreidstand staan tussen het verleden en de toekomst, waarbij geen van beiden uit het oog wordt verloren.

⁴¹⁹ Passerini, "Memories", 247.

⁴²⁰ De Rynck, Patrick. *Dit is België. In tachtig meesterwerken* (Amsterdam: Athenaeum, 2010), 180.

⁴²¹ Dieter Roelstraete in gesprek met Luc Tuymans. "Een te grote kolonie voor een te klein land." *Andere Sinema* 159: 24-33 (2001), 26.

⁴²² "Ik heb een stuk uit het plafond van het koninklijk paleis moeten uitbreken omdat er iets uitgroeide" toonde een Congolese man met zweepslagen op de rug die voor dood neerlag op een ondergrond van kevers.

5.2. Schieten in niemandsland

We kunnen aan de hand van de antagonistische kenmerken van het moderne en postmoderne historiciteitsregime begrijpen hoe de publieke omgang met de Belgische kolonisering tot op vandaag discussie kan genereren. Het verbluffende succes van ‘Congo’ van Van Reybrouck zou ons kunnen doen besluiten dat er eindelijk een bevredigende versie van het Belgisch koloniaal verleden werd afgeleverd voor de diverse partijen. Voor oud-kolonialen is het boek ‘de naakte waarheid’, en ook buiten deze kringen kreeg het werk algemeen lof toegezwaaid, met onder andere het binnenhalen van de AKO-literatuurprijs in november 2010.⁴²³ Maar Van Reybrouck kreeg ook kritiek te verwerken die opnieuw gaat over hoe het verleden op verschillende manieren kan worden geproduceerd. Zijn aanpak wordt vaak verworpen omdat het te ‘mild’ zou zijn en ‘verantwoordelijkheden’ zou ontkennen.⁴²⁴ Eveneens wordt hij verweten dat hij bepaalde negatieve zaken in zijn lijvig werk niet vermeldt.⁴²⁵ Het boek wordt hier afgetoetst aan ‘volledigheid’ en ‘oordeel’. Dewulf merkt op dat hij vaak het verwijt vanuit de linkervleugel krijgt er daardoor een neokoloniale visie op na te houden.⁴²⁶ De Witte ergerde zich bijvoorbeeld ook aan de ‘zachte, weemoedige’ nostalgische kijk op Congo die naar voor kwam in verschillende Vlaamse uitzendingen en reportages naar aanleiding van vijftig jaar onafhankelijkheid, “... *ver weg van een parler-vrai en het oprakelen van ‘pijnlijke’ herinneringen*”.⁴²⁷ Maar naast deze onenigheid over welke herinneringen voorrang dienen te krijgen en zeker niet mogen ontbreken en welke ‘judiciaire’ positie een narratief moet innemen, valt het huidige debat ook vaak ten prooi aan hindernissen van een externe aard die de ‘verwerking’ bemoeilijken. Deze obstakels zorgen ervoor dat de dialoog tussen de strijdende fronten stroever verloopt doordat het niemandsland overeind blijft.

⁴²³ Interview met Ami-FP-Vriend, Anne Haeck.

⁴²⁴ Zo wordt zijn boek op een forum gehekeld omdat het ‘vergoeilijkend’ (sic) en ‘geruststellend’ is ‘voor ons’.

<http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2011/03/27/david-van-reybrouck-tegen-lumumba-was-dat-nu-wel-nodig>

⁴²⁵ De Witte, Ludo. ‘Detailkritiek op tachtig jaar Congo volgens David Van Reybrouck.’ (11.03.2010.)

<http://www.apache.be/2010/05/detailkritiek-op-tachtig-jaar-congo-volgens-david-van-reybrouck/> (laatst geconsulteerd op 28.05.1989.)

⁴²⁶ Interview met Marjan Dewulf.

⁴²⁷ Ludo De Witte. “De geesten van Leopold II en Lumumba dwalen nog steeds door dit land.” (12.04.2010.)

<http://www.apache.be/2010/04/de-geesten-van-leopold-ii-en-lumumba-dwalen-nog-steeds-door-dit-land/#comment-2370> (laatst geconsulteerd op 28.05.2011.)

Er zijn ten eerste heel wat tegengestelde beweringen over ‘feitelijkheden’. Zo stelde Blankenbergse gemeenteraadslid Catrysse dat het van belang is om info over de negatieve aspecten van het Leopoldiaans verleden te geven omdat de meeste mensen totaal niet op de hoogte zijn ervan, maar de burgemeester repliceerde dat “ ... een normaal cultureel begaafd mens... dat al dertig jaar [weet].”⁴²⁸ Ook Gents burgemeester Termont vond dat de Gentenaars grof onderschat worden door te denken dat ze het beeld van Leopold II niet kunnen plaatsen zonder hulp van een belerende voetnoot, maar voor IRZOG was het net dit aspect dat werd betwijfeld.⁴²⁹ Van Reybrouck waarschuwt ons ervoor om te snel aan te nemen dat oudere generaties, zowel vroeger als vandaag, volledig kritiekloos staan ten opzichte van de Belgische kolonisatie en het ‘officiële’ vertoog zoals bijvoorbeeld gepresenteerd in erfgoed zomaar overnemen.⁴³⁰ Ook de courante bewering van contestanten dat oud-kolonialen de beeldvorming nog grotendeels bepalen wordt door die groep zelf tegengesproken aangezien volgens hen het omgekeerde waar is. Beide partijen wentelen zich soms in een slachtofferrol waarbij hun versie zagezegd systematisch wordt geweerd.

Ten tweede spelen identificatieprocessen een grote rol. De contestatie van koloniaal erfgoed kan, net als herdenkingen voor oud-kolonialen, als een identitaire daad gezien worden indien een onderzoeker aanvaardt dat “...claims made in the name of memory ... are often tied up

⁴²⁸ Gemeenteraadsverslag Blankenberge, 20.04.2004. (persoonlijke mailcorrespondentie).

⁴²⁹ Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16^e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Openbare terechtzetting. 28.05.2010.

Het is uiteraard zo dat er verschillen zijn tussen generaties waarbij de jongere generaties meer beïnvloed zijn door de postmoderne lezing. De werkelijke invloed van de ‘misleiding’ die zou voortkomen uit koloniaal erfgoed kan enkel worden gekwantificeerd door verder onderzoek. Wel kunnen we vaststellen dat de systematische verdediging van het kolonialisme bijna enkel nog maar voortkomt vanuit royalistische en oud-koloniale hoek.

⁴³⁰ Hij merkt dit op na een steekproef in 2007 in een Brugs rusthuis met een twintigtal bejaarden. Hij bevroeg hen over hun ervaring van de kolonisatie en kreeg meer kritische noten te horen dan hij verwacht had. Hij poneert uiteraard dat we voorzichtig moeten zijn om die hedendaagse denkbeelden door te trekken naar het verleden omdat we ‘doorheen de mist van het heden’ niet precies kunnen achterhalen wanneer bepaalde ideeën bij personen opdoken. Maar bij de courante bewering dat oudere generaties Belgen nog altijd het eenzijdige triomfalistische verhaal slikken zijn op zijn minst vraagtekens te plaatsen die het onderzoeken waard zijn. (Van Reybrouck, David. “Congo in de populaire cultuur”. In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 169-181 (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009), 175-177.)

with the deepest convictions of present identities".⁴³¹ Eerst en vooral kan de bekommernis om verleden onrechtvaardigheden voor een persoon of groepering een politieke progressieve profilering zijn. Dit blijkt uit de vaststelling dat de meeste contestantanten van koloniaal erfgoed zichzelf als politiek links uiteten of lid zijn van een links georiënteerde organisatie of politieke partij. Het verleden kan zo strategisch gebruikt worden om een sociale identiteit uit te drukken.⁴³² Er bestaat ook een Vlaams geïnspireerde contestatie. België was in feite deels een creatie van haar kolonie aangezien Congo de relatief jonge staat van een gezamenlijk project voorzag.⁴³³ Het verlies van de kolonie betekende al een verzwakking van die Belgische unitaire identiteit en het koloniaal verleden wordt vandaag zelfs soms strategisch geïnstrumentaliseerd om het symbool 'België' of de monarchie aan te vallen.⁴³⁴ Ceuppens wijt de afwezigheid van een wijdverspreid postkoloniaal debat in België deels aan de communautarisering van België en de afwezigheid van een unitair nationaal identiteitsdebat waarin het koloniaal verleden zou kunnen worden geïncorporeerd.⁴³⁵

Oud-kolonialen willen ook de figuur van Leopold II niet beschimpt zien (hoewel ze erkennen dat er zaken van dat Leopoldiaans verleden zeker betreuwenswaardig waren) omdat dit de hele periode – en dus ook hun rol – zou discrediteren. De veralgemenende afbakening van 'de' koloniale periode wordt ook soms door contestantanten gehanteerd. Dembour stelt dat de beeldvorming rond de Vrijstaatperiode de herinnering aan Belgisch Congo inderdaad gepenetreerd heeft.⁴³⁶ Dat deze veralgemening discussies bemoeilijkt, wordt concreet duidelijk wanneer we vaststellen dat Reynebeau in zijn antwoord op de vraag van Van Bellingen om de Leopold II-laan te vervangen de hele groep kolonialen die naar Congo was

⁴³¹ Megill, *Error*, 49.

⁴³² Licata, en Klein, "Paternalism", 54-55.

⁴³³ Ndaywel è Nziem, Isidore. "Hoe goed omgaan met de geschiedenis van Congo." In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 29-35 (Gent: Snoeck, 2005), 34.

⁴³⁴ Lesage, Dieter. 'Federalisme en postkolonialisme. Over de natie als museum.' In *Het museum van de natie: van kolonialisme tot globalisering*, geredigeerd door Asselberghs, Herman en Dieter Lesage, 97-127 (Brussel: Yves Gevaert uitgever, 1999), 103-105.

Zo kunnen alle contestatieacties gemakkelijk worden afgewezen op basis van hun vermeende aanval op de Belgische symboliek. Echter, het motto 'raak aan Congo en raak aan België' hoeft volgens Lucas Catherine, die zichzelf als belgicist ziet, niet op te gaan. (Interview met Lucas Catherine)

⁴³⁵ Ceuppens, *Can the Ex-Coloniser Remember?*

⁴³⁶ Dembour, *Recalling*, 12.

gegaan verdedigde.⁴³⁷ Rudi Van Doorslaer vergelijkt de Kongocrisis uit 1960 met de collaboratie in WO II om te stellen dat de historiografie over een gebeurtenis pas echt op gang kan komen als de generatie die emotioneel verbonden is met een periode deels verdwenen is en het debat niet meer kan bepalen. Sociale getuigenissen van oud-kolonialen kunnen volgens hem pas dan worden gevaloriseerd in dialoog.⁴³⁸ Reynebeau stelt zelf dat het Belgisch koloniaal verleden onder andere ‘onverwerkt’ is omdat er nog altijd “... *mensen en organisaties bestaan die in dat debat een belang te verdedigen hebben*”.⁴³⁹ Halbwachs stelt daarom dat de historiografie over een gebeurtenis pas kan beginnen wanneer de groepen die de gebeurtenis hebben beleefd volledig verdwenen zijn.⁴⁴⁰ Er vindt samengevat aan beide zijden vaak een ideologische identificatie plaats met slachtoffers of met (de symboliek van) een historische periode. De uitdaging bestaat er in om de betekenis en het belang van die identificatie te onderkennen, maar tegelijk deze reflexen in vraag te stellen om ze los te koppelen van de kern van het debat. Het verleden mag niet de dienstmaagd worden van hedendaagse agenda’s waarbij een bepaald beeld bevroren wordt om te voldoen aan particuliere noden van specifieke groepen.

Ten derde dient de vraag gesteld te worden in hoeverre de herinnering aan Congo al gedekoloniseerd is. Zijn de discussies over de koloniale ‘andere’ ook een symptoom van het onvermogen om om te gaan met de postkoloniale ‘andere’? Gebruiken we koloniale verledens als permanente egocentrische boetedoening of willen we ons historisch geweten finaal gezuiverd zien? Herinneren we enkel voor onszelf, de Congolezen of de mensheid in haar geheel?⁴⁴¹ De ‘slachtoffers’ bevinden zich nog altijd *buiten* België en er zijn quasi geen Congolese *memory entrepreneurs* in België actief.⁴⁴² Het Belgisch koloniaal verleden zou een

⁴³⁷ Van Bellingen hekelde het feit dat Reynebeau in zijn reactie in *De Standaard* zo deed uitschijnen dat Van Bellingen kritiek had geleverd op alle oud-kolonialen tot en met 1960. (Interview met Wouter Van Bellingen)

⁴³⁸ Van Doorslaer, “ondergang”, 175.

⁴³⁹ Marc Reynebeau, “De nostalgie zoals ze is. Belgen en Congolezen rapen hun geschiedenis bijeen,” *De Standaard*, Februari 6, 2010.

⁴⁴⁰ Halbwachs, *Het collectief geheugen*, 32.

⁴⁴¹ Om dit persoonlijk te concretiseren kunnen we bijvoorbeeld vermelden dat de familie van Hochschild haar rijkdom uit haar Afrikaanse activiteiten gehaald heeft.

⁴⁴² Volgens Van Bellingen speelde het feit dat hij ‘zwart’ is een grote rol in de disproportionele nationale aandacht die hij kreeg voor zijn terloopse statement om de Leopold II-laan te veranderen van naam. De defensieve reacties zijn volgens hem het bewijs dat België nog niet overweg kan met zijn koloniaal verleden. (Interview met Wouter Van Bellingen.)

gedeelde Belgisch-Congolese werkelijkheid kunnen zijn, maar het lijkt er ironisch genoeg op dat de Belgische ex-kolonisator het woord neemt in naam van de Congolezen en de ex-gekoloniseerde als passief personage in zijn eigen geschiedenis blijft figureren. Stellen dat ‘correcties’ in de publieke ruimte voor de Congolese gemeenschap van belang zijn zonder deze groep ook werkelijk te betrekken in de acties en het debat, neigt eerder naar een neokoloniale toe-eigening van de Congolese herinnering aan de kolonisatie en een misplaatst medelijden.

Ten vierde speelt de hedendaagse democratisering van discours in de media een grote rol. Institutionele macht is minder bepalend geworden om een bepaald vertoog te *kunnen* uiten.⁴⁴³ Hierdoor is de receptie van vertogen niet meer afhankelijk van status. Zowel de contestantanten als oud-kolonialen maken hiervan gebruik. Het vertoog over het koloniaal verleden is ‘gedemocratiseerd’ in die zin dat quasi iedereen zijn vertoog kan spuien.⁴⁴⁴ De postmoderne scepsis ten opzichte van kennis wordt bij het Belgisch koloniaal verleden ondersteund door de toegenomen meerstemmigheid. De hedendaagse mediacultuur doet bovendien de grenzen tussen fictie en realiteit vervagen. In tegenstelling tot 1960 is er vandaag geen overkoepelend en algemeen aanvaard narratief meer te vinden. Huyssen stelde zichzelf in 2000 al de vraag of de herinneringsplicht ondermijnd wordt door de consumptiegerichte mediacultuur waardoor we misschien eerder gedoemd zijn tot vergeten aangezien een ‘stabiele herinnering’ niet meer bestaat. Door het gemediatiseerde karakter van de (vluchtige) manifestaties van het koloniaal verleden bestaat er een immer groter wordende fragmentatie in vorm en inhoud en dit bemoeilijkt een eventuele collectieve consensus rond het thema.⁴⁴⁵ Catherine vindt dat kennis niet louter van televisie of radio mag komen omdat dit vluchtige media zijn die meer gericht zijn op entertainment dan louter informeren.⁴⁴⁶ De geschiedenis wordt gecommuniceerd. De viering van de vijftigjarige onafhankelijkheid van Congo ging in België gepaard met een tijdelijke explosie in tv-programma’s, boekenpublicaties, krantenbijlagen en debatten, maar de vraag is dus hoe duurzaam deze manifestaties het koloniaal verleden in de aandacht brachten.

⁴⁴³ Fairclough, *Discourse*, 65.

⁴⁴⁴ Denk bijvoorbeeld aan het internet waar diverse fora of reactiemogelijkheden op opiniestukken uit de krant alsmaar meer en meer opinies toelaten. Ook de sociale netwerkmogelijkheden namen de laatste jaren exponentieel toe.

⁴⁴⁵ Huyssen, “Amnesia”, 27-29.

⁴⁴⁶ Interview met Lucas Catherine.

5.3. Onderhandelde vrede?

Het besluitende hoofdstuk toonde aan dat de dogmatische toepassing van zowel het moderne als het postmoderne historiciteitsregime geen uitweg biedt om de onenigheid over het koloniaal verleden naar het verleden te verwijzen. De paradoxale patstelling die vandaag soms opduikt en waarbij verschillende partijen selectief doof blijven voor elkaar kan enkel vermeden worden indien er een compromis wordt gezocht op bepaalde vlakken. Zo kan er bijvoorbeeld worden aanvaard dat bepaalde particuliere herinneringen bestaansrecht hebben, indien er ruimte is voor een kritische bevraging ervan opdat ze ons begrip van deze historische periode kunnen verrijken en vervolledigen. Ook de impact van een specifiek historisch systeem op individuen en de vraagtekens die dit plaatst bij individuele verantwoordelijkheden dient ten volle onderzocht te worden. Historisch onderzoek kan zo niet alleen ons begrip van bepaalde historische mistoestanden verruimen, maar ook het begrip van het heden verruimen zonder hierbij enkel en alleen gemotiveerd te zijn door subjectieve verontwaardiging. Ook kan de negatieve herinnering aan het koloniaal verleden gewaarborgd blijven door bepaalde maatschappelijke groepen en herinneringsinstituties ze te laten vervullen (en niet door iedereen in de samenleving).

Daarnaast moeten ook Calimero-complexen vermeden worden door zowel de radicaal prokoloniale als antikoloniale stemmen, aangezien geen enkele van beide vertogen echt gemarginaliseerd is. We moeten ons ervan bewust zijn dat de koloniale geschiedenis niet in een maatschappelijk vacuüm opereert en daardoor ook 'extrahistorische' functies kan vervullen. We moeten erover waken dat de antikoloniale herinnering aan koloniaal Congo geen continuering is van het koloniaal denken en we moeten ons ervan vergewissen dat de hedendaagse mediale werkelijkheid het onvermijdelijke kader vormt waarin de huidige productie van het koloniaal verleden plaatsvindt. Indien we al het voorgaande in acht nemen kan de weg naar een voorzichtige synthese geopend worden. Maar dit alles niet zonder te beseffen dat enkel onenigheid en onverwachte kritische stemmen die tegen een gevestigd vertoog ingaan de reflectie over het verleden draaiende houden. De beeldvorming over het verleden zal altijd in min of meerdere mate conflictueus blijven.

6. Besluit

Deze thesis is erin geslaagd aan te tonen hoe het Belgisch koloniaal verleden in de Belgische herinnering de speelbal was van mechanismes die afhangen van de subjectieve kijk op geschiedenis en het verleden. Dit onderzoek heeft aangetoond dat de veranderlijke omgang met het Belgisch koloniaal verleden afhankelijk is van bepaalde contextuele chronosofische factoren die de ervaring en beleving van het verleden grondig wijzigden. De Holocaust zorgde na WO II geleidelijk aan voor een grondige impact op het westerse wereldbeeld en de algemene ervaring van de tijd na het voorgaande modernistische vooruitgangsoptimisme. Hierdoor werd ook de selectieve, evaluatieve en ontologische productie en consumptie van het koloniaal verleden gewijzigd, waarbij de Holocaustherdenking deze transformatie structureerde. Zo konden we twee historiciteitsregimes onderscheiden. Het moderne historiciteitsregime was duidelijk dominant rond 1960, maar vandaag lijkt het postmoderne regime het moderne aan te vallen en kunnen we het ‘onverwerkte’ koloniale verleden aan de hand van deze tweestrijd verklaren.

Het modern historisch kader produceert het verleden aan de hand van haar modern vooruitgangsoptimisme: enkel de positieve aspecten die de ‘moderne vooruitgang’ ondersteunen dienen vermeld te worden, iedere historische periode maakt deel uit van de onvermijdbare lineaire (vooruit)gang van de geschiedenis en wordt bovendien geregeerd door haar eigen logica's en door de breuk tussen heden en verleden lijkt het belang van het ‘afwezige’ verleden ondergeschikt aan de belofte van de toekomst waardoor ‘vergeten’ aan de orde is. Het postmodern historisch kader daarentegen twijfelt aan de lineaire vooruitgang van de geschiedenis en hanteert een twijfelachtige en pessimistische kijk op de menselijke geschiedenis die het onwrikbare geloof in de moderniteit en haar chronosofische implicaties bijstelden. Het zijn de negatieve elementen uit het verleden die de narratieve overhand halen, historicistische argumenten zijn niet meer geldig om het verleden te vergoelijken omdat het verleden ‘aanwezig’ blijft in het heden en de herinnering aan het negatieve verleden dient zich daardoor aan als een imperatief om het verleden ‘nooit te vergeten’. In ons onderzoek toonden we aan dat deze chronosofische factoren wel degelijk een impact hadden en hebben op de koloniale verbeelding. De opkomst van het postmoderne regime leidde ertoe dat het Belgisch koloniaal verleden na enkele decennia ‘stilte’ toch opnieuw op het voorplan kwam in negatieve vorm. Met ons chronosofisch kader kunnen we meteen ook de grote verschillen in de beeldvorming over koloniaal Congo en de Belgische kolonisatie die vandaag karikaturaal aandoen, begrijpen. Los van de westerse chronosofische verschuiving als determinerende

factor hebben we in ons onderzoek ook aangetoond dat chronosofisch denken een strategisch aangewende factor kan zijn die leidt tot een chronopolitieke strijd over het verleden. Hoewel ook factoren zoals de oud-koloniale identificatie; de macht van het koningshuis; politieke of persoonlijke motieven; racisme; de teloorgang van de unitaire Belgische staat of de impact van de hedendaagse beeldcultuur verklarende factoren kunnen zijn, bood ons chronosofisch kader een overkoepelend verklarend theoretisch kader voor onze herinneringsproblematiek.

De optimistische rouwloze begrafenis die we waarnamen rond 1960 in de Belgische media, strookte met het specifieke modern historisch denken. Bij de onafhankelijkheid van Belgisch Congo vond ten eerste een vrij eenzijdig beeld van de Belgische kolonisatie zijn weg naar een ruimer publiek waarbij de ‘voortgang’ gebracht door de Belgische kolonisator in de vorm van de ‘moderne verwezenlijkingen’ en ‘beschaving’ de koloniale verbeelding bepaalde. Over de Leopoldiaanse periode werd de internationale humanitaire campagne tegen het dodelijke beleid van Leopold II die geleid had tot de overdracht van zijn kolonie aan België in 1908 gewoonweg niet vermeld, maar werd er wel de nadruk gelegd op de ‘bevrijding van de slavernij’ en de ‘opening naar de moderne beschaving’. Het antikoloniale discours van premier Lumumba op de onafhankelijkheidsviering werd geminimaliseerd door te stellen dat koloniale mistoestanden slechts uitzonderingen waren geweest en dat ze niet opwogen tegen de algemene ‘voortgang’ die de kolonisator had gebracht. Ten tweede was het opduiken van de eisen voor onafhankelijkheid slechts het gevolg van de historicistische vaststelling dat er een *nieuwe* periode was aangebroken, met eigen logica’s. De legitimatie van de kolonisering werd in de herinneringsvertogen gehandhaafd door de koloniale geschiedenis van Congo en haar inwoners in te schrijven in de onvermijdelijke en bijgevolg onverantwoordelijke gang van de moderne geschiedenis en hierbij de geschiedenis van België op Congo te projecteren. In tegenstelling tot het Westen dat vanaf de 18de eeuw voor een ‘onbekende’ toekomst stond doordat de *horizon of expectation* de *space of experience* overtrof, kon Congo vanuit het heden wél over de verwachtingshorizon kijken. Hoewel de Congolese toekomst al prospectief ‘kenbaar’ was, zorgde dit er evenzeer voor dat die toekomst het verleden volledig overschaduwde. Het gekoloniseerde land had in een voorgaande fase van de geschiedenis vertoefd die België en haar inwoners al hadden doorlopen en de kolonisatie had deze ‘achterlijke’ status verholpen. De Congolezen werden in de aanloop naar de onafhankelijkheid nog altijd beoordeeld op hun vermeende gelijktijdigheid met de Belgen: zo werden de rellen van januari 1959 en het geweld van Congolezen tegen Belgen na de munterij van de FP in juli 1960 geweten aan ‘onverantwoordelijke’ Congolezen die ten prooi vielen

aan hun 'tribale neigingen' en zo een terugval in de Tijd maakten. Ten derde stelden we vast dat de geschiedenis zelfs in haar positieve vorm over het algemeen weinig belang werd toegedicht: de verdere uitbouw van de Congolese staat en het verzekeren van de integratie in de 'moderne wereld' was prioritair. Deze moderne chronosofische toekomstgerichtheid werd bovendien als een imperatief aan Lumumba opgelegd: de 'feiten' uit zijn vertoog die de nadruk legden op het koloniale verleden als een 'pijnlijke wonde' werden niet zozeer afgedaan als verzinsels, maar Lumumba werd wel letterlijk verweten de toekomst van zijn land in gevaar te brengen door zijn 'nutteloze' gerichtheid op de negatieve aspecten uit het verleden die de kolonisator schoffeerden. Dat chronosofische posities bovendien chronopolitieke instrumenten kunnen zijn, werd overduidelijk wanneer de Congolese dader van geweld tegen Belgen in juli 1960, in tegenstelling tot de Belgische kolonisator, niet vrijgesproken werd door het argument van de toekomst.

Het koloniaal verleden werd in België na de vlucht van de oud-kolonialen vooral 'stil' gehouden, in lijn met het modernistische 'vergeten' ten gevolge van het minieme belang van het verleden. Een algemene 'hang naar herinnering' ontbrak. Waar het wel nog werd aangehaald, bijvoorbeeld in het onderwijs, bleef de positieve reductie en evaluatie van het verleden gehandhaafd. Het is echter niet zozeer de 'onwetendheid' over de negatieve aspecten van het koloniaal verleden die de oorzaak was van de geringe belangstelling. De negatieve elementen over het koloniaal verleden waren immers nooit ongekend (onderzoekers zoals Stengers en Vellut publiceerden al vanaf de jaren vijftig over Kongo Vrijstaat), maar deze elementen leken pas na enkele decennia aan belang toe te nemen en structureerden zo langzaamaan een nieuwe koloniale verbeelding. We stelden vast dat dit gebeurde in de jaren 1980 aan de hand van publicaties zoals bijvoorbeeld 'Rood Rubber' die duidelijk de kenmerken dragen van het postmoderne historiciteitsregime: de vele Congolese doden tijdens de Vrijstaatperiode werden bestudeerd vanuit de instelling het leed ervan nooit te vergeten. Deze postmoderne ingesteldheid werd vanaf het eind van de jaren 1990 nog prominenter en verkreeg nog meer impact op de Belgische herinnering aan de koloniale periode door het grote succes van Hochschild's boek *'King Leopold's Ghost'* waar het verleden al in de titel als 'spokend' en dus 'aanwezig' wordt voorgesteld. De postmoderne herinnering aan Kongo Vrijstaat en aan de periode van Belgisch Congo breidde zich uit en veroorzaakte het opduiken van de hedendaagse 'ongeheele wonde' en de onenigheid over het koloniaal verleden. De botsing met bepaalde aspecten van het moderne historiciteitsregime leidde ertoe dat we de discussies rond koloniaal erfgoed vandaag konden analyseren aan de hand van chronosofische onenigheden over de selectie, de evaluatie en het belang van het koloniaal verleden.

De contestanten van koloniaal erfgoed willen met hun acties eerst en vooral protesteren tegen de positieve voorstelling van de koloniale periode die door koloniaal erfgoed in stand wordt gehouden en ze willen de nadruk leggen op de negatieve aspecten van de kolonisering door ‘verklarende’ bordjes bij dat erfgoed te plaatsen. Ze willen een stem geven aan de ‘onderdrukten’ van de geschiedenis in plaats van aan de ‘onderdrukkers’ die de kolonisatie als gunstig voorstellen. De belofte van de ‘moderne toekomst’ lijkt bovendien weggevaagd door de huidige staat van de DRC en bezit voor de contestanten blijkbaar geen kracht meer om de negatieve aspecten van de kolonisering te doen vervagen. Historicistische argumenten die mistoestanden uit het verleden ‘in perspectief’ willen plaatsen, worden afgewezen op basis van een transhistorische rechtvaardigheid aangezien de breuk tussen heden en verleden nooit absoluut kan zijn. Het vergeten van het lijden van de Congolese slachtoffers wordt voorgesteld als een inbreuk op hun ‘rechten’ waarbij de menselijke gemeenschap garant moet staan voor de universele en tijdloze herdenking van menselijk leed op basis van een vermeende menselijke herdenkingsgemeenschap. Deze nieuwe, postmoderne omgang met het koloniaal verleden krijgt echter tegenkanting van bepaalde kenmerken van het moderne regime die nog altijd werkzaam zijn bij individuen en groepen in de Belgische samenleving. Bezwaren tegen de postmoderne constructie van het verleden klagen dat contestanten een eenzijdig negatieve lezing van het koloniaal verleden promoten door enkel de nadruk te leggen op de negatieve aspecten. Ze werpen op dat de teloorgang van de koloniale infrastructuur bewijst dat de koloniale aanwezigheid noodzakelijk was om Congo op het pad van de modernisering te begeleiden en dat de Congolezen opnieuw in de middeleeuwen vervallen zijn. Ze opperen bovendien dat de koloniale periode ‘een andere tijd’ was die niet te beoordelen valt met hedendaagse criteria. Bovendien wordt het belang van dat verleden ontkend of geminimaliseerd door de nadruk te leggen op de temporele breuk tussen heden en verleden en de primauteit van de toekomst. Ook vandaag zagen we dus duidelijk een chronopolitieke strijd ontstaan: zo verhinderen oud-kolonialen de negatieve reductie van het koloniaal verleden door plakkaatjes bij koloniaal erfgoed, oppert een politicus dat we het verleden zoals voorgesteld in de BBC-reportage van Bate in zijn ‘context’ moeten plaatsen of ontkent de advocaat van de Stad Gent het belang van het verleden door te stellen dat er al vijf generaties tussen zitten en dat Belgen zich niet moeten opwerpen als ‘verdedigers van Congolese gevoeligheden’.

We kunnen besluiten dat de onafhankelijkheidsviering in 1960 door de tegenstrijdige speeches van Boudewijn en Lumumba op zich al een ambiguïteit in zich droeg met betrekking

tot hoe er op de geschiedenis – en bij uitbreiding – de toekomst werd gekeken. Die ambiguïteit kwam in de laatste decennia volledig tot ontplooiing in België en het debat vandaag blijft worstelen met die tweespalt en de botsing ertussen. Wel stellen we vast dat de grootste verdedigers van de Belgische kolonisatie die dit volgens het moderne regime doen – oud-kolonialen en royalistische kringen – hun invloed aan het verliezen zijn. Zo lijkt het erop dat het postmoderne regime in de toekomst de overhand zou kunnen halen. Maar eveneens leverde Van Reybrouck met ‘Congo’ een versie van het verleden die, afgezien van bepaalde onvermijdelijke kritieken omdat een integrale consensus over het verleden een utopie is, blijkbaar een relatief grote publieke consensus kon bewerkstelligen door zijn gehanteerde ‘middenpositie’. De volledige dominantie van het postmoderne historiciteitsregime in zijn pure vorm als vervanging van het moderne historiciteitsregime zou immers geen soelaas bieden: een synthese waarbij sommige elementen (niet alle elementen!) van beide regimes in een soort van chronosofisch compromis voorkomen, lijkt aangewezen. Zo kunnen bepaalde positieve narratieven bestaansrecht krijgen indien ze kritisch bevraagd en geduid worden, kan de antikoloniale herdenking gedeeltelijk haar plaats krijgen in bepaalde herinneringsinstituties die binnen (koloniaal erfgoed, KMMA, ...) of buiten (schilderkunst, theater, ...) het ‘officiële’ circuit liggen of kan het benadrukken van de spanning tussen individu en systeem tot een genuanceerde visie leiden. Beide extreme herinneringsposities kunnen naar elkaar toegroeien, maar vooral is er ook dialoog nodig om de vijandige positie te trachten begrijpen. Want ook dit viel op tijdens mijn stage over koloniaal erfgoed: wanneer de contestanten de oud-kolonialen aanvielen en *vice versa* was er vaak een gebrek aan overleg tussen beide partijen. Bepaalde verwijten werden heen en weer geslingerd hoewel er *in se* soms wel een grond voor consensus te vinden was, indien beide partijen echt naar elkaars verzuchtingen zouden luisteren en elkaars motivaties kennen.

We moeten erover waken dat de beeldvorming over het koloniaal verleden niet gebaseerd is op valse veralgemeningen: zo heeft de negatieve beeldvorming over Kongo Vrijstaat en de moord op Lumumba de betekenaar ‘kolonisering’ grondig beïnvloed. Maar evenzeer moeten we op onze hoede zijn om de moderne mythe van de onbetwistbare en uniforme ‘goedheid’ van ieder aspect van de koloniale periode niet te laten vervangen door de postmoderne mythe van de onbetwistbare en uniforme ‘slechtheid’ ervan. Een realistische herinnering sluit immers uit dat een complexe en relatief lange periode zoals het kolonialisme gereduceerd wordt tot één monolithische voorstelling. Er vond in vergelijking met 1960 als het ware een explosie aan voorstellingen van de koloniale periode plaats in de hedendaagse informatie- en

beeldcultuur waarbij koloniaal erfgoed slechts één van de vele factoren is die de beeldvorming kunnen bepalen. Dat hét collectieve Belgische geheugen ooit zal kunnen bestaan lijkt daarom eerder twijfelachtig.

Bovendien moeten we ons ervan vergewissen dat herinnering altijd deels bepaald wordt door het heden. Net zoals in 1960 Lumumba's negatieve lezing van de koloniale geschiedenis van zijn land op de quasi eensluidende Belgische publieke afkeuring kon rekenen, zo verstoren positieve lezingen door Congolezen vandaag de postkoloniale antikoloniale visie van vele Belgen die zich verbazen om die positieve herinnering. Dit is het ultieme bewijs dat het collectief geheugen van een maatschappij een historische constructie is. Een onderzoeker moet trachten verklaringen te leveren die vertrekken vanuit het heden. De hypothetische vraag hoe het kolonialisme in België *grosso modo* herinnerd zou worden (positiever? negatiever?) indien de DRC vandaag een 'welvarend' land was, is een uitdagend gedachte-experiment. Hoewel verder onderzoek een vergelijking zou kunnen maken met andere koloniale landen om een dergelijke vraagstelling deels te beantwoorden, kunnen we dit nooit met absolute zekerheid weten. Daarmee bewijst deze *counterfactual history* de historische relativiteit van de productie van het verleden. De verleden illusie van een altijddurende progressie leidde bij sommige groepen in het Westen tot het herdenken van verleden leed uit de koloniale periode, terwijl voor sommige groepen in Congo de teloorgang van deze illusie op het eerste zicht leidde tot het herdenken van verleden genot uit de koloniale periode om de illusie toch te kunnen blijven koesteren. Een onderzoek naar de specifieke herinneringscultuur in Congo aan de hand van de chronosofische concepten die we hier gebruikt hebben, lijkt daarom een uitdaging om inzicht te krijgen in de evolutie van de Congolese herinneringscultuur.

Door dit onderzoek kregen we beter inzicht in de Belgische koloniale herinneringsproblematiek en werden de boeien voor een voorzichtige consensus op bepaalde aspecten aangereikt. Maar eveneens moeten we aanvaarden dat de geschiedenis fundamenteel conflictueus is en dat discussies over het verleden de motor zijn voor nieuwe inzichten. Dit vermijdt dat een herinnering aan het koloniaal verleden tot dé onwrikbare 'Waarheid' kan worden verheven. Berusting in het eigen zelfzekere gelijk leidt enkel tot dogmatisme. Dit werk pleitte er niet voor om het kolonialisme als systeem met de mantel der historisch inzicht te bedekken, maar wel om de lezer ervan bewust te maken hoe de Belgische beeldvorming rond koloniaal Congo geschiedde en geschiedt. Daarom is dit onderzoek, hoewel het misschien een ijdele hoop is, een pleidooi voor een gedifferentieerde en genuanceerde historische beeldvorming.

Milan Kundera schreef dat de voorbijgaande aard van dingen (een besef dat pas echt de kop opstak met de ontwikkeling van het modern historisch denken) een verzachtende omstandigheid is die ons weerhoudt een oordeel uit te spreken:

*“[Dit] verraadt de diepe morele perversiteit, verbonden met een wereld die in wezen gebaseerd is op het niet bestaan van de terugkeer, want in die wereld is alles bij voorbaat vergeven en dus ook alles cynisch toegestaan”.*⁴⁴⁷

In dit licht benadrukt de postmoderne aandacht die gevraagd wordt voor de excessen van de koloniale periode en denkwijze dat er niet licht over dat verleden kan of mag gegaan worden. De potentiële terugkeer ervan noopt ons er een oordeel over te vellen en bewust te zijn van haar ‘zwaarte’. Daarom zijn uitspraken als zouden Congolezen vandaag opnieuw in de middeleeuwen zitten gevaarlijk. Het laat toe om hen opnieuw te willen ‘helpen’ in hun ‘ontwikkeling’ als een ‘bovengeschikte’ en zo de mentale superioriteit en dominantie te bestendigen. En misschien nog belangrijker is het feit dat dit inzicht moet vermijden dat de ex-kolonisator zijn interpretatie van het kolonialisme wil opleggen aan de ex-gekoloniseerde, waarbij deze figurant wordt in zijn eigen herinneringsverhaal. Dat vandaag een bronzen Congolees in Oostende met een afgehakte hand gemakkelijker in de nationale belangstelling komt te staan dan Congolezen van vlees en bloed in Congo en in België, is misschien een teken aan de wand van de neiging om de ex-gekoloniseerde in stilte te hullen door zijn eigen wroeging uit te brullen. De huidige relatieve desinteresse bij het Belgische publiek voor de problemen in de DRC contrasteert met de relatieve interesse voor het Belgisch (en niet Belgisch-Congolees) koloniaal verleden. Zo blijft de Congolese stem slechts ruis bij een eenzijdig Belgische interpretatie. Daarom moeten we erover waken dat de koloniale herinnering gedekoloniseerd is.

We kunnen, om de vraag naar de ‘verwerking’ van het Belgisch koloniaal verleden te beantwoorden, nog een laatste maal teruggrijpen naar het vooronderstelde theoretische verschil tussen ‘geschiedenis’ en ‘herinnering’. Geschiedenis probeert om de onderzoeker als subject uit te sluiten en een object te presenteren, terwijl voor herinnering het subject net haar noodzakelijke bestaanswaarde vormt. Als geschiedenis voor een stuk van het verleden een permanente waarheid tracht te bekomen, dan probeert herinnering een tijdelijke waarheid te

⁴⁴⁷ Kundera, Milan. *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*. Amsterdam: Ambo/Anthos uitgeverij, 1998, 2. (Oorspronkelijk 1970).

distilleren die voor een persoon of groep voldoet op het moment zelf. Enkel zo kunnen we onze historisch variabele voorkeuren voor een versie van de geschiedenis begrijpen.

Daarom is het verleden ‘verwerken’ misschien een onmogelijkheid, tenminste als je het daarmee wil ‘afsluiten’ en classificeren als een onveranderlijk object. Zo dreigt er een illusionair gevecht te ontstaan om de eindoverwinning op het spokend verleden te bekomen. Het koloniaal verleden kan wel even ‘vergeten’ zijn, maar op een ander moment kan een nieuw inzicht ons dwingen om ons opnieuw vragen te stellen bij dat verleden. Omdat de met rode verf besmeurde Leopold II op zijn paard geen weerwerk kan bieden of de Leopold II die in de BBC-reportage in de beklagdenbank zit enkel stilzwijgend de aanklachten kan ondergaan, dienen we te aanvaarden dat het verleden zelf niet in antropomorfe gedaante tot ons kan spreken. Het verleden bestaat bij gratie van onszelf. En daarom is het verleden misschien eerder iets dat we meedragen voor altijd en dat ons kan helpen in de toekomst, als we het maar gepast weten te gebruiken. Het verleden verdwijnt dan niet. Het vervaagt wel, maar soms zorgt het eveneens voor helderheid voor de toekomst.

7. Bibliografie

7.1. Primair bronnenmateriaal.....	159
7.1.1. Interviews en questionnaires.....	159
7.1.2. Kranten	160
7.1.3. Correspondentie.....	160
7.1.4. Gerechtelijke documenten.....	161
7.2. Heuristische instrumenten.....	161
7.3. Primaire literatuur.....	162
7.3.1. Literatuur.....	162
7.3.2. Online.....	163
7.3.3. Beeldmateriaal.....	164
7.4. Secundaire literatuur.....	165

7.1. Primair bronnenmateriaal

7.1.1. Interviews en questionnaires.

Interview met Ami-FP-Vriend, sectie West-Vlaanderen, Brugge, 22.12.2010.

Interview met David Van Reybrouck. Gehouden door Ruben Cassiman en Laurens Vansteelandt. Gent, 28.10.2010.

Interview met Lucas Catherine, auteur van wandelgids voor koloniaal erfgoed en lid van *Mémoires coloniales*, Brussel, 13.12.2010.

Interview met Marjan Dewulf, biografe van Jacques de Dixmude. Gent, 03.12.2010.

Interview met Wouter Van Bellingen, schepen in Sint-Niklaas en ijveraar om Leopold II-laan te doen verdwijnen, Sint-Niklaas, 10.12.2010.

Questionnaire. Catheline Metdepenninghen, Erfgoedconsulente Bouwkundig Erfgoed van het agentschap Ruimte en Erfgoed van de provincie West-Vlaanderen, 04.01.2011.

Questionnaire. Pauline Imbach, activiste bij *Mémoires coloniales*, 06.01.2010.

Questionnaire. Piet Wittevrongel, schepen Blankenberge en activist tegen het standbeeld van luitenant Lippens en sergeant De Bruyne, 08.12.2010.

Polsing bij inwoners Leopold II-laan. Sint-Niklaas, 10.12.2010.

7.1.2. Kranten

Gebruikte periodes:

- 04.01.1959 – 15.01.1959
- 19.01.1960 – 22.02.1960
- 25.06.1960 – 15.07.1960

Kranten

La Dernière Heure
Het Laatste Nieuws
La Libre Belgique
Le Soir
De Standaard
Het Volk
Vooruit

7.1.3. Correspondentie

Jacques de Dixmude, Guy, Antoine Jacques de Dixmude en Jean-Pierre Jacques de Dixmude. *Lettre au Bourgmestre et annexes*. 11 juli 1991. (Kopie in persoonlijk archief Marjan Dewulf)

Gemeenteraadsverslag Gent. *Antwoord Burgemeester Termont op vraag raadslid Decruyenaere*, 28.06.2010. (persoonlijke mailcorrespondentie)

Gemeenteraadsverslag Blankenberge, 20.04.2004. (persoonlijke mailcorrespondentie)

7.1.4. Gerechtelijke documenten

Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16^e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Inleidingszitting. 29.05.2009.

Rechtbank van Eerste Aanleg Gent, 16e Kamer. AR 09/1839/A. Vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen tegen Stad Gent. Openbare terechtzetting. 28.05.2010.

7.2. Heuristische instrumenten

Vellut, Jean-Luc, dir., Florence Loriaux, en Françoise Morimont. *Bibliographie Historique du Zaïre à l'époque coloniale (1880-1960). Travaux publiés en 1960-1996*. Louvain-la-Neuve : Université catholique de Louvain. 1996.

De Baets, Antoon. "Eurocentrism." In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, geredigeerd door Thomas, Benjamin, 456-461. Detroit: Macmillan/Thomson Gale, 2007.

7.3. Primaire literatuur

7.3.1. Literatuur

Beyen Marnix. “Vergeten: het venijn zit in de ‘t’” *De Morgen*, Mei 19, 2011.

Blommaert, Jan. “Ex Shit Congo, het No Man’s Land van de Congolese verbeelding.” *Andere Sinema* 159 (2001): 34-43.

Brems, Eva. “Congo en wij” *De Standaard*, November 17, 2008.

Ceuppens, Bambi. “„U bent mij vergeten, I presume?”: De actualiteit van de koloniale geschiedenis.” *MO Magazine* 40, (februari 2007): 50-53.

Ceuppens, Bambi en Sarah De Mul. “De koloniale verbeelding van Congo.” In *rekto:verso*, nr. 34 (maart-april 2009).

Decaestecker, Danny en Peter Bossu. *Meandertalers. Verhalen van Rood en Zwart*. Diksmuide: uitgeverij Meander, 2004.

Dieter Roelstraete in gesprek met Luc Tuymans. “Een te grote kolonie voor een te klein land.” *Andere Sinema* 159 (2001): 24-33.

“Halle belicht donkere kant Leopold II met standbeeld,” *De Standaard*, September 15, 2009.

Reynebeau, Marc. “De nostalgie zoals ze is. Belgen en Congolezen rapen hun geschiedenis bijeen,” *De Standaard*, Februari 6, 2010.

Reynebeau, Marc. “Onfrisse heren in de straat” *De Standaard*, Juli 14, 2008.

Vanden Berghe, Bogdan. “Kritisch over Laurent, stil over Congo” *De Morgen*, April 2, 2011.

7.3.2. Online

Forum dewereldmorgen.be

<http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2011/03/27/david-van-reybrouck-tegen-lumumba-was-dat-nu-wel-nodig>

De Witte, Ludo. “David Van Reybrouck masseert Westerse bemoeienissen in Congo weg.” (18.05.2010.)

<http://www.apache.be/2010/05/david-van-reybrouck-masseert-westerse-bemoeienissen-in-congo-weg/>

De Witte, Ludo. “De geesten van Leopold II en Lumumba dwalen nog steeds door dit land.” (12.04.2010.)

<http://www.apache.be/2010/04/de-geesten-van-leopold-ii-en-lumumba-dwalen-nog-steeds-door-dit-land/#comment-2370>

De Witte, Ludo. ‘Detailkritiek op tachtig jaar Congo volgens David Van Reybrouck.’ (11.03.2010.)

<http://www.apache.be/2010/05/detailkritiek-op-tachtig-jaar-congo-volgens-david-van-reybrouck/>

Kongolo, Antoine Tshitungu. “Balises pour une mémoire historique plurielle.”

http://www.cadtm.org/IMG/pdf/Texte_Antoine_Tshitungu_Kongolo.pdf

Persdienst Buitenlandse Zaken. “Reactie op film White King, Red Rubber, Black Death.” 30.03.2004.

<http://www.presscenter.org/repository/news/104/nl/104056-nl.pdf>

Rondetafels van de Interculturaliteit, 2010.

http://www.interculturalite.be/IMG/pdf/INTERCULT_2010-Nl.pdf

Wikipedia: “Leopold II, koning van België.”

http://nl.wikipedia.org/wiki/Leopold_II_van_België#Kongo

7.3.3. Beeldmateriaal

Devos, Pieter. Kortfilm over 'drie Gapers' standbeeld in Oostende.

<http://www.youtube.com/watch?v=AYqwg1aR3nA>

7.4. Secundaire literatuur

Allpress, Jesse A., Fiona Kate Barlow, Rupert Brown en Winnifred R. Louis. "Atoning for Colonial Injustices: Group-Based Shame and Guilt Motivate Support for Reparation." *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr. 1 (2010): 75-88.

Arnaut, Karel. Caressing the 'Empire': The memory work of former colonials at the Africa Museum of Namur (Belgium). Paper gepresenteerd op de AEGIS European conference on African studies, approaching the post-colonial half century in sub-Saharan Africa, Londen, 29 juni tot 3 juli, 2005.

Barkan, Elazar. "Restitution and Amending Historical Injustices." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 91-102. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Bayart, Jean-François. "Les études postcoloniales, une invention politique de la tradition?" *Sociétés politiques comparées*, nr. 14 (april 2009): 1-46.

Benjamin, Walter. "The Meaning of Time in the Moral Universe." In *Selected Writings, 1913-1926 (VOL I)*, geredigeerd door Benjamin Walter, M. Bullock en M.W. Jennings, 286-287. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

Bevernage, Berber. "Time, presence and historical injustice." In *History and Theory* 47, (mei 2008): 149-167.

Bevernage, Berber en Koen Aerts. "Haunting Pasts: Time and Historicity as constructed by the Argentine *Madres de Plaza de Mayo* and Radical Flemish Nationalists." *Social History* 34, nr. 4 (2009): 391-408.

Cairns, Alain. "Coming to Terms with the Past." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 63-90. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Castryck, Geert. "Binnenste-buitenland. De Belgische kolonie en de Vlaamse buitenlandberichtgeving." In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 271-281. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.

Catherine, Lucas. *Wandelen naar Congo. Langs koloniaal erfgoed in Brussel en België*. Berchem: uitgeverij EPO, 2006.

Ceuppens, Bambi. Can the Ex-Coloniser Remember? How not to Debate Belgium's Colonial Past. Paper gepresenteerd op de conferentie Postcolonial Theory and the Low Countries: Literature, Colonialism and Multiculturality, Leiden, 28 november, 2008.

Ceuppens, Bambi. *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press, 2003.

Ceuppens, Bambi. "Onze Congo"? *Congolezen over de kolonisatie*. Leuven: Davidsfonds, 2003.

Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

Collingwood, Robin George. "History as Re-enactment of Past Experience." In *The Idea of History*. Collingwood, Robin George, 282-302. Oxford: Oxford University Press, 1963.

Coman, Alin, Adam D. Brown, Jonathan Koppel en William Hirst. "Collective Memory from a Psychological Perspective." *International Journal of Politics, Culture, and Society* 22, nr. 2 (2009): 125-141.

Connerton, Paul. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Cooper, Frederick. *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 2005.

Corbey, Raymond. *Wildheid en beschaving: de Europese verbeelding van Afrika*. Baarn: Ambo, 1989.

De Baets, Antoon. *De figuranten van de geschiedenis: hoe het verleden van andere culturen wordt verbeeld en in herinnering gebracht*. Berchem: EPO, 1994.

De Baets, Antoon. *Gebruik en misbruik van de geschiedenis*. Amsterdam: Boom, 2008.

Delathuy, A.M. *Jezüieten in Kongo met zwaard en kruis*. Uitgeverij EPO: Berchem, 1986.

Depaepe, Marc, Honoré Vinck en Frederik Herman. “‘Van wildemannen, brave zwartjes en geëvolueerden’. Over de mogelijke impact van de Congoconnectie op het Belgische onderwijs.” In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 131-141. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.

De Rynck, Patrick. *Dit is België. In tachtig meesterwerken*. Amsterdam: Athenaeum, 2010.

De Villers, Gauthier. “De struiptrekkingen van een nieuwe geschiedenis.” In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 191-197. Gent: Snoeck, 2005.

Dumoulin, Michel. *Léopold II un roi génocidaire?* Académie royale de Belgique: Brussel, 2005.

Dunn, Kevin. *Imagining the Congo: The International Relations of Identity*. New York: Palgrave, 2003.

Ellis, Stephen. “Writing Histories of Contemporary Africa.” *Journal of African History* 43, (2002): 1-26.

Friese, H., ed. *The Moment. Time and Rupture in Modern Thought*. Liverpool: Liverpool University Press, 2001.

De Baets, Antoon. "Eurocentrism." in *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, Thomas, Benjamin, ed., pp. 456-461. Detroit: Macmillan/Thomson Gale, 2007.

Dembour, Marie-Bénédicte. *Recalling the Belgian Congo. Conversations and Introspection*. New York/Oxford: Berghahn Books, 2000.

Etambala, Zana Aziza. *De teloorgang van een modelkolonie : Belgisch Congo (1958-1960)*. Leuven : Acco, 2008.

Etambala, Zana Aziza. *In het land van de Banoko: De geschiedenis van de Kongolese/Zairese aanwezigheid in België van 1885 tot heden*. Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid, 1993.

Ewans, Martin. "Belgium and the Colonial Experience." *Journal of Contemporary European Studies* 11, nr. 2 (2003): 167-181.

Eynikel, Hilde. *Onze Kongo. Portret van een koloniale samenleving*. Standaard uitgeverij: Antwerpen, 1984.

Fabian, Johannes. *Time and the Other. How Anthropology makes its Object*. New York: Columbia University Press, 1983.

Fairclough, Norman. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language (2nd Edition)*. Harlow: Longman, 2010.

Figueiredo, Ana Mateus, Bertjan Doosje, Joaquim Pires Valentim en Sven Zebel. "Dealing with Past Colonial Conflicts: How Perceived Characteristics of the Victimized Outgroup Can Influence the Experience of Group-Based Guilt." *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr. 1 (2010): 89-105.

Fritzsche P. *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2004.

Gérard-Libois, Jules en Jean Heinen. *Belgique-Congo 1960. Le 30 juin pourquoi? Lumumba comment? Le portefeuille pour qui?* Bruxelles, Pol-His, 1989.

Gillet, Florence. "L'Histoire coloniale en débat : examen d'une Belgique en repentir", *Mouvements* 3, nr. 51 (2007): 70-77.

Gryseels, Guido, Gabrielle Landry en Koeki Claessens. "Integrating the Past. Transformation and Renovation of the Royal Museum for Central Africa, Tervuren, Belgium." *European Review* 13, nr. 4 (2005): 637-647.

Halbwachs, Maurice. *Het collectief geheugen*, geredigeerd door Elchardus, Mark. Leuven/Amersfoort: Acco, 1991.

Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Hartog, François. *Régimes D'historicité. Présentisme et Expériences du Temps*. Parijs: Seuil, 2003.

Hochschild, Adam. "In the Heart of Darkness." *New York Review of Books* 52, nr. 15 (2005): s.p.

Hochschild, Adam. "In the Heart of Darkness." *New York Review of Books* 53, nr. 1 (2006): s.p.

Hochschild, Adam. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*. Boston/New York: Houghton Mifflin Company, 1998.

Howard-Hassmann, Rhoda E. "Moral Integrity and Reparations for Africa." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 193-215. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Hutton, Patrick. *History as an Art of Memory*. Hanover: University Press of New England, 1993.

Huyse, Luc. *All things pass, except the past*. Mariakerke: New Goff, 2009.

Huyssen, Andreas. "Present Pasts. Media, Politics, Amnesia." *Public Culture* 12, nr.1 (2000): 21-38.

Iggers, Georg G. "The "Crisis" of Historicism and Changing Conceptions of Historical Time." *Comprendre* 43-44: 60-73. s.l., 1977.

Jensen, Bernard Eric. "Usable Pasts: Comparing Approaches to Popular and Public History." In *People and their Pasts. Public History Today*, geredigeerd door Ashton, Paul, en Hilda Kean, 42-56. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.

Jewsiewicki, Bogumil, en Dibwe Dia Mwembu "(Vervlogen) Congolese herinneringen aan het koloniale tijdperk." In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 205-208. Gent: Snoeck, 2005.

Kabongo, Ilunga. "The Catastrophe of Belgian Decolonization." In *Decolonization and African independence*, geredigeerd door Gifford, Prosser, en Roger Louis, 381-401. New Haven and Londen: Yale University Press, 1988.

Kasabova Anita. "Memory, Memorials, and Commemoration." *History and Theory* 47, (2008): pp. 331-350.

Klein, Kerwin Lee. "On the Emergence of Memory in Historical Discourse." *Representations* 69 (2000): 127-150.

Kongolo, Antoine Tshitungu (vert. Catherine Labio). "Colonial Memories in Belgian and Congolese Literature." In *Yale French Studies* 102, (2002): 79-94.

Koselleck Reinhart. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004.

Licata, Laurent en Olivier Klein. "Holocaust or Benevolent Paternalism? Intergenerational Comparisons on Collective Memories and Emotions about Belgium's Colonial Past." *International Journal of Conflict and Violence* 4, nr.1 (2010): pp. 45-57.

Likaka, Osumaka. *Naming Colonialism. History and Collective Memory in the Congo, 1870-1960*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2009.

Liu, James H., en Denis J. Hilton. "How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics." *British Journal of Social Psychology* 44, nr. 4 (2005): 537-556 .

Maier, Charles S. "Overcoming the Past? Narrative and Negotiation, Remembering, and Reparation: Issues at the Interface of History and the Law." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 295-304. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Marechal, Philippe. "Kritische bedenkingen bij de controverses over Leopold II en Congo in de literatuur en de media." In *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 43-49. Gent: Snoeck, 2005.

Maurin, Marie-Rose. "Tintin au Congo ou la nègrerie en clichés." In *Images de l'Afrique et du Congo/Zaire*, geredigeerd door Halen, Pierre en Janos Riesz, 151-162. Brussel: Textyles-éditions, 1993.

Mbembe, Achielle. *On the Postcolony*. Berkely: University of California Press, 2001.

Megill, Allan. *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*. The University of Chicago Press: Chicago, 2007.

Nora, Pierre. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire." *Representations* 26, (1989): pp. 7-24.

Ndaywel è Nziem, Isidore. "Hoe goed omgaan met de geschiedenis van Congo." In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 29-35, Gent: Snoeck, 2005.

Lesage, Dieter. 'Federalisme en postkolonialisme. Over de natie als museum.' In *Het museum van de natie: van kolonialisme tot globalisering*, geredigeerd door Asselberghs, Herman en Dieter Lesage, 97-127. Brussel: Yves Gevaert uitgever, 1999.

Olick, Jeffrey K. Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17, nr. 3 (1999): 333-348.

Olick Jeffrey. K. *The Politics of Regret. On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge, 2007.

Olick, Jeffrey K., en Brenda Coughlin. "The Politics of Regret : Analytical Frames." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 37-62. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Passerini, Luisa. "Memories between silence and oblivion." In *Memory, History, Nation. Contested Pasts*, geredigeerd door Hodgkin Katharine, en Susannah Radstone, 238-254. London: Transaction Publishers, 2005.

Phillips, Mark Salber. "Distance and Historical Representation." *History Workshop Journal* 57 (2004): 123-141.

Radstone, Susannah, en Katharine Hodgkin, eds. *Memory Cultures. Memory, Subjectivity and Recognition*. New Brunswick en Londen: Transaction Publishers, 2006.

Renton, David, David Seddon, en Leo Zeilig. *The Congo. Plunder and Resistance*. Londen en New York: Zed Books, 2007.

Rosaldo, Renato. "Imperialist Nostalgia." *Representations* 26, (1989): 107-122.

Roshwald, Mordecai. "Perceptions de l'histoire. A la recherche de l'absolu dans le temps qui fuit." *Diogenes* 186, (april-juni 1999): 54-82.

Sahlins, Marshall. *Culture in practice. Selected essays*. New York: Zone Books, 2000.

Schalbroeck, Ivo. *Belgisch Kongo. De dekolonisatie van een Kolonie*. Tiel: Lannoo, 1986.

Schwarz Bill. "'Already the Past'. Memory and historical time. In *Regimes of Memory*, geredigeerd door Radstone Susannah, en Katharine Hodgkin, 135-151. London: Routledge, 2003.

Spaas, Lieve. *How Belgium Colonized the Mind of the Congo: Seeking the Memory of an African People*. Lewiston (N.Y.) : Edwin Mellen Press, 2007.

Tonkin, Elizabeth. "History and the Myth of Realism." In *The Myths We Live By*, geredigeerd door Samuel, Raphael en Paul Thompson, 25-35. Londen: Routledge, 1990.

Torpey, John. "Introduction: Politics and the Past." In *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, geredigeerd door Torpey, John, 1-34. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Van den Braambussche Antoon. The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Western Memory. *Yale French Studies* 32, nr. 102 (2002): 34-52.

Van Doorslaer, Rudi. "De ondergang van de kolonialen. Over Peter Verlindens *Weg uit Congo*. De sociale herinnering van de kolonialen en de wetenschappelijke geschiedschrijving." *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, XI (2003): 161-175.

Vangroenweghe, Daniel. *Rood Rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Brussel-Amsterdam: Elsevier, 1985.

Vanhee, Hein en Geert Castryck. "Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden." *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis* 32, nr. 3-4 (2002): 305-320.

Van Reybrouck, David. "Congo in de populaire cultuur". In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 169-181. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.

Vansina, Jan. "Koloniale geschiedenis en Congo". In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 29-40. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.

Vanthemse, Guy. *Congo. De impact van een kolonie op België*. Tielt: Lannoo, 2007.

Vanthemse, Guy. "The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo." In *Europe and the World in European Historiography*, geredigeerd door Levai, C., 89-120. Pisa: Pisa University Press, 2006.

Vellut, Jean-Luc. "Beelden van de koloniale tijd." In *Het geheugen van Congo: de koloniale tijd*, geredigeerd door Vellut, Jean-Luc, 11-22. Gent: Snoeck, 2005.

Vellut, Jean-Luc. "In the Heart of Darkness." *The New York Review of Books* 53, nr. 1 (2006): s.p.

Verbeeck, Georgi. De Lumumba-commissie. Geschiedschrijving en collectieve herinnering. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 122, nr. 3 (2007): 357-373.

Verlinden, Peter. *Weg uit Congo. Het drama van de kolonialen*. Leuven: Davidsfonds, 2002.

Verschaffel, Tom. "Congo in de Belgische zelfrepresentatie." In *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, geredigeerd door Viane, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 63-79. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.

Young, Crawford M. *African colonial states in comparative perspective*. Londen: Yale University Press, 1994.

8. Bijlagen

8.1. Speeches 1960

- 8.1.1. Speech koning Boudewijn..... 176
- 8.1.2. Speech Patrice Lumumba..... 179

8.2. Overzicht hedendaags gecontesteerd koloniaal erfgoed..... 182

- 8.2.1. Blankenberge: Lippens en De Bruyne (Zeedijk)..... 182
- 8.2.2. Oostende: Ruitersstandbeeld Leopold II (Zeedijk)..... 182
- 8.2.3. Diksmuide: Jacques de Dixmude (Markt)..... 183
- 8.2.4. Gent : Borstbeeld Leopold II + Congoster (Zuidpark)..... 184
- 8.2.5. Sint-Niklaas: Leopold II-laan (dichtbij Stationsplein)..... 184
- 8.2.6. Halle: Leopold II monument (Stadspark)..... 184
- 8.2.7. Brussel: Ruitersstandbeeld Leopold II (Troonplein)..... 185
- 8.2.8. Luik: Gedenkplaat gestorven Luikenaars (Stadhuis Luik)..... 185

8.3. Interviews gecontesteerd koloniaal erfgoed..... 186

- 8.3.1. Interview Marjan Dewulf (Diksmuide – Jacques de Dixmude)..... 186
- 8.3.2. Interview Lucas Catherine (Brussel)..... 186
- 8.3.3. Interview Wouter Van Bellingen (Sint-Niklaas – Leopold II-laan)... 187
- 8.3.4. Interview Ami-FP-Vriend..... 188
- 8.3.5. Questionnaire Piet Wittevrongel
(Blankenberge – Lippens en De Bruyne)..... 189
- 8.3.6. Questionnaire Catheline Metdepenninghen (Erfgoedconsulente)..... 189
- 8.3.7. Questionnaire Pauline Imbach
(Luik - activiste bij *Mémoires coloniales*)..... 190

8.1. Speeches 1960

8.1.1. Speech koning Boudewijn (30 juni 1960, Paleis der Natie, Leopoldstad)

*Monsieur le Président,
Messieurs,*

L'indépendance du Congo constitue l'aboutissement de l'œuvre conçue par le génie du roi Léopold II, entreprise par lui avec un courage tenace et continuée avec persévérance par la Belgique. Elle marque une heure dans les destinées, non seulement du Congo lui-même, mais, je n'hésite pas à l'affirmer, de l'Afrique toute entière.

Pendant 80 ans la Belgique a envoyé sur votre sol les meilleurs de ses fils, d'abord pour délivrer le bassin du Congo de l'odieux trafic esclavagiste qui décimait ses populations, ensuite pour rapprocher les unes des autres les ethnies qui jadis ennemies s'apprêtent à constituer ensemble le plus grand des États indépendants d'Afrique; enfin pour appeler à une vie plus heureuse les diverses régions du Congo que vous représentez ici unies en un même Parlement.

En ce moment historique, notre pensée à tous doit se tourner vers les pionniers de l'émancipation africaine et vers ceux qui, après eux, ont fait du Congo ce qu' il est aujourd'hui. Ils méritent à la fois notre admiration et votre reconnaissance, car ce sont eux qui, consacrant tous leurs efforts et même leur vie à un grand idéal, vous ont apporté la paix et ont enrichi votre patrimoine moral et matériel. Il faut que jamais ils ne soient oubliés, ni par la Belgique, ni par le Congo.

Lorsque Léopold II a entrepris la grande œuvre qui trouve aujourd'hui son couronnement, Il ne s'est pas présenté à vous en conquérant mais en civilisateur.

Le Congo, dès sa fondation, a ouvert ses frontières au trafic International, sans que jamais la Belgique y ait exercé un monopole institué dans son intérêt exclusif. Le Congo a été doté de chemins de fer, de routes, de lignes maritimes et aériennes qui, en mettant vos populations en contact les unes avec les autres, ont favorisé leur unité et ont élargi le pays aux dimensions du monde.

Un service médical, dont la mise au point a demandé plusieurs dizaines années, a été patiemment organisé et vous a délivré de maladies combien dévastatrices. Des hôpitaux nombreux et remarquablement outillés ont été construits. L'agriculture a été améliorée et modernisée. De grandes villes ont été édifiées et, à travers tout le pays, les conditions de l'habitation et de l'hygiène traduisent de remarquables progrès. Des entreprises industrielles

ont mis en valeur les richesses naturelles du sol. L'expansion de l'activité économique a été considérable, augmentant ainsi le bien être de vos populations et dotant le pays de techniciens indispensables à son développement.

Grâce aux écoles des missions, comme à celles que créèrent les pouvoirs publics, l'éducation de base connaît une extension enviable : une élite intellectuelle a commencé à se constituer que vos universités vont rapidement accroître.

Un nombre de plus en plus considérable de travailleurs qualifiés appartenant à l'agriculture, à l'industrie, à l'artisanat, au commerce, à l'administration font pénétrer dans toutes les classes de la population émancipation individuelle qui constitue la véritable base de toute civilisation.

Nous sommes heureux d'avoir ainsi donné au Congo malgré les plus grandes difficultés, les éléments indispensables à l'armature d'un pays en marche sur la voie du développement.

Le grand mouvement (de l')indépendance qui entraîne toute l'Afrique a trouvé auprès des pouvoirs belges la plus large compréhension. En face du désir unanime de vos populations nous n'avons pas hésité à vous reconnaître, dès à présent, cette indépendance.

C'est à vous, Messieurs qu'il appartient maintenant de démontrer que nous avons eu raison de vous faire confiance.

Dorénavant la Belgique et le Congo se trouvent côte à côte comme deux États souverains mais liés par l'amitié et décidés à s'entraider. Aussi, nous remettons aujourd'hui entre vos mains tous les services administratifs, économiques, techniques et sociaux ainsi que l'organisation judiciaire sans lesquels un État moderne n'est pas viable. Les agents belges sont prêts à vous apporter une collaboration loyale et éclairée.

Votre tâche est immense et vous êtes les premiers à vous en rendre compte. Les dangers principaux qui vous menacent sont l'inexpérience des populations à se gouverner, les luttes tribales qui jadis ont fait tant de mal et qui à aucun prix ne doivent reprendre l'attraction que peuvent exercer sur certaines régions des puissances étrangères prêtes à profiter de la moindre défaillance.

Vos dirigeants connaîtront la tâche difficile de gouverner. Il leur faudra mettre au premier plan de leurs préoccupations, quel que soit le parti auquel ils appartiennent, les intérêts généraux du pays. Ils devront apprendre au peuple congolais que l'indépendance ne se réalise pas par la satisfaction immédiate des jouissances faciles, mais par le travail, par le respect de la liberté d'autrui et des droits de la minorité, par la tolérance et l'ordre, sans lesquels aucun régime démocratique ne peut subsister.

Je tiens à rendre ici un particulier hommage à la Force Publique qui a accompli sa lourde mission avec un courage et un dévouement sans défaillance.

L'indépendance nécessitera de tous des efforts et des sacrifices. Il faudra adapter les institutions à vos conceptions et à vos besoins, de manière à les rendre stables et équilibrés. Il faudra aussi former des cadres administratifs expérimentés, intensifier la formation intellectuelle et morale de la population, maintenir la stabilité de la monnaie, sauvegarder

vos organisations économiques, sociales et financières. Ne compromettez pas l'avenir par des réformes hâtives, et ne remplacez pas les organismes que vous remet la Belgique, tant que vous n'êtes pas certains de pouvoir faire mieux.

Entretenez avec vigilance l'activité des services médicaux dont l'interruption aurait des conséquences désastreuses et ferait réapparaître des maladies que nous avons réussi à supprimer. Veillez aussi sur l'œuvre scientifique qui constitue pour vous un patrimoine intellectuel inestimable. N'oubliez pas qu'une Justice sereine et indépendante est un facteur de paix sociale : la garantie du respect du droit de chacun confère à un État, dans l'opinion internationale, une grande autorité morale.

N'ayez crainte de vous tourner vers nous. Nous sommes prêts à rester à vos cotés pour vous aider de nos conseils, pour former avec vous les techniciens et les fonctionnaires dont vous aurez besoin.

L'Afrique et l'Europe se complètent mutuellement et sont appelées, en coopérant, au plus brillant essor. Le Congo et la Belgique peuvent jouer un rôle de première grandeur par une collaboration constructive et féconde, dans la confiance réciproque.

Messieurs,

Le monde entier a les yeux fixés sur vous. À l'heure où le Congo choisit souverainement son style de vie, Je souhaite que le peuple congolais conserve et développe le patrimoine des valeurs spirituelles, morales et religieuses qui nous est commun et qui transcende les vicissitudes politiques et les différences de race ou de frontière.

Restez unis et vous saurez vous montrer dignes du grand rôle que vous êtes appelés à jouer dans l'histoire de l'Afrique.

Peuple Congolais,

Mon pays et moi-même nous reconnaissons avec joie et émotion que le Congo accède ce 30 Juin 1960, en plein accord et amitié avec la Belgique, à l'indépendance et à la souveraineté internationale.

Que Dieu protège le Congo !

8.1.2. Speech Patrice Lumumba (30 juni 1960, Paleis der Natie, Leopoldstad)

Congolais et Congolaises, Combattants de l'indépendance aujourd'hui victorieux, Je vous salue au nom du gouvernement congolais, A vous tous, mes amis, qui avez lutté sans relâche à nos côtés, je vous demande de faire de ce 30 juin 1960 une date illustre que vous garderez ineffaçablement gravée dans vos cours, une date dont vous enseignerez avec fierté la signification à vos enfants, pour que ceux-ci à leur tour fassent connaître à leurs fils et à leurs petits-fils l'histoire glorieuse de notre lutte pour la liberté.

Car cette indépendance du Congo, si elle est proclamée aujourd'hui dans l'entente avec la Belgique, pays ami avec qui nous chartrairons d'égal à égal, nul Congolais digne de ce nom ne pourra jamais oublier cependant que c'est par la lutte qu'elle a été conquise, une lutte de tous les jours, une lutte ardente et idéaliste, une lutte dans laquelle nous n'avons ménagé ni nos forces, ni nos privations, ni nos souffrances, ni notre sang. Cette lutte, qui fut de larmes, de feu et de sang, nous en sommes fiers jusqu'au plus profond de nous-mêmes, car ce fut une lutte noble et juste, une lutte indispensable pour mettre fin à l'humiliant esclavage qui nous était imposé par la force.

Ce que fut notre sort en 80 ans de régime colonialiste, nos blessures sont trop fraîches et trop douloureuses encore pour que nous puissions les chasser de notre mémoire. Nous avons connu le travail harassant, exigé en échange de salaires qui ne nous permettaient ni de manger à notre faim, ni de nous vêtir ou nous loger décentement, ni d'élever nos enfants comme des êtres chers. Nous avons connu les ironies, les insultes, les coups que nous devions subir matin, midi et soir, parce que nous étions des nègres. Qui oubliera qu'à un noir on disait "tu", non certes comme à un ami, mais parce que le "vous" honorable était réservé aux seuls blancs? Nous avons connu que nos terres furent spoliées au nom de textes prétendument légaux qui ne faisaient que reconnaître le droit du plus fort.

Nous avons connu que la loi n'était jamais la même selon qu'il s'agissait d'un blanc ou d'un noir: accommodante pour les uns, cruelle et inhumaine pour les autres. Nous avons connu les souffrances atroces des relégués pour opinions politiques ou croyances religieuses; exilés dans leur propre patrie, leur sort était vraiment pire que la mort elle-même. Nous avons connu qu'il y avait dans les villes des maisons magnifiques pour les blancs et des paillotes croulantes pour les noirs, qu'un noir n'était admis ni dans les cinémas, ni dans les restaurants, ni dans les magasins dit européens; qu'un noir voyageait à même la coque des péniches, aux pieds du blanc dans sa cabine de luxe.

Qui oubliera enfin les fusillades où périrent tant de nos frères, les cachots où furent brutalement jetés ceux qui ne voulaient plus se soumettre au régime d'une justice d'oppression et d'exploitation.

Tout cela, mes frères, nous en avons profondément souffert. Mais tout cela aussi, nous que le vote de vos représentants élus a agréés pour diriger notre cher pays, nous qui avons souffert dans notre corps et dans notre cour de l'oppression colonialiste, nous vous le disons tout haut, tout cela est désormais fini. La République du Congo a été proclamée et notre pays est maintenant entre les mains de ses propres enfants. Ensemble, mes frères, mes Sœurs, nous allons commencer une nouvelle lutte, une lutte sublime qui va mener notre pays à la paix, à la prospérité et à la grandeur. Nous allons établir ensemble la justice sociale et assurer que chacun reçoive la juste rémunération de son travail.

Nous allons montrer au monde ce que peut faire l'homme noir quand il travaille dans la liberté et nous allons faire du Congo le centre de rayonnement de l'Afrique tout entière. Nous allons veiller à ce que les terres de notre patrie profitent véritablement à ses enfants. Nous allons revoir toutes les lois d'autrefois et en faire de nouvelles qui seront justes et nobles. Nous allons mettre fin à l'oppression de la pensée libre et faire en sorte que tous les citoyens jouissent pleinement des libertés fondamentales prévues dans la déclaration des Droits de l'Homme. Nous allons supprimer efficacement toute discrimination quelle qu'elle soit et donner à chacun la juste place que lui vaudra sa dignité humaine, son travail et son dévouement au pays. Nous allons faire régner non pas la paix des fusils et des baïonnettes, mais la paix des cours et des bonnes volontés.

Et pour tout cela, chers compatriotes, soyez sûrs que nous pourrons compter non seulement sur nos forces énormes et nos richesses immenses, mais sur l'assistance de nombreux pays étrangers dont nous accepterons la collaboration chaque fois qu'elle sera loyale et ne cherchera pas à nous imposer une politique quelle qu'elle soit. Dans ce domaine, la Belgique qui, comprenant enfin le sens de l'histoire, n'a pas essayé de s'opposer à notre indépendance, est prête à nous accorder son aide et son amitié, et un traité vient d'être signé dans ce sens entre nos deux pays égaux et indépendants. Cette coopération, j'en suis sûr, sera profitable aux deux pays.

De notre côté, tout en restant vigilants, nous saurons respecter les engagements librement consentis. Ainsi, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur, le Congo nouveau, notre chère République que mon gouvernement va créer, sera un pays riche, libre et prospère. Mais pour que nous arrivions sans retard à ce but, vous tous, législateurs et citoyens congolais, je vous demande de m'aider de toutes vos forces. Je vous demande à tous d'oublier les querelles tribales qui nous épuisent et risquent de nous faire mépriser à l'étranger. Je demande à la minorité parlementaire d'aider mon gouvernement par une opposition constructive et de rester strictement dans les voies légales et démocratiques. Je vous demande à tous de ne reculer devant aucun sacrifice pour assurer la réussite de notre grandiose entreprise. Je vous demande enfin de respecter inconditionnellement la vie et les biens de vos concitoyens et des étrangers établis dans notre pays. Si la conduite de ces étrangers laisse à désirer, notre justice sera prompte à les expulser du territoire de la République; si par contre leur conduite

est bonne, il faut les laisser en paix, car eux aussi travaillent à la prospérité de notre pays. L'indépendance du Congo marque un pas décisif vers la libération de tout le continent africain.

Voilà, Sire, Excellences, Mesdames, Messieurs, mes chers compatriotes, mes frères de race, mes frères de lutte, ce que j'ai voulu vous dire au nom du gouvernement en ce jour magnifique de notre indépendance complète et souveraine. Notre gouvernement fort, national, populaire, sera le salut de ce pays. J'invite tous les citoyens congolais, hommes, femmes et enfants, à se mettre résolument au travail en vue de créer une économie nationale prospère qui consacrerait notre indépendance économique.

Hommage aux combattants de la liberté nationale !

Vive l'indépendance de l'Unité africaine !

Vive le Congo indépendant et souverain !

8.2. Overzicht hedendaags gecontesteerd koloniaal erfgoed

8.2.1. Blankenberge: Lippens en De Bruyne (Zeedijk)

- **Opricht:** 1900 (Guillaume Charlier). Na verwoesting in 1918 werd het beeld heropgebouwd en werd de zwarte knielende vrouw die dankt voor de bevrijding van de Arabieren toegevoegd.
- **Inscripties:** *'Zij die de heldendood stierven voor de beschaving' + 'De Bruyne geeft aan de wereld een verheven voorbeeld van militaire solidariteit door de vrijheid te weigeren en zijn overste niet te verlaten.'*
- **Achtergrond:** Luitenant Jozef Lippens en sergeant Henri-Auguste De Bruyne dienden in de Openbare Weermacht in Congo en waren actief in de ivoorhandel in Kasongo (Arabische hoofdstad van Oost-Congo). Tot op het moment dat de oorlog met de Zanzibari uitbrak, hadden ze goede relaties met de Zanzibari en stonden ze onder bescherming van de slavenhandelaar Tippo Tip. Ze werden in 1892 echter gevangengenomen door vertegenwoordigers van de sultan Sefu, zoon van Tippo Tip. Bij de onderhandelingen tussen de Zanzibari Arabieren en de Belgen over een rivier weigert De Bruyne naar de vrijheid te zwemmen en kiest hij er voor terug te keren naar de op dat moment zieke Lippens. Ze werden gedood door Zanzibari strijders nadat die een nederlaag tegen de Belgen in de oorlog hadden opgelopen. Het standbeeld staat symbool voor militaire solidariteit. Hypotheses zijn dat De Bruyne niet kon zwemmen en dat Lippens en De Bruyne beiden homoseksueel waren.
- **Activisten:** Piet Wittevrongel (Dwars), Raf De Boever, Roger Catrysse (Vlaams Belang)

8.2.2. Oostende: Ruitersstandbeeld Leopold II (Zeedijk)

- **Opricht:** 1931 (Herman en Alfred Courtens)
- **Inscripties:** *'Aan zijnen genialen beschermer' / 'à son génial protecteur' Leopold II'*+ Het bijschrift uit 1981 meldt onder andere: *'Oostendenaars noemen deze arcade "de drie gapers". [...] Bovenaan prijkt koning Leopold II, te paard, in militair uniform, uitkijkend over de Noordzee. Onderaan bevinden zich twee beeldengroepen: links "De dank van de Congolezen aan Leopold II om hen te hebben bevrijd van de slavernij onder de Arabieren" en rechts "een hulde van de*

Oostendse vissersbevolking". Op 19 juli 1931 werd het monument onthuld in aanwezigheid van koning Albert I en koningin Elisabeth.' Op de achtergrond staat ook nog Aristide Doorme (officier van de Openbare Weermacht die tegen Arabieren vocht) afgebeeld met de inscriptie: 'Held der veldtochten tegen de Arabieren en de Batetelas.' Hiernaast staat ook nog een opschrift: 'De eerste Oostendsche pioniers in Congoland' te lezen met daaronder 15 namen.

- **Achtergrond:** in 2004 zaagde de anonieme groepering *De Stoete Ostendenoare* de hand af van één van de Congolezen als symbolisch statement en eiste voor de teruggave van de hand om een verklarend bordje dat handelt over de Congolese doden en bijhorende foto's van Congolese arbeiders met afgehakte handen bij het beeld aan te brengen. Dit kwam er echter nooit.
- **Activisten:** *De Stoete Ostendenoare*

8.2.3. Diksmuide: Jacques de Dixmude (Markt)

- **Opgericht:** 1930 (Alfred Courtens)
- **Inscripties:** Algemeen: '*Je tiendrai*' (ik zal stand houden) en met betrekking tot Congo : '*M'Pala 1892*' (M'Pala verwijst naar een missiepost aan het Tanganyikameer)
- **Achtergrond:** Het beeld bestaat uit een voor- en achterkant waarbij de voorkant verwijst naar de daden van Jacques in WO I en de achterkant naar zijn voorgaande periode in Congo. Achteraan zijn de beelden van een koloniaal in tropenuniform en een zwarte slaaf met gebroken handboeien afgebeeld. Jules Jacques was op het einde van de 19de eeuw actief in Congo bij de strijd tegen de Zanzibari slavenhandelaars en werkte zich op als koloniaal officier. Hij bleef actief in Congo tot 1905. Hij werd al in 1908 beschuldigd van het bevel voor de uitroeiing van 700 Congolezen als districtscommissaris van het rubbergebied Lac Leopold II, een functie die hij bekleedde van 1895 tot 1898. Jacques kreeg zijn standbeeld ook voor zijn verdiensten als generaal in WO I bij de verdediging van Diksmuide in 1914, waarvoor hij in 1919 de adellijke titel '*de Dixmude*' ontving. Het beeld werd in 2009 beschermd. Ook de Generaal Baron Jacquesstraat staat vandaag ter discussie en willen activisten heropen naar de oude naam; 'Weststraat'.
- **Activisten:** Culturele Centrale (Linx+) (Danny Decaestecker)

8.2.4. Gent : Borstbeeld Leopold II + Congoster (Zuidpark)

- **Oppericht:** 1955 (G. Verbanck)
- **Inscripties:** Het borstbeeld van Leopold II draagt geen verwijzingen naar Congo. De grote ster die op de grond ligt bevat echter wel de namen van (gesneuvelde) Gentenaars in Congo tot 1908.
- **Achtergrond:** In 2004 besliste schepen Lieven Decaluwe dat er infobordjes zouden komen die ook de negatieve kanten van het kolonialisme zouden belichten en duiden. Dit initiatief werd genomen na acties van toenmalig Spirit Gent. Ook bij het Moorken in het citadelpark zou er uitleg komen. De bordjes kwamen er echter nooit.
- **Activisten:** vzw Internationaal Recht Zonder Grenzen (IRZOG) spande een rechtszaak tegen de Stad Gent aan.

8.2.5. Sint-Niklaas: Leopold II-laan (dichtbij Stationsplein)

- **Achtergrond:** De straat is vandaag heel wat ingekort en telt heel wat minder huizen dan vroeger door de recente heraanleg van de stationsbuurt.
- **Activisten:** Schepen Wouter Van Bellingen stelde dat de straatnaam voor zijn part mocht vervangen worden door die van lokaal politicus Maurits Coppieters.

8.2.6. Halle: Leopold II monument (Stadspark)

- **Oppericht:** 1953 (Arthur Dupagne)
- **Inscripties:** Op de achterkant van het monument staat een kaart van Belgisch Congo en valt te lezen: '*Arbeid en vooruitgang.*' Tegenover dit monument staat een zuil met een medaillon van Jacques de Dixmude en de namen van drie Halse Congopioniers.
- **Achtergrond:** Sinds 2009 prijkt er op het monument een infobordje, goedgekeurd door het stadsbestuur, dat handelt over de oprichting van het beeld door de toenmalige Koloniale Kring van Halle, maar die ook de volgende zin bevat: '*De rubber- en ivoorhandel die grotendeels in handen was van de koning eiste een zware tol aan Congolese mensenlevens.*'

8.2.7. Brussel: Ruitersstandbeeld Leopold II (Troonplein)

- **Opgericht:** 1926 (Thomas Vinçotte)
- **Inscripties:** '*Leopold II, Regi Belgarum 1865-1909, Patria Memor.*' Op de achterkant van de sokkel staat: '*Le cuivre et l'étain de cette statue proviennent du Congo Belge. Ils ont été fournis gracieusement par l'Union Minière du Haut-Katanga.*'
- **Achtergrond:** Door de oorlog en door ziekte van de beeldhouwer Vinçotte kwam het beeld er pas in 1926. Het succes van de donaties voor het beeld maakte dat er ook voldoende geld was om een duplicaat van het beeld in 1928 in toenmalig Leopoldstad te zetten.
- In 1955 bezochten verschillende *évolués* uit Congo, waaronder Patrice Lumumba, het beeld en legden ze een krans neer. In 2005 werd dit beeld voor ruim 17.000 euro gerestaureerd naar aanleiding van de 175ste verjaardag van het koninkrijk België.
- **Activisten:** kunstenaar Théophile de Giraud klom op het beeld in 2008 en overdekte het met rode verf.

8.2.8. Luik: Gedenkplaat gestorven Luikenaars (Stadhuis Luik)

- **Inscripties:** '*Aux 75 Liégeois morts pour la civilisation au Congo entre 1876 et 1908.*'
- **Achtergrond:** Uit de contestatie van deze gedenkplaat ontstond in 2008 het collectief *Mémoires coloniales*. Dit collectief is actief bezig met het koloniaal verleden en in deze hoedanigheid ook met het organiseren van acties tegen koloniaal erfgoed in België, het geven van lezingen over het onderwerp, het publiceren van artikels via hun website, etc. De beweging kadert ook binnen de internationale beweging *Comité pour l'Annulation de la Dette du Tiers Monde* die ijvert voor een kwijtschelding van de schulden van de derde wereldlanden.

8.3. Info interviews/questionnaires gecontesteerd koloniaal erfgoed

8.3.1. Interview Marjan Dewulf (Diksmuide – Jacques de Dixmude)

- Deze kunsthistorica voert in haar vrije tijd historisch archiefonderzoek in het Jacques de Dixmude archief in Tervuren. Ze werd door enkele activisten gevraagd om dit onderzoek te beginnen. Ze is echter geen activiste en stelt zelf objectief haar onderzoek uit te voeren, zonder druk van buitenaf.

- Uit het vraaggesprek legde ze de nadruk op het feit dat de lokale polemieken rond Jacques ook heel vaak echt onderdeel werden van lokale strijden tussen politieke partijen of personen. Het 'historische' aspect van de contestatie bestond zeker ook op zich, maar het kan niet worden ontkend dat dit soms dreigt opgeslorpt te worden door nevenzaken. Dewulf vroeg ook aandacht voor hoe het leven van een koloniaal zoals dat van Jules Jacques in zijn eigen tijd moet gezien worden. De daden van Jacques kaderden volgens haar in een systeem. Hiernaast was het dan ook nog eens heel opvallend hoe Jacques – oorspronkelijk heel erg gekant tegen het gebruik van geweld – door externe factoren (productiequota die gehaald moesten worden) toch afgleed naar het gebruik van geweld. Dewulf wou vooral zorgen dat de figuur van Jacques en zijn daden 'objectief' beoordeeld konden worden. Er was namelijk in het verleden enkel nog maar een koloniale biografie verschenen. Ze roemde David Van Reybrouck om zijn verwezenlijkingen – hij gaf voor haar bijvoorbeeld een heel heldere lezing in Diksmuide over de veranderende visie op Leopold II doorheen de geschiedenis. Met zijn boek 'Congo. Een geschiedenis' droeg hij volgens haar in grote mate bij aan kennis over Congo bij een ruimer publiek. Ze wees er ook op dat haar werk door figuren als Ludo De Witte of Daniel Vangroenweghe – net als dat van Van Reybrouck – waarschijnlijk snel de stempel 'neokoloniaal' kon krijgen.

8.3.2. Interview Lucas Catherine (Brussel)

- Catherine is auteur van het boekje '*Wandelen naar Kongo. Langs koloniaal erfgoed in Brussel en België*' uit 2006. In dit boekje vind je uitgebreide documentatie en achtergrond bij vele standbeelden in België die verbonden zijn met de kolonisatie van Congo door Leopold II en de staat België. Hij is ook lid van het collectief *Mémoires coloniales*. Hij gidst ook groepen langs koloniaal erfgoed in onder andere Brussel en Oostende.

- Voor Catherine is het gebrek aan degelijke kennis vanuit het middelbaar onderwijs over de kolonisatie het grootste gebrek. Na 1960 verdween dit onderwerp uit de leerplannen, met alle gevolgen van dien. De kennis die personen opdoen van media zoals televisie en kranten is volgens hem te ‘vluchtig’ en te vaak op entertainment gericht. Het boek van Van Reybrouck heeft hij niet volledig gelezen, maar het schiet volgens hem alvast te kort voor de periode van de ‘Arabische’ slavenhandelaars, waar Catherine zelf veel van weet. De strijd tegen Tippu Tip wordt door Van Reybrouck immers enkel voorgesteld als een strijd tegen slavenhandelaars – wat voor Catherine de koloniale visie is. Hij vermeldt ook de xenofobie die er in Vlaanderen heerst en hoe het koloniale verleden en de Congolezen op die manier in Vlaanderen in een vergeethoek geraken. Hij legt ook de nadruk op de nationale symboliek van koloniale standbeelden zoals die van Leopold II. Volgens hem fungeerde de kolonisatie als een ‘Belgisch cement’. Het is voor hem geen toeval dat na de dekolonisatie de communautarisering van België op gang kwam. In die optiek vermeldt hij ook de rol van het koningshuis in het verzet tegen kritiek op het koloniale verleden. Het koningshuis heeft namelijk veel rijkdom van Leopold II geërfd en profiteerde ook rechtstreeks van het fortuin en nalatenschap van Leopold II. Volgens Catherine is het koningshuis bang dat het in vraag stellen van het koloniaal verleden tot gevolg zal hebben dat men ook de rijkdom van het koningshuis zal betwisten.

8.3.3. Interview Wouter Van Bellingen (Sint-Niklaas – Leopold II-laan)

- Van Bellingen is de eerste zwarte schepen van Vlaanderen. In Sint-Niklaas opperde hij dat de Leopold II-laan mocht vervangen worden door een eerbaarder figuur zoals Maurits Coppieters, een lokaal politicus. Deze uitspraak was even het voorwerp van discussie in de nationale media. Als schepen van Jeugd en Ontwikkelingssamenwerking zette hij in december 2010 ook zijn schouders onder een project rond de straatnaamgeving van een nieuwbouwproject, in de lijn van zijn mening rond de Leopold II-laan.

- Van Bellingen stoort zich vooral aan de voortdurende verwarring die gemaakt wordt tussen de Leopoldiaanse periode en de periode van de Belgische kolonisatie. Kritiek op de Leopoldiaanse periode wordt vereenzelvigd met kritiek op de hele koloniale periode en dus bijvoorbeeld ook als kritiek op Belgen die na WO II in Congo verbleven. Hij wees er op dat ook Reynebeau – opgegroeid in Congo - deze opdeling onvoldoende maakte in een opiniestuk dat Van Bellingen aanviel. Volgens hem is het vooral de nostalgische, koloniale visie op het

verleden die domineert. Hij vindt ook dat het onderwijs in het verleden tekortgeschoten heeft in duiding bij het koloniale verleden. Zelf zegt hij geen vorming omtrent Leopold II ontvangen te hebben. Hij wijst er op dat het koloniale verleden volgens hem nog niet echt verwerkt is in België en dat de omgang met dat verleden vooral getypeerd wordt door terughoudendheid. Volgens hem werd de hele heisa rond zijn uitspraak in de eerste plaats uitvergroot door zijn huidskleur. Hij vindt het alvast merkwaardig dat hij de eerste zwarte schepen van Vlaanderen was, vooral als je dit vergelijkt met andere Europese landen zoals Frankrijk of Nederland waar de ‘allochtone’ vertegenwoordiging prominenter is.

8.3.4. Interview Ami-FP-Vriend (Vereniging van Oudgedienden en Vrienden van de Openbare Weermacht, sectie West-Vlaanderen)

- Ami-FP-Vriend is een nationale organisatie. De vereniging telt verschillende secties in België. De leden zijn mensen die nog gediend hebben in de *Force Publique*, Belgen die opgegroeid zijn in Congo, hun verwanten of andere personen die oud-kolonialen genegen zijn. De verschillende secties verzorgen ieder jaar herdenkingen bij koloniale monumenten en wonen de plechtigheden van anderen bij. De sectie West-Vlaanderen verzorgt ieder jaar de plechtigheid bij het standbeeld van Lippens en De Bruyne.

- De positie van deze oud-kolonialen was op bepaalde momenten heel ambigu. Ze wezen er uitdrukkelijk op dat ze met de periode van Leopold II in feite niets te maken hebben. Maar ze vermeldden ook dat een aanklacht tegen Leopold II indirect als een aanklacht tegen hen aanvoelt. Voor hen wordt er altijd te veel nadruk gelegd op de vreselijkheden van Leopold II, maar is er te weinig aandacht voor al het goede dat zij verricht hebben. Daarom vinden ze het ook onfair dat er op zo'n bordjes altijd het slechte moet vermeld worden, zonder de nadruk te leggen op hun verwezenlijkingen. Tegen een verklarend bordje bij het standbeeld van Lippens en De Bruyne zijn ze gekant en als ik hen vertel dat dit bordje er in 2011 heel misschien zou kunnen komen, kunnen ze enkel nog hopen dat het niet ‘beledigend’ zal zijn. Ze merken ook op dat de herdenkingen een grote symbolische geladenheid hebben. Het standbeeld van Lippens en De Bruyne vervult voor hen de representatie van militaire opoffering en heldenmoed. Ze geven toe dat hun kijk op de hele polemieken rond het koloniaal verleden uiteraard subjectief gekleurd is. Het boek van Van Reybrouck is ook volgens hen een goede zaak. Het geeft voor hen ‘de waarheid zoals het geweest is’ weer.

8.3.5. Questionnaire Piet Wittevrongel (Blankenberge – Lippens en De Bruyne)

- Wittevrongel pleit in de Blankenbergse gemeenteraad als lid van de partij *Dwars* voor een historische annotatie bij het beeld van Lippens en De Bruyne. Hij werd in verband met de zaak van *De Stoeten Ostendenoare* officieel in verdenking gesteld als verdachte bij het gerechtelijk onderzoek.
- Hij hamert vooral op het feit dat ‘de geschiedenis haar rechten heeft.’ Volgens hem is het standbeeld van Lippens en De Bruyne geschiedvervalsing. Ze worden voorgesteld als heren die tegen de ‘Arabische’ slavenhandelaars gevochten hebben uit altruïsme om de Congolezen de beschaving te brengen. Volgens Wittevrongel speelden echter vooral het eigenbelang en de vrijwaring van de eigen economische positie in de ivoorhandel. Volgens hem moet dit geweten zijn. Hij vermeldt het tekort aan kennis over het koloniaal verleden bij de modale Belg en het onvermogen om koloniale standbeelden te interpreteren. Volgens hem vormen de oud-kolonialen een hevige oppositie tegen elke kritiek tegen het kolonialisme.

8.3.6. Questionnaire Catheline Metdepenninghen (Erfgoedconsulente Bouwkundig Erfgoed van het agentschap Ruimte en Erfgoed van de provincie West-Vlaanderen)

- Het agentschap Ruimte en Erfgoed is bevoegd voor onroerend erfgoed (monumenten en stads- en dorpsgezichten, landschappen, archeologisch erfgoed, heraldiek en varend erfgoed).
- Metdepenninghen wees er op dat de bescherming van het standbeeld de mogelijkheid van een historisch verklarend bord allerminst in de weg staat. Ze stelde dat de aanwezigheid van dergelijke standbeelden ook juist een aanleiding kan geven tot de herdenking van dit soort van misdaden in het verleden, ‘met het oog op stichting van het heden’. Volgens haar zijn er ook heel veel tegenstrijdige belangen en visies die waarschijnlijk een echte consensus over dergelijke materie in de weg staan. Ze haalde ook internationale voorbeelden aan van standbeelden die verdwenen zijn of die voortdurend veranderd werden (bijvoorbeeld uit Oezbekistan dat van een militaire generaal naar Lenin naar Stalin naar Marx naar vandaag een feodale nationale held is veranderd). Een tekort vandaag ligt er volgens haar in dat het ‘pedagogische’ potentieel van standbeelden onvoldoende wordt benut, maar dat men er zich ook moet van bewust zijn dat een meerderheid van de mensen die aan een standbeeld passeren gewoonweg niet geïnteresseerd zijn in de historische betekenis van zo’n beeld.

8.3.7. Questionnaire Pauline Imbach (activiste bij *Mémoires coloniales*)

- Pauline is lid van *Mémoires coloniales* en is medeorganisator van verscheidene manifestaties en acties rond het koloniaal verleden en haar aanwezigheid in de Belgische publieke ruimte. De contestatie van het plakkaat in het stadhuis van Luik dat gestorven koloniale eert, is vandaag nog altijd een strijdpunt van de beweging en de leden willen hier een verklarend plakkaat bij zien verschijnen. Voorlopig wordt dit nog altijd geweigerd door het stadsbestuur.
- Pauline vermeldt dat de hele problematiek van koloniaal erfgoed ook in een ruimer kader moet worden geplaatst. De slechte toestand en dito toegankelijkheid van het Belgische koloniale archiefmateriaal is volgens haar een grote belemmering voor hedendaags onderzoek naar de koloniale periode. Wat sterk naar voor komt in haar mening is dat de ‘officiële versie’ van de koloniale geschiedenis nog te veel invloed heeft: in de vorm van verheerlijkende standbeelden, de invloed van het koningshuis hierbij of de voorstelling in de media. De standpunten van Pauline zijn sterk links georiënteerd en focussen op de kapitalistische exploitatie van Congo tijdens het kolonialisme en tot op vandaag.